

MISKOLCI
EGYETEM
UNIVERSITY OF MISKOLC

MISKOLCI EGYETEM • TUDÁS ÉS KÖZÖSSÉG CAMPUSA

Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus

Szerkesztette:

Szabó-Tóth Kinga

Miskolci Egyetem BTK
ISBN 978-963-358-325-8

ELŐSZÓ

A kötet a Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) című, a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében az NKFIH támogatásával megvalósuló, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú projektünk második évének eredményeiről számol be publikációk formájában. Az írások alapját az a workshop adta, melyre 2023 december 7.-én került sor.

A Creative Region III. projekt keretében (2022. január – 2025. december) – korábbi eredményeinkre építve egyrészt az abaúji térségben maradva a pilot programok eredményeinek további visszacsatolása, fejlesztése, disszeminációja történik meg különböző tudományos, közösségi, iskolai és kulturális rendezvényeken keresztül. Majd adaptáljuk a kutatást az Edelényi járásra, valamint megtörténik a projekt eredményeinek szélesebb körű nemzetköziesítése.

Kiemelt feladatunk a kutatási feltételrendszer javításához való hozzájárulás, a PhD hallgatók és fiatal kutatók bevonása a projektbe a teljes időtartamban, ami a társadalmi fenntarthatóság, társadalmi innováció kutatói utánpótlásának helyzetét erősítve javítja a személyi feltételeket a Miskolci Egyetem harmadik missziós feladatainak sikeres ellátásához.

A kutatási tevékenység során megjelenő közvetlen és közvetett gazdaságfejlesztési megoldások (vállalkozásindítás, helyi termék márkaépítés, kreatív turizmus, oktatáskiegyszerítő programok, kulturális értéktár, mobilapplikáció) a társadalmi innováció transzformációjának segítségével megteremti a hálózatos együttműködés feltételeit a szereplők számára. Más pályázatokban megvalósított kutatások, képzések is jó alapot szolgálnak a nemzetközi kutatói közösségbe való integrálódás erősítésében. A publikációs aktivitás célkeresztjében mind a megszületett eredmények minél szélesebb körű disszeminációja (településeken, lakosság számára), mind pedig szakmai megjelentetés megtalálható.

Jelenlegi gyakorlatunk és jövőbeni terveink között szerepel az EU Horizont Európa keretprogramban való aktivitásunk növelése. Kiemelt fontosságúnak tartjuk a publikációs tevékenység támogatását, elsősorban a fiatal kutatók és doktoranduszok esetében. Ezek mellett újszerű elem projektünkben, hogy nagy hangsúlyt helyezünk a kreatív turizmus helyi adaptációjának megvalósítására.

A kötet a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

A kötetet lektorálta: Szabó-Tóth Kinga

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ.....	1
Barna László: „[K]ezdem hiányolni azt a nyamvadt sárga primulát”: Szűcs Ilona Remény ágán című újabb kötete	2
Dobák Judit: A funerális építészet, mint erőforrás. Antropológiai megközelítés egy észak-magyarországi kisváros példáján keresztül.....	8
Gyulai Éva: Loreto-kultusz Szendrőn a 18. században és a lipstini-selyebi Tiszta család	14
Gyukits György: Mi lett belőled cifra nyomorúság? (Szabó Zoltán szociográfiája és a mai valóság).....	25
Faragó László: Faliratok, falrovások egy újraélhető közösségi térben.....	30
Havasi Virág: Turizmus lehetőségei és nehézségei hátrányos helyzetű településeken.....	36
Jaskóné Gácsi Mária: Hátrányos helyzetű gyermekek az óvodában óvodapedagógusi tükrében.....	43
K. Nagy Emese - Illésné Kovács Mária: Az Abaúji Történelmi Kistérségben található iskolák feladata a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma tanulóknak a tudástársadalomhoz való felzárkóztatásában	48
Kecskés Judit: Helyi értékekre épített oktatástámogatás a CR programban	50
Mihályi Helga: Élet az Edelényi járásban - a lakossági kérdőíves adatfelvétel és a hivatalos statisztikák tükrében	57
Osváth Andrea: Szakácsi jelene - holland befektetők nélkül.....	61
R. Nagy József: Feliratok, síremlékek, belső terek képi rögzítésének módszertani problémái - az edelényi térség és a hangácsi Rákóczi pince példája	67
Sápos Aranka: A felső - bodroghközi magyarság számának alakulása, 1910-1950	72
Siskáné Szilasi Beáta: Az Edelényi járás helyzete a megyei járási rangsorban ...	82
Szepessy Péter: Hagyomány, történeti tudat, elmúlás	87
Szabó-Tóth Kinga: Mentális térképezés, helyi imázs és helyidentitás – esettanulmány egy borsodi kisvárosról	93

Barna László¹

egyetemi tanársegéd

Miskolci Egyetem, BTK, Modern Filológiai Intézet

laszlo.barna@uni-miskolc.hu

„[K]ezdem hiányolni azt a nyamvadt sárga primulát”: Szűcs Ilona Remény ágán című újabb kötete

Szűcs Ilona egy kortárs író- és költőnő, akit a magyar irodalom még nem fedezett fel magának, jóllehet változatos és meglehetősen színvonalas irodalmi munkássága kitüntetett figyelmet érdemelne. Cikkem elsősorban – leíró módon – egy rövid biográfiát közöl, a Hegymegen született művész életének fontosabb állomásait mutatja be, miközben egy-egy kötetét ki is emeli. Egy korábbi tanulmányban már megírtam², hogy a szerző műveiben szülőfalujának, Hegymegnek a képe ugyancsak megismerszik, ami – ha közvetett módon is, de – az 1957 és 1964 közötti időszak településtörténetéhez, valamint településjellemzőihez szubjektív, ám helyi, belső perspektívából szintén hozzájárul. Ezenfelül a dolgozat nem titkolt szándéka az is volt, hogy Szűcs Ilonára, Hegymeg község szülöttjére és munkásságára irányítsa az olvasók, illetve az irodalomtörténeti diskurzus figyelmét.

Jelen publikációmban az író- és költőnő életének legfontosabb állomásai és Hegymeg releváns településjellemzőinek bemutatásán túl egyrészt egy gyors áttekintést nyújtok Szűcs Ilona életművéről (itt kiemelendő legújabb, az előadást címét is adó kötete), s számba veszem, hogy a legutóbbi róla szóló tanulmány, azaz alig másfél év óta milyen sajtóvisszhangot kapott a szerző és mely műveit említették a médiában. Az írás második felében a „Remény ágán” című kötetéről szólok, megpróbálom elhelyezni azt az író- és költőnő életművében. Jelen rezümé az alapján képező, 2023 decemberében megszervezésre kerülő workshop-előadás vázlatos formája.

Hegymeg legfontosabb jellemzői:

- Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Edelénytől 11, Miskolctól 32 kilométerre található
- Környező települések: Damak (4 km), Lak (2 km), Tomor (4 km), Edelény (11 km)
- Területe: 570 hektár
- Lakosainak száma: 111 fő
- Lakások száma: 55

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

² BARNÁ 2022

Mindebből láthatjuk, hogy a település igencsak kicsi, története alapján nem rendelkezik komoly kulturális erőforrásokkal. Azért is kifejezetten egyedülálló Szűcs Ilona munkássága, mert eddigi kutatásaim során nem találtam Hegymegen született író-t vagy költőt, olyan pedig végképp nem, aki ráadásul Hegymegről (is) ír.

Az író- és költő-kötetei időrendben a következők:

- Szűcs Ilona, *Egyedüli reményem: Édesapám hadifogságának története*, Miskolc, Könyvműhely, 2016.
- Szűcs Ilona, *Élet-morzsák*, Miskolc, Irodalmi Rádió, 2019.
- Szűcs Ilona, *Bölcsőtől a sírig*, Miskolc, ME Sokszorosító Üzeme, 2021.
- Szűcs Ilona, *Remény ágán*, Miskolc, ME Sokszorosító Üzeme, 2023.

Itt kell megjegyezni, hogy Szűcs Ilona kötetei igen limitált darabszámban érhetőek el, noha irodalmi értékük jelentős. Ezért is lenne fontos esetleg az újrakiadás. Az „Egyedüli reményem” és az „Élet-morzsák” mindössze 100–100, a „Bölcsőtől a sírig” csupán 150, az „Egyedüli reményem” pedig szintén 100 példányban jelent meg. A 2019-ben és 2021-ben megjelent művekre mint Hegymeg község legfontosabb kulturális erőforrásaira szükséges gondolnunk, hiszen az „Élet-morzsák” és a „Bölcsőtől a sírig” című kötetekben nemcsak a szerző biográfiája, hanem Hegymeghez való kapcsolata is kirajzolódik, műveiből pedig Hegymeg 1957 és 1964 közötti településképe – ahogyan már említettem – szintén megmutatkozik. Egyfelől ekképp járulhatnak hozzá a szövegek a község településtörténetének és -jellemzőinek egy időszakához, másrészt éppen ezért jelentenek unikális helyi kulturális értéket Szűcs Ilona írásai.

A sajtóvisszhang a településmarketing szempontjából is hangsúlyos, így Hegymeg kulturális menedzselését is segíti a média. 2022 év végéig nem túl intenzív és nem túl erős, pedig írásművészete megérdemelné a komolyabb népszerűsítést, recenziálást, kritikát. Azonban az elmúlt egy évben – minden szerénységet mellőzve – a többi közt a Creative Region III.-projekt kínálta lehetőségeknek is köszönhetően megnőtt a munkásságáról szóló cikkeknek, előadásoknak, absztraktoknak a száma. Ez a kulturális marketing a – település menedzselésén túl – individuálisan is nagyon fontos Szűcs Ilonának, hiszen támogatja poétikájának elismerését. Sajtóvisszhang a kötetekről időrendben 2024 januárjáig:

- Hegyi Erika, *Az a keserves harminckilenc hónap*, Észak-Magyarország, 2017, 5.
- Varga Gábor, *Szűcs Béla visszaemlékezései hadifogságára*, Könyvespolc, Honismeret, 2018, 2. sz., 116–117.
- Szűcs Ilona, *Költőien az örök otthonról*, Észak-Magyarország, 2019, 7.
- Zsoldos Árpád és Zsoldos Adrienn, *Szűcs Ilona: Élet-morzsák könyvbemutató*, Irodalmi Rádió, 2019, <https://irodalmiradio.hu/2019/03/13/szucs-ilona-elet-morzsak-konyvbemutato/> (Utolsó letöltés: 2022.12.13.)
- Creative Region III. keretében megrendezett workshop, 2022.
- „Borsod megye apró gyöngye/szívemben laksz mindörökre” – Hegymeg egy kortárs író- és költő-kötetével: előadás a Creative Region III. keretében 2022. december 14-én megrendezett workshopon (Szűcs Ilona irodalmi munkásságáról mint „hegymegi kulturális értékről” összefoglalóan)

- Barna László, „Őseim csontjával megáldott, szent föld ez” – Szűcs Ilona, a hegymegi kortárs író- és költő, *Szellem és tudomány*, 2022, 3–4 sz., 369–378, https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/13_evf_3-4_sz_2022/ISSN_2062-204X_13_evf_3-4_sz_2022_369-378.pdf
- Absztraktkötetben (magyar–angol) 2023 januárjában: <https://atti.uni-miskolc.hu/docs/CRIIIabsztraktkotet2023.pdf>
- Barna László, *Adalékok Szűcs Ilona életéhez és munkásságához*, Irodalmi Rádió, 2023, <https://irodalmiradio.hu/2023/03/14/barna-laszlo-adalekok-szucs-ilona-eletehez-es-munkassagahoz/>
- Képes híradás az *Remény ágán* című kötet bemutatójáról az Irodalmi Rádió honlapján: <https://irodalmiradio.hu/2023/10/02/szucs-ilona-remeny-agan-konyvbemutato/>
- „[K]ezdem hiányolni azt a nyamvadt sárga primulát” – Szűcs Ilona *Remény ágán* című újabb kötete: előadás a Creative Region III. keretében 2023. december 7-én megrendezett workshopon (Szűcs Ilona egy pár hete megjelent kötetének irodalmi értékeiről)
- Absztraktkötetben (magyar–angol) 2024 januárjában. (Megjelenés alatt.)
- Újabb tanulmány a *Remény ágán* című kötetéről 2024 első negyedében. (Megjelenés alatt.)

Hegymeg polgármestere, Boschánszky Iván maga is kimondottan büszke szülöttjére (a nemrég felavatott könyvtárunkban külön polc Szűcs Ilonáé, a kötetek megjelenését támogatta az önkormányzat, így a „Remény ágán” kiadását is). Mindazonáltal a település meglehetősen szerkesztetlen és kevésbé naprakész honlapján a rövid településtörténeten és címerleíráson túl egyáltalán nem találunk a kultúráról, kulturális értékekről szóló menüpontot, pedig Szűcs Ilona munkássága nemcsak kiérdemelne, de írásainak tematikája miatt a Hegymegre látogató nyomban közvetlenebb, személyesebb benyomást kaphatna a községről. Azt gondolom, településpolitikai, vagy közelebbi településmarketing szempontjából ezt a nem mindennapi kulturális erőforrást vétek kihasználatlanul hagyni. Polgármester úrral való legutóbbi konzultációm alkalmával Boschánszky Iván, akinek hangjában már ez elején felismerhető volt mély érzelmi elkötelezettsége a településhez, biztosított róla, hogy rövidesen külön menüpont fogja bemutatni a honlapon Hegymeg szülöttjének irodalmi munkásságát.

Alapos irodalmi elemzésre jelen absztrakt nem alkalmas, noha narratológiai, műfajelméleti és pozitivisták szempontból is igazán izgalmas volna górcső alá venni a köteteket. Ezért az előző szempontokat, módszereket kibővítve jelentékenynek tartok egy intertextuális olvasatot, amely során Szabó Lőrinc Tücsökzenéjével hasonlíthatnánk össze a „Bölcsőtől a sírig” című kötetet. A komparatív elemzés során tematikailag, sőt strukturálisan is számos egyezést fedezhetünk fel, hiszen mindkét szerző a lírai és az epikai elemek (ezek a Tücsökzenében is gyakoriak, vö. epikus vers a húszas évek második felében, amikor az avantgárd irányzatokban a tárgyyszerűsége törekvő leíró szemlélet kerül előtérbe) harmonikus egybeolvasztására törekszik. Ez a szintézis ráadásul mindkét szerzőnél hozzájárul ahhoz is, hogy a művekben összhangba kerüljenek az önéletrajzi elemek a meditatív életfilozófiával. Mindkét kötetben az élet humanizált hangoltságú ábrázolása ismerszik fel, amint egy bensőséges világ régebbi emlékeit fedezik fel önmagukban a szerzők.

Ezzel összefüggő kutatási irány továbbá: Szűcs Ilona új kötetében („Remény ágán”) is olvashatók olyan versek, amelyek egyértelműen Szabó Lőrinc stílusában íródtak. Ilyen például az *Így kezdődött* című verse is, amely Szabó Lőrinc poézisére *expressis verbis* utal azzal, hogy a következő – Genette-i értelemben vett paratextust – a főcím alatt közli zárójelben: (*Szabó Lőrinc nyomán*). Mikor a költőnőt arról kérdeztem, hogy miért egészítette ki a címet ezzel az alcímmel, nem igazán tudott rá válaszolni, egyszerűen úgy érezte, oda kell írnia. Szűcs Ilona „érzése” nem alaptalan, ugyanis valóban számos egyezés, illetve hasonlóság ismerhető fel a két költeményben a komparatív elemzés útján. Az *Így kezdődött* című „történetmesélő vers” egy költő és lányunokája párbeszédéről szól, amelyben Zsófi versírásra ösztönzi a „Mamát”, s amely tematikus szinten szoros egyezéseket mutat Szabó Lőrinc „Lóci verseivel”, különösen a *Lóci verset ír* és a *Lóci meg a számok* című költeményekkel. A *Lóci verset ír* című alkotásban a többi közt a következő párhuzamok figyelhetők meg: 1) mindkettő története tavasszal, húsvétkor játszódik („húsvéti bárány bégetett” vs. „tavaszi szünetben [...] Húsvéti verset kérnek”); 2) a gyermek a versírással kapcsolatban megszólítja/felszólítja a felnőttet („Apu, verset írtam!” vs. „Nézd Mama! [...] verset kérnek/ Ugye mi is írunk?”); 3) a felnőtt reakciója az előző gyermeki megszólításra szintén hasonló („Én nagyot néztem” vs. „Nevettem rajta”). A *Lóci meg a számok* című alkotásban a többi közt a következő párhuzamok figyelhetők meg: 1) a gyermek a szülővel/nagyszülővel közös tevékenységet kezdeményez („Ma este mesélsz, ugye?” vs. „Ugye mi is írunk?”); 2) kísérteties az egyezés a gyermekről szóló leíró részeknél is („addig kunyorált/ s alkudozott, míg belementem” vs. „addig noszogatót/ addig bökdöste a kezemet/ míg beadtam a derekam”); 3) az örömteli közös tevékenység a gyermekkel hasonló leírása („egyszerre tündérien/ izgalmas lett a téli este/ és körénk szállt a túlvilág” vs. „farigcsáltuk bőszen a rímeket/ eltöltöttünk vele egy hetet/ s közben nevettünk jó nagyokat”).

Továbbá e kötet már olyan verseket is tartalmaz, amelyek bevallottan nem kapcsolódnak Hegyemeghez. E versek olyan klasszikus, világirodalmi tekintetben is releváns témákat artikulálnak, mint a vágyakozás egy régi kapcsolat újraélesztésére, a vágyódás a másik szerelméért, figyelméért, az elmúlt érzések nosztalgiája, beteljesedett és áhított, őszinte vágyak, amelyekről az ember legtöbbször etikai okokból vagy az érzelmi kiszolgáltatottság elkerülése érdekében, illetve egyszerű szemérmességből inkább nem beszél. Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* című költeménye épp ettől világirodalmi rangú, A *Te meg a világ* kötetének alkotásai – Kabdebó Lóránt szerint is – poétikai minőségben meghaladják a *Tücsökzene* gyermek- és fiatalkoráról szóló verseit. E tekintetben Szűcs Ilona alkotásainak az értékelhetősége is efféle analógiát mutat, ami felismeréséhez talán nem szükséges egy összefoglalóban sem mélyebb összehasonlító elemzésbe bocsátkozni.

Bibliográfia

BARNA 2022

BARNA László: „Őseim csontjával megáldott, szent föld ez” – Szűcs Ilona, a hegyemegi kortárs író- és költő. Szellem és tudomány, 2022, 3–4 sz., 369–378. Letöltve: https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/13_evf_3-4_sz_2022/ISSN_2062-204X_13_evf_3-4_sz_2022_369-378.pdf (2024.01.08.)

BARNA 2023a

BARNA László: Adalékok Szűcs Ilona életéhez és munkásságához. Irodalmi Rádió, 2023. Letöltve: <https://irodalmiradio.hu/2023/03/14/barna-laszlo-adalekok-szucs-ilona-eletehez-es-munkassagahoz/> (2024.01.08.)

BARNA 2023b

BARNA László: „Borsod megye apró gyöngye/szívemben laksz mindörökre” – Hegymeg község Szűcs Ilona, egy kortárs író- és költőné szemével. In: A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete, szerk. Szabó-Tóth Kinga, 2023, 1–2.

Letöltve: <https://atti.uni-miskolc.hu/docs/CRIIIabsztraktkotet2023.pdf> (2024.01.08.)

BARNA 2023c

BARNA László: „Borsod megye apró gyöngye/szívemben laksz mindörökre” – The village Hegymeg from the perspective a contemporary author and poet, Ilona Szűcs. In: A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete, szerk. Szabó-Tóth Kinga, 2023, 3–4.

Letöltve: <https://atti.uni-miskolc.hu/docs/CRIIIabsztraktkotet2023.pdf> (2024.01.08.)

GÁRDONYI 1959

GÁRDONYI Géza: Egri csillagok. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959.

GÁRDONYI 1964

GÁRDONYI Géza: Isten rabjai. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

HEGYI 2017

HEGYI Erika: Az a keserves harminckilenc hónap. Észak-Magyarország, 2017.04.04., 5.

HEGYMEG HONLAPJA

Hegymeg község honlapja. Letöltve: <http://www.hegymeg.hu/> (2024.01.08.)

SZABÓ 1957

SZABÓ Lőrinc: Tücsökzene: Rajzok egy élet tájairól. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.

SZŰCS 2014

SZŰCS Ilona: Ünnepre hangolódva. Észak-Magyarország, 2014.12.20., 2.

SZŰCS 2015

SZŰCS Ilona: Karácsonyvárás. Észak-Magyarország, 2015.12.05., 2.

SZŰCS 2016

SZŰCS Ilona: Egyedüli reményem: Édesapám hadifogságának története. Miskolc, Könyvműhely, 2016.

SZŰCS 2019a

SZŰCS Ilona: Élet-morzsák. Miskolc: Irodalmi Rádió, 2019.

SZŰCS 2019b

SZŰCS Ilona: Költőien az örök otthonról. Észak-Magyarország, 2019.03.11., 7.

SZŰCS 2021a

SZŰCS Ilona: Bölcsőtől a sírig. Miskolc, ME Sokszorosító Üzeme, 2021.

SZŰCS 2021b

SZŰCS Ilona: Faluban az élet. In: Poézis 21, 2021, 24.

Letöltve: <https://eletetazeveknek.hu/images/hirlevelek/pdf/poezis2021.pdf> (2024.01.08.)

SZÚCS 2021c

SZÚCS Ilona: Március. In: Poézia 21, 2021, 24.

Letöltve: <https://eletetazeveknek.hu/images/hirlevelek/pdf/poezis2021.pdf> (2024.01.08.)

SZÚCS 2023

SZÚCS Ilona: Remény ágán, Miskolc, ME Sokszorosító üzeme, 2023.

VARGA 2018

VARGA Gábor, Szűcs Béla visszaemlékezései hadifogságára, Könyvespolc, Honismeret, 2018, 2. sz., 116–117.

ZSOLDOS–ZSOLDOS 2019

ZSOLDOS Árpád–ZSOLDOS Adrienn: Szűcs Ilona: Élet-morzsa könyvbemutató. Irodalmi Rádió. Letöltve:

<https://irodalmiradio.hu/2019/03/13/szucs-ilona-eletmorzsakonyvbemutato/> (2024.01.08.)

ZSOLDOS–ZSOLDOS 2023

ZSOLDOS Árpád–ZSOLDOS Adrienn: Szűcs Ilona: Remény ágán – könyvbemutató. Irodalmi Rádió, 2023.

Letöltve: <https://irodalmiradio.hu/2023/10/02/szucs-ilona-remeny-agan-konyvbemutato/> (2024.01.08.)

Dobák Judit³

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, BTK, Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete

judit.dobak@uni-miskolc.hu

A funerális építészet, mint erőforrás. Antropológiai megközelítés egy észak-magyarországi kisváros példáján keresztül

A vizsgálat tárgyát képező Edelényi járás erőforrásai szűkösek. A terület fejlesztésének iránya az elmúlt évtizedekben a turizmus felé mozdult el, aminek következtében sok szép értéket mentettek meg, látványosságot, szálláshelyet hoztak létre. A turisztikai fejlesztések megítélésének egyik indikátora a területen eltöltött vendégéjszakák száma. Az élménykereső turisták azokon a helyeken szeretnek időzni, ahol hatékonyan ki tudják tölteni a rekreációra szánt idejüket. Emiatt is fontos, hogy a régió erőforrásainak sokféleségére rámutassunk. A turizmus másik meghatározó eleme a tematikus élménykeresés, amely témáját tekintve nagy változatosságot mutat.

Meggyőződésem, hogy a terület múltjának feldolgozása önmagában érték, de ahhoz, hogy ezt a helyiek saját életükben értéknek éljék meg, ahhoz jó kapaszkodó lehet a kívülről jövő érdeklődés. A turisták látogatása gazdasági lehetőséget is hordoz magában. Az edelényi kistérség történeti feldolgozása is erős hiányokat mutat, különösen igaz ez a zsidó hagyatra.

A Tokaj-Hegyalján már élénk érdeklődésre számot tartó útvonalak, a városi tematikus séták mintájára minél több helyi értéket érdemes megmutatni. Az előadásban a funerális, azon belül is a zsidó temetők funerális építészetének, mint erőforrás lehetőségére szeretném felhívni a figyelmet.

Észak-Magyarország, különösen a kisebb települések mindig a szegényebb települések közé tartoztak, így zsidó családok letelepedésének nem voltak elsődleges célpontjai, de az 1700-as évektől kezdődően minden faluban van nyoma letelepedett zsidó családnak. A Magyar Zsidó Oklevéltár 18. század első felének irataiból tudjuk, hogy „sorsuk azonos a szegény népével. Paraszti munkával keresik kenyerüket. Ha túlságosan terhelik őket adóval, lakóhelyüket változtatják.”⁴

Edelény, közel tíz ezer fős település központi szerepkörrel rendelkezik, az Edelényi járás központi települése. 1900-ig zsidó imaháza volt, 1904-re háromhajós, egyemeletes zsidó templom épült. A hitközség 1930-ig Szendrőhöz tartozott, később 12 község körzeteként vezető szerepet töltött be a járás zsidó közösségeinek életében. A kóser mészárszékkal, alapfokú zsidó iskolával bíró ortodox közösség szociális és gazdasági szempontból is fontos szerepet játszott Edelény életében.⁵ A kisebb településeken csak néhány zsidó család lakhatott, arányuk a többségi társadalomhoz képest 3-10 % között mozgott. Edelényben 1940-

³ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁴ GRÜNVALD, 1963, 26.

⁵ LAKI-LUKÁCS 2022

ben a lakosság 8% volt zsidó származású, ez 260 főt jelentett. A második világháborút túlélő kevesek közül majdnem mindenki elhagyta az országot, így helyben nincs aktív zsidó közösség. A második világháború után a nagyon kevés túlélő közül is pár éven belül elhagyta a térséget, így 1945 után a vizsgált területen elvétve éltek zsidó családok. A háborút követő években egészen a rendszerváltásig a holokausztról való beszéd a kölcsönös elhallgatással jellemezhető. Nem beszéltek sem az elkövetőkről, sem az áldozatokról. Ma már szinte csak a temető sírkövei maradtak meg emlékül az zsidóságról.

Az Edelényi temető a környékbeli temetőkhez képest viszonylag jó állapotban van. Egy amerikai székhelyű nonprofit szervezet⁶ kőkerítésekkel veszi körbe a területet a helyi temető megóvása érdekében. A kidőlt sírokat helyreállítják, a meglévő álló sírkövek javítását is elvégzik. Ennek ellenére, a zárt kerítésen belül is előfordulnak rongálások, az avar vagy a száraz fű égetése. A temető az egyéni és közösségi emlékezet azon helye, ahová a helyben elhunytakat temetik. A településtől távol, például háborúban elhunytaknak általában a temetőn kívül, a település egyik frekvenciált pontján állítanak emléket. Ahogyan a lokális közösség emlékművet állít az sokat elmond a helyi társadalom és az adott emlék viszonyáról. Előadásomban ezt a két edelényi helyszínt, a temetőt és az emlékművet szeretném bemutatni.

Zsidó halottat zsidó temetőben kell eltemetni- szól a vallási előírás.⁷ A temető elnevezése mutatja a vallás halálhoz való viszonyát: „élők háza” vagy „öröklét háza”. A zsidó vallás sok előírást tartalmaz a halállal, a temetkezéssel kapcsolatban. A síroknak a rendje szabályozott: Első sorban a kohanitákat,⁸ lévítákat,⁹ rabbikat, a hitközség elöljáróit temetik.¹⁰ Az ortodox temetőkben a női és férfi sírokat elkülönítik, még sokszor akkor is, ha házastársakról van szó. Az előírásoktól való eltérések rámutatnak a helyi zsidóság asszimilációjának, emancipálódásának fokára, vagy éppen a közösség eróziójára.

A sírkő készíttetésének módja is jellemzi a helyi közösséget. A kisebb településeken a kőfaragók a zsidó és nem zsidó temetőkben sokszor ugyanazon köveket használták, és a formavilág is jobban közelített, mint a nagyobb közösségek, például a nagyvárosok esetében, ahol a funerális építészet a helyi közösség reprezentatív tere is volt egyben.¹¹ A vizsgált falvakban ilyen temetőt nem találunk. Edelényben, Szendrőben, Boldván (a körbekerített temetőkben) találunk olyan sírokat, amelyek anyagukban eltérnek a többségi társadalom sírkőhasználatától. A kisebb településeken mészkövet, homokkövet használtak leggyakrabban (ritkán márványt), emiatt a temetők sematikusnak tűnnek. Azonban, ha jobban megfigyeljük, elvétve találunk egyforma sírkövet. A követ az elhunyt családja vásárolta és hozatta. Faragásáról a közösség, illetve a Temetkezési Szentegylet gondoskodott. Így még a

⁶ Heritage Foundation for Preservation of Jewish Cemeteries (HFPJC) <https://hfpjc.com/>

⁷ OLÁH 2001

⁸ a hagyomány szerint Áronnak, az első főpapnak a leszármazottai, kik a Tóra szerint nem érintkezhetnek halottal, mert akkor rituálisan tisztátalanokká válnak.

⁹ Lévi törzsének leszármazottai, a kohaniták segítői

¹⁰ OLÁH 2001

¹¹ vö: TÓTH 2018

legszegényebb hitközségi tagnak is volt síremléke.¹² Egyszerűségük ellenére a formában, díszítésben, a szöveg elhelyezésében változatos formákat találunk.

Zsidó sírkövek általában álló helyzetűek, ritkák a fekvő helyzetű kövek, Északkelet-Magyarországon fordulnak elő viszonylag sűrűn, az edelényi temetőben is találunk rá példát.

A temetők ikonográfiájának vizsgálata is elengedhetetlen. A sírkövek díszítése ugyan szigorúan szabályozott, például tilos az állatábrázolás, de kivételeket találunk személynévre utaló ábrázolás, vagy az ortodoxiától való eltérés esetében. Az edelényi temetőben a gyakran előforduló fűzfa mellett találkozhatunk állatábrázolással, az egyik sírkövön egy pihenő szarvas látható. Egy másik sírkövön szintén a fűzfa alatt mintha egy frigyszekrény takaró függöny lenne a sírkőre faragva.

A temetők vizsgálatakor a sírkövek adatolása, a feliratok leírása, fordítása is fontos feladat. Az ortodox vallási szabályok szerint csak héber felirat lehet a sírkövön. Első látásra a sírfeliratok sematikusnak tűnhetnek, mert előírás szerint a feliratok néhány szövegvariáció szerint fordulnak elő. Az ezektől való eltérés mutathat helyi, vagy regionális sajátosságokat, vagy segíthet feltárni a sírkőfaragók és a társadalom kapcsolatát. Az edelényi temetőben számos magyar-héber feliratú sírkövet találunk, de előfordulnak csak magyar és csak héber feliratok is.

A temető a néprajztudományban a többi tárgyi emlékekkel együtt vizsgálandó, és a vizuális antropológia módszertan¹³ szerint is a falvak képéhez tartozik. A sírkertek állapota sürgeti a feltárást, és a dokumentálást, hiszen a nem látogatott sírhelyek könnyen a vandalizmus, vagy az enyészet martalékává válnak.

A temetőknek fontos szerepük van a társadalomban, az emberi életciklus egyik legkritikusabb és legérzékenyebb szakaszának helyei. Fontos szerepe van a gyász feldolgozásában, az emlékezésben, emlékhelyekké válnak. A temető településen belüli elhelyezkedése, a temető gondozottsága, megközelíthetősége sokat elárul a helyi társadalomról. Állapotából következtethetünk a helyi közösség jelenlétére, aktivitására a különböző társadalmi csoportok egymás közti viszonyaira.

A zsidó és keresztény temetők között lényeges különbség az, hogy míg a keresztény temetők felszámolását, áthelyezését, a sírok megszüntetését a vallási szabályok lehetővé teszik, addig a zsidóságnál ez nem lehetséges. Emiatt – ha történetesen nem pusztítják el, mint ahogy sokszor megtörtént, illetve ma is megtörténik – a temetők megmaradnak, ennek révén sok településen a zsidó temetők mára a legrégebbi temetkezési helyek. A sírok egyben az egyéni szintű történelem legrégebbi dokumentumai, illetve természetesen a zsidóság saját sírkőkultúrájának emlékei.¹⁴

¹² SZABÓ 2010

¹³ Lásd bővebben: R. NAGY 2000 és R. NAGY 2020.

¹⁴ BALOGH – BÁNYAI 2013

A helyi identitás részévé lehetne tenni, vagy újra visszaemelni a helyi társadalom közel tizedének, vagyis a helyi zsidóságnak az emlékét. Erre egyik lehetőség a helyi hírességek feltárása, bemutatása. Erre kiváló példa lehet az Erényi család síremléke. Az edelényi körzettel bíró ügyvédről nagyon kevés információ fellelhető. Feltételezhetően egy holokauszt túlélő leszármazott állította a sírkövet, a felirat szerint Johannesburgból. Egyes források adózási szerint Erényi Manó ügyvédként magasabb összeget fizetett adózóként, mint a Vasgyár egyik igazgatója, több éven keresztül az 50-100 legnagyobb adózó között volt Borsod vármegyében, mégsem tudunk róla szinte semmit, a helytörténeti írásokban is csak a családnév tűnik fel egy-egy helyen. Nyolc családtag azonosítható, a családot érdemes lenne beemlíteni a helyi emlékezetbe és feltárni a helyi szerepüket.

A kutatás elsősorban a vizuális antropológia tudományterületén keresztül közelít, amelynek szempontja szerint érdemes kitérni a tárgyi és írott hagyatékon túl a temető elhelyezkedésére. A szociálgeográfiai vizsgálat rámutathat a temető periférikus helyzetére a városban. Az egyik aktív köztemetővel szemben, kissé rejtve találjuk a zsidó temető bejáratát. A tájképi környezet, a temetőből való látvány is része ennek a kultúrának. A bejutás szabályozott, a kerítés és a lelakolt kapu megakadályozza a könnyű bejutást. A lakat kódját a helyi polgármesteri hivatalból lehet elkérni. A határok, kapuk így szabályozzák a használatot. A zsidó funerális építészet vidéken ritka, a térségben csak Edelényben maradt fenn temetkezést kiszolgáló építmény, emiatt is kiemelkedő és óvando az edelényi zsidó temető.

Azon emlékművek vizsgálata is fontos, amelyek a távolban elhunytaknak állítanak emléket. Az egyéni és közösségi emlékezet diszkrpanciájának egyik szimbolikus példája az Erényi család sírköve és a város főterén található világháborús emlékmű reflexiója. A temető egyik sírján a felsorolt családtagok után az alábbi felirat olvasható:

*„kiket 1942-1944-ben a német és magyar nácik
elhurcoltak, megkínóztak, és meggyilkoltak.
Béke elszórt hamvaikra!”*

A sírkövet egy túlélő családtag, állította 1948-ban. A sírkövön héber felirat is olvasható, amely megismétli a latin betűkkel vésett feliratot. *„A magyar és német fasiszták az emlegetetteket deportálták, kivégezték és megölték”.*

A város egyik központi helyén, világháborús emlékmű áll. 2015-ig a többségi társadalom II. világháborús hőseinek, elesettjeinek név szerinti felsorolását hosszan olvashattuk a város főterén, 1991-ben állított emlékművön, a helyi zsidóságról egy mondatban emlékeztek meg:

*„Kegyelettel emlékezünk arra a
213 zsidó honfitársunkra,
akiket megölt a gyűlölet
és akik mártírokká váltak
a II. világháború poklában.”¹⁵*

¹⁵ Székely Károly és Stremeny Géza „Hősi emlékmű című alkotása Edelény központjában

A 2015-ös (jelenlegi) felújítás már ennél is szűkszavúbb:

„AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
HŐSI HALOTTAINAK ÉS ÁLDOZATAINAK
EMLÉKÉRE
A VÁROS KÖZÖSSÉGE”
1930, 2015.”¹⁶

A kerítés mögötti és a város főterén található emlék bár ugyanarról a társadalmi traumáról beszél, mégis a közösség előtt vizuálisan is aktívan jelen lévő emlékmű megfosztja a zsidó áldozatokat a név szerinti említéstől (vagy legalább a családnevek említésétől). A közösség szeme előtt lévő szöveg az első változatban elhárítja a helyi társadalom felelősségét, a használt kifejezéssel: az elhunytakat a „gyűlölet” ölte meg. Ezzel szemben a sírkövön a túlélő „magyar és német nácikat” nevez meg a család halálának okaként.

A második felújítás után az „áldozatainak” kifejezéséből következtethetünk, hogy az itt élő zsidó családoknak állítottak ezzel emléket.

Talán furcsának tűnhet a turizmus, a helyi értékek és a funerális építészet együttes tárgyalása. A vidéki, és nagy gazdasági hiátusokkal küzdő térségben nincs erőforrás a fentiekben ismertetett emlékek megóvására. Az egyetlen lehetőség, ha ezeket az emlékeket be tudják kapcsolni a gazdasági, kulturális vérkeringésbe. Ha egy emlékmű, vagy temető, vagy akár elhagyott és temetőként nem működő sírkö együttesek fontossá válnának a kíváncsi kívülállók számára, akkor a helyiek is több figyelmet szentelnének és talán jobban óvnák a funerális örökségüket. Hozadékként pedig egy sokkal árnyaltabb kép alakulhatna ki az észak-magyarországi vidéki létről, az együttélés formáiról.

Bibliográfia

BALOGH – BÁNYAI 2013

BALOGH István – BÁNYAI Viktória: *Magyarországi zsidó feliratok Scheiber szellemében 1686 után*. Elhangzott 2013. november 20-án, a „Scheiber Sándor, a mi tanítómesterünk” című KONFERENCIÁN

GRÜNVALD - SCHEIBER 1963

GRÜNVALD Fülöp – SCHEIBER Sándor: Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében In: *Magyar-Zsidó oklevéltár* 7. kötet, 1725-1748, szerk. Grünvald Fülöp, Budapest

LAKI-LUKÁCS 2014

LAKI-LUKÁCS László (szerk.): *A mi Edelényünk*. Edelény, Hadobás Pál Művelődési Központ. 2022.

OLÁH 2001

OLÁH János · Temetés a zsidó hagyományok szerint a bibliai- és talmudi időkben, valamint napjainkban. *Kharón Thanatológiai Szemle* V. évf. 2001. Letöltés: https://kharon.hu/docu/2001-osz_olah-temetes.pdf 2023.12.02.

¹⁶ Fotók az emlékműről: lásd: <https://www.kozterkep.hu/8304/hosi-emlekmu#vetito=503906>

R. NAGY 2000

R. NAGY József (szerk.): *Családi album*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2000

R. NAGY 2020

R. NAGY József: Alkalmazott vizuális antropológia. *SZELLEM ÉS TUDOMÁNY*. pp. 542-553.

SZABÓ 2010

SZABÓ Tünde: Kövek az élők házában. *Liget*, 2010. Letöltés: <https://ligetmuhely.com/liget/szabo-tunde-judit-kovek-az-elok-hazan/> 2023. november 4.

TÓTH 2018

TÓTH Vilmos: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. *A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára*, Nemzeti Örökség Intézete, Budapest

Gyulai Éva¹⁷

habilitált egyetemi docens

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet

gyulai.eva@uni-miskolc.hu

Loreto-kultusz Szendrőn a 18. században és a lipstini-selyebi Tiszta család

A selyebi Tiszta család Szendrőn

A CR korábbi, a történeti Abaújra vonatkozó történeti és művelődéstörténeti kutatásait, illetve magát az abaúji Cserehátot és az észak-borsodi településeinek vizsgálatát (CR III.) feltétlenül összeköti egy figyelemre méltó történeti személyiség, aki a csereháti Selyeben kastélyt épített a 18. század elején, és kastélya előtt egy Nepomuki Szent János-szoborcsoportot is felállított.

1/a-b. kép: Nepomuki Szent János-szoborcsoport Selyeben, 1760 k.

forrás: wikimedia.commons

Tiszta Pál a szendrői egykori ferences templomban oltárt emelt a Loretoi Szűzanyának, s ezzel a dél-abaúji és borsodi régió egyetlen Loreto-kegyhelyét is létrehozta. A csereháti kúriát és a Borsod vármegyében fekvő szendrői ferences templomot, illetve a két mikrorégiót lipstini és selyebi Tiszta Pál (1717–1777) személye és tevékenysége köti össze, aki a szendrői uradalom tisztartójaként kezdte karrierjét és vagyonosodását, így vásárolhatta meg végül az Abaúj vármegye csereháti járásában fekvő selyebi birtokot. Tiszta Pál 1741-ben Csáky Antal gróf (1702–1764) szendrői uradalmában, mint jószágigazgató kezdte felfelé ívelő életpályáját,

¹⁷ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

majd 1760-ban már Abaúj vármegye alispánja, és királyi tanácsos, 1772–1774 között a Szepesi Kamara tanácsosa, azaz főtisztviselője. Karrierje csúcsán a Lengyelországtól a Magyar Királysághoz 1774-ben visszakерült szepesi városok alkotta provincia – XVI szepesi város: XIII város és az ólublói, podolini és gnézdai uradalom – király által kinevezett igazgatója lett, állomáshelyén, Iglón (ma: Spišská Nová Ves, Szlovákia) halt meg. Iglón készült az a kivételes művészi igényességgel készült portré is, amelyet a kutatás során azonosítottunk, mint az iglói Szepesi Múzeum (Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, Szlovákia) műtárgyát.

2. kép: Ismeretlen festő: Selyebi Tiszta Pál, a XVI szepesi város (szepesi provincia) adminisztrátora portréja, 1775

Fotó: Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi – Szepesi Múzeum, Igló, Szlovákia

A szendrői Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom – 1789-ig ferences kolostortemplom – 18. század közepén készült berendezése, vagyis az oltárai nem ismeretlenek a művelődéstörténet, helytörténet, művészettörténet kutatásaiban. Az oltárok kutatásának új lendületet adott az oltárok Képzőművészeti Egyetem hallgatói általi restaurálása 2009-ben, ill. a restaurálás dokumentációja.

A kivételesen gazdagon és magas művészi kvalitással alkotott szendrői templomi berendezés két mellékoltára nemcsak művészettörténeti és spirituális szempontból lehet méltó a figyelemre, hanem Szendrő mezőváros, mint uradalmi központ, illetve mint az észak-borsodi

és dél-abaúji régió rekatolizációs centruma története miatt is, hiszen a 18. századi szendrői uradalom két legfontosabb személyisége, a birtokos és jószágigazgatója is állíttatott oltárt a ferences templomban. A Páduai Szent Antalnak szentelt oltár ugyanis a szendrői uradalom birtokosa és a plébánia kegyura, Csáky Antal, a Loreto-oltár pedig jószágigazgatója, Tisza Pál nevéhez fűződik. Az oltárok stipesén a donátorok címere is megjelenik, a Páduai-oltáron a Csákyak jól ismert török fejes jelvénye.

3/a–b. kép: A Páduai Szent Antal-oltár és a Loreto-oltár a szendrői plébániatemplomban

forrás: Wikipedia és Gy. É. felv.

Tisza Pál előbb Csáky Antal gróf titkára, kancellistája volt, majd a gróf borsodi megyei szendrői uradalmának jószágigazgatója lett, Szendrőn ingatlant is vásárolt. Tisza Pál Abaúj vármegye adminisztrációjában is tisztségeket nyert, előbb jegyzőt, majd 1760-tól alispánit. 1751-ben, majd 1764/65-ben Abaúj vármegye követe az országgyűlésen. Csáky Antal segítette hozzá prefektusát a selyebi birtokadományhoz is 1751-ben, aki ekkor még csak a lipstini nemesi prédikátumot használta. Selyeben Tisza Pál nemesi rezidenciát építtet családjának, a kastélyban Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt kápolnát rendezett be orgonával, kastélyában káplánt tartott, és, a korabeli Nepomucenus-kultusz híveként, kastélya közelében barokk Nepomuki Szent János-szoborcsoportot állíttatott fel, kettős címerrel. A katolicizmus iránt mélyen elkötelezett selyebi Tisza Pál tagja volt a jászói prépostság kegyurasága alatt álló rudnoki (ma: Rudník, Szlovákia) Szent Anna Társulatnak is.

A szendrői Loreto-oltárra egyesített nemesi címet faragtak. A kendi Susztrik család unikornist viselt címerpajzsán nyílköteget tartó félkarral mint sisakdísszel, a Tizta család 1652-ben nyert horgonnyal és ötlevelű rózsával négyelt jelvényt, sasos sisakcímerrel. Friedrich Tista vagy Tizta (az armálisban mindkét családnév szerepel) Frigyes 1652-ben nyert armálisát Nyitra vármegyében hirdették ki, és az armális sokáig a család birtokában volt, 2020-ban pedig a bécsi „Im Kinsky” aukciósház nyári aukcióján bukkant fel (Im Kinsky Auktionshaus, Wien, Sommerauktion: Alte Meister, 23. Juni 2020, 15:00 Uhr. Kat. Nr. 01439.), ahol el is kelt, így jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Az armális szerint Tizta Frigyes közelebbről meg nem nevezett érdemekért nyert magyar nemességet és címet, igaz, a Morvaországból származó Tizta család korábban is nemes volt. Az armális elejére beillesztett címerminiatura leírása szerint Tizta Frigyes címerét egyenes katonai pajzsra tették, a pajzsot pedig egyrészt fehér (ezüst) mezőben lebegő rózsával és vörös mezőben a pajzs oldalát alul-felül érintő (fekete) vashorgonnyal négyelték. A sisakdísz: rostélyos – nyílt – hadisisakon királyi korona, ezen teljes fekete sas, kiterjesztett szárnnal, vörösen fegyverezve, sárga (arany)–kék és fehér(ezüst)–vörös sisaktakarókkal. Feltűnő, hogy a szendrői Loreto-oltár kettős címerén a heraldikában előkelőbbnek számító (heraldikai) jobb oldalra nem Tizta Pál, hanem felesége címerét helyezték, ami talán összefügg az oltár spiritualitásával, hiszen az oltárkép a Szűzanyát ábrázolja. Talán Szűz Mária és a kis Jézus választása a frissen egybekelt házaspár gyermekáldásra való törekvésével is összefügghet. Ezt a sejtést erősítheti, hogy a Loreto-oltár menzáján a mai napig a Prágai Kis Jézus kegyzsobra áll jól ismert ikonográfiájában, amelyet a kutatás az oltárokat készítő kassai Hartman-műhely alkotásának tart, bár feltehetően később került az oltárra.

4. kép: Susztrik Eszter és Tizta Pál házaspár egyesített címere a szendrői Loreto-oltár stipesén

Gyulai Éva felvétele

Csáky Antal főispán jóvoltából Tiszta Pál Abaúj tekintélyes birtokosává avanszált, Selyeben kívül más helységeken, az egykori Fuló Miklós-féle birtokokon (Gagybátor, Komaróc, Kány, Alsógagy, Buzita, Homrogd, Felsőgadna, Felsőgagy, Apáti, Mindszent, Abaújszolnok) is voltak jobbágjai, de a borsodi Szendrőn és Rudabányán is volt földesúri érdekeltsége.

Tiszta Pál a tágabb régió hivatalviselő kismemesi családjából nősült, amikor elvette kendi (Abaúj vármegye, ma: Kendice, Szlovákia) Susztrik Esztert. Kutatásunk eredménye, hogy a szendrői Loreto-oltár eddig ismeretlen címerét, amely a Tiszta-címerrel alkot egyesített házaspári címet, a Kendi Susztrik család címerével azonosítottam. Tiszta Pál karrierjének csúcspontját jelentette, hogy 1760-tól királyi tanácsosnak nevezte ki az uralkodó, 1772–1774 között pedig a Szepesi Kamara tanácsosa lett, majd 1774-től haláláig a Lengyelországtól 1772-ben visszavett XVI szepesi város alkotta szepesi provincia adminisztrátorává emelte a királyi kegy. Tiszta Pál 1774-től haláláig Iglóról irányította a XVI szepesi várost, a hivatal 1777-ben költözött be az Igló városától megvásárolt egykori városházára, amelyet ettől kezdve Provincia-háznak neveztek (ma a Szepesség múzeumának székhelye).

Tiszta Pál életének végén már tekintélyes birtokvagyonnal rendelkezik, 1772-ben az úrbéri felmérés szerint Gömör vármegyében Lice volt birtoka, Borsod vármegyében Rudabányán Tiszta Pál egyedüli birtokos volt 626 holdon 31 jobbággyal, Szendrőn a birtok és jobbággyok kb. 10%-a volt az övé, de Szalonnán is volt 2 jobbággya. Abaújban Selyeben a földterület fele (730 hold) és a jobbággyoknak szintén 50%-a (25 fő) tartozik a birtokához, ezen felül Felsőgagy, Alsógagy, Felsőgadna, Homrogd, Kány, Gagybátor településeken van kisebb-nagyobb birtokrésze, illetve a ma Szlovákiához tartozó Apáti (Opátska), Zsadány (Ždaňa), Buzita (Buzica), Komaróc (Komárovce) és Mindszent (Všechsvätých, ma: Valaliky település része) falvakban is részbirtokos volt. Kortársai szerint Tiszta Pál „nem nemesi formán, hanem mágnások formájára él és uralkodik a sellyebi kastélyában.”

Tiszta Pál a katolicizmus elkötelezett terjesztője volt birtokain, igaz, plébániát nem alapított, a Selyebbel szomszédos Nyéstán, a jászói prépostság falujában ugyanis Sauberer András premontrei prépost (1745–1779) 1762-ben megalapította a vidék első újkori katolikus plébániáját, Gyümölcsoltó Boldogasszony nevére szentelt új templommal.

A szendrői Loreto-oltár

A szendrői ferencesek templomában, ahol a Csákyak mint kegyurak mellékoltárt emeltettek, Tiszta Pál és felesége Loreto-oltárt alapított, predelláján a ravatalán fekvő Nepomuki Szent Jánost ábrázoló szoborral. A szobor és az oltárépítmény az 1740-es évek második felében a neves Joseph Hartman szobrász kassai műhelyében készült a szendrői tiszttartó megrendelésére. A birtokos és patrónus kliensével és uradalmi hivatalnokával együtt rendeli meg az oltárokat, a kegyúr egyrészt Assisi Szent Ferencnek szenteli a Portiuncula-főoltárt, másrészt a leckeoldalon, a szentély és a templomhajó találkozásánál – mint kiemelt helyen – egy mellékoltárt védőszentje, Páduai Szent Antal tiszteletére. Ugyanakkor a csehországi eredetű családból származó nemes, Tiszta Pál – és felesége – a Loretói Szűzanyának emeltet oltárt. A loretoi Santa Casa, a Szent Család otthona igen népszerű itáliai zarándokhely volt a magyar elit körében is a 17. századtól. Kérdés, hogy a Tiszta-házaspár járt-e itt, vagy valamilyen más indíttatásból vitte el Loretot, illetve a Loretoi kegykép másolatát Szendrőre. Az oltárkép ikonográfiája alapján ugyanis feltételezhető, hogy a szendrői Loreto-oltárkép egy „búcsúfia”, azaz Loretóból hozott metszetes szentképcske alapján készült. A Loreto-oltárokon általában a kegyzobor háromdimenziós másolata jelenik meg, ritkább az kétdimenziós, képszerű ábrázolás. Ez a típus az ún. Maria Lauretana-ikonográfia, amely egyébként nagyon hasonlít a szendrői oltárképre: loretoi oszlopos fülke, egész testet beborító köpeny ékszeres offerekkel, Szűz Mária és a kis Jézus koronája, illetve adoráló angyalok. A Tiszta Pál és neje mint donátorok által megrendelt és felállított szendrői Loreto-oltár vászonra festett nagyméretű (248 x 138,5 cm-es) olajképe, jól láthatóan, a 17. századra már kialakult és széles körben terjedt Lauretana-típust követi, hangsúlyozva a loretoi kegykép Fekete Mária-jellegét.

5. kép: A szendrői Loreto-oltárkép, restaurálta: BAJZIK Anna és KÓRÓDI Katalin Szabina, Képzőművészeti Egyetem, 2014–2015

A Képzőművészeti Egyetem felv.

A szendrői oltár ikonográfiai programjának központi eleme a Loreto-kultusz, de feltűnő, hogy a kegyképet női szentek kísérik. A nem sokkal korábban, 1729-ben szentté avatott, cseh származású Nepomuki Szent János kultusza igen erős volt a selyebi Tiszta családban, nemcsak a selyebi kastélyuk előtti szoborcsoport, hanem a kastély kápolnája is a család kifejezett Nepomucenus-kultuszára utal. Egyébként a 18. században alapított csereháti plébániatemplomokban szinte mindig megjelenik a frissen szentté avatott Nepomuki János. Az oltári különlegessége az ormára helyezett valóságos Szent Korona, nem hogy kétséget a – cseh eredetű – család királyhúisége felől.

6. kép: A Prágai Kis Jézus a szendrői Loreto-oltáron, 18. század

A szendrői ferencesek 1787. évi feloszlásakor készült jegyzőkönyv szerint a Loreto-oltár menzáján egy üveg alatt elhelyezett Kis Jézust is felvették a leltárba, kezében Jeruzsálemi Kereszttel. A leírás egyezik a Loretokindl (Loreto-Kindl) néven ismert és Salzburgból eredő kis kegyszobor ikonográfiájával. A Salzburgi Kis Jézus a Prágai változataként jelent meg, és attribútumai között a virágok, illetve a jogar mellett hangsúlyos a bal kezében tartott, a gyermektستن jóval túlnyúló, hatalmas kereszt. A jeruzsálemi kereszt ugyanis a szendrői leltárban nem heraldikai jelentésében szerepel, hanem az eredeti, Szent Ilona által Jeruzsálemben feltalált krisztusi keresztet nevezik így. A Salzburgi Loreto-Kindl általában apró üvegezett szekrénykében jelenik meg mind a templomi, mind a magánáhitat tárgyaként. Az oltáron jelenleg is áll egy Prágai Kis Jézus kegyszobor, ezt azonban feltehetően a 19. században helyezték el itt.

Bár gyakoribb a Loreto-oltárokon a Szűzanya és a Kis Jézus szoborszerű ábrázolása, a szendrői vászonra festett oltárképnek vannak párhuzamai, Itáliában már a 16. század végén feltűnnek hasonló oltárképek. A Magyar Királyságban a 17. században tűnik fel hasonló a majki kamalduli szerzetesek településszerű kolostora templomának oltárképén, amely azóta elpusztult, de egy 1940 körül Révhelyi Elemér (1889–1965) által készített fénykép megőrizte, a fotó ma a tatai Kuny Domokos Múzeum Révhelyi-hagyatékának műtárgya.

Ugyancsak 17. századi a csíksomlyói Salvator-kápolna fára festett Loreto-oltára, amelyet a kutatás kedvéért és kérésére fényképezett le a Csíki Székely Múzeum fotósa. 18. századi, és Szendrőhöz igen közeli a sárospataki plébániatemplom gyönyörű Loreto-oltára, amelyet Egerben alkottak a 18. században, és amely egykor a sárospataki Trinitárius-kolostor mellékoltára volt, a rend feloszlata után került mai helyére, a sárospataki Vártemplomba vagy Plébániatemplomba.

7. kép: A sárospataki bazilika, egykor a sárospataki trinitárius kolostortemplom Loreto-mellékoltára, 18. század közepe

GY.É. felv.

Bibliográfia

BAJZIK ANNA – KÓRÓDI 2014-2015

BAJZIK Anna–KÓRÓDI Katalin Szabina: *Loretói Mária oltárkép – A boldogságos Szűz kegyképe. Restaurálási dokumentáció [Negyedévi vizsgamunka]*. Budapest: Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszéke, 2014–2015. Kézirat

BARNA 1995

BARNA Gábor: A loretói Boldogasszony tisztelete Magyarországon. *LÉTÜNK – TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA* 35. pp. 1–2. 51–56.

DÉTSZY 1981

DÉTSZY Mihály: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 20. (1981) 73–94.

G. GYÖRFFY 1984

G. GYÖRFFY Katalin: Adatok Hartman József kassai szobrász tevékenységéhez. *Ars Hungarica* XII. (1984)/1. 51-66.

G. GYÖRFFY 2006

G. GYÖRFFY Katalin: Festők, szobrászok, fafaragók, asztalosok, kőművesek és más mesteremberek Gróf Csáky Antal szolgálatában Szendrőn a 18. század közepén. Joseph Hartman és Henrich Schweitzer, a szendrői egykori ferences templom oltárainak mesterei. *Művészettörténeti Értesítő* 56. (2006)/2. 275–304.

GYULAI 2002

GYULAI Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. In: Veres László–Viga Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 165–226.

GYULAI 2020

GYULAI Éva: Templomfoglalás Krasznokvajdán 1759-ben a református és a katolikus narratívában. In: Móré Tünde–Tasi Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. (Reciti konferenciakötetek 8.) Budapest: Reciti Kiadó, 2020. 153–187.

GYULAI 2021

GYULAI Éva: Szentkultusz és katolikus restauráció: a Szentkirályok ábrázolása a Cserehát 18. században alapított katolikus templomaiban. *Miskolci Keresztény Szemle: A Keresztény Értelmiségi Szövetsége Miskolci Csoportjának Ökumenikus Kulturális Folyóirata* 62. (2021)/1. 23–31.

GYULAI 2022

GYULAI Éva: A szendrői uradalom a 16–18. században – The Castle Manor of Szendrő from the 16th to the 18th centuries. In: *A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete/ Abstracts of the workshop organized within the framework of the project Creative Region III. (Cultural and social innovations, sustainability and creative tourism)*. Szerk.: Szabó-Tóth Kinga. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2022. 15–18.

GYULAI 2022

GYULAI Éva: A szendrői Loreto-oltár és lipstini-selyebi Tiszta család / The Loreto Altar in Szendrő and the Family Tiszta of Lipstin and Selyeb. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 7. (2022)/1–2. 93–124.

KREMPASKÁ–ŠTEVÍK 2017

KREMPASKÁ, Zuzana–ŠTEVÍK, Miroslav: Galéria predstaviteľov Provincie XVI spišských miest. Pamiatky a múzeá, 2017/2. 10–14.

MOHL 1894

MOHL, Adolf: Der Gnadenort Loreto in Ungarn. Eisenstadt: Eduard Dick, 1894

NAGY 2016

NAGY János: Politikai viszonyok és országgyűlési követküldési gyakorlat Északkelet Magyarországon a XVIII. század közepén. Adalékok az 1751. évi diéta vármegyei követeinek kapcsolatrendszeréhez. In: Habitus: Tanulmányok a Colloquium Officiale II. konferencia előadásából. Szerk.: Baráth Dóra–Kiss Alpár. Budapest: Mika Sándor Egyesület, 2016. 143–184.

PRÉKOPA 1995

PRÉKOPA Ágnes: A barokk-kori Gyermeke Jézus-ábrázolások néhány érdekes emléke az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében. Ars Decorativa 15. (1995) 23–42.

SERES 2009

SERES Tamás: A szendrői Assisi Szent Ferenc műemlék plébániatemplom. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

SERES 2009

SERES Tamás: A szendrői egykori ferences templom Loretói Mária-oltára. Szendrő–Budapest, 2009. Kézirat

ŠTEVÍK 2016

ŠTEVÍK, Miroslav: Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi a Provincia XVI spišských miest. Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2016

SZARVAS 2005

SZARVAS Péter: A szendrői Assisi Szent Ferenc Templom és egyházközség rövid története. Szendrő: Szendrői Római Kat. Plébánia, 2005

Gyukits György¹⁸

egyetemi adjunktus

Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

gyorgy.gyukits@uni-miskolc.hu

Mi lett belőled cifra nyomorúság? (Szabó Zoltán szociográfiája és a mai valóság)

Ebben a rövid írásban Szabó Zoltán klasszikus szociográfiai munkájában, a Cifra nyomorúságban felvázolt a helyzetet vetem össze a mai valósággal.¹⁹ Szabó Zoltán nagyon fiatalon, huszonévesen írta Palócföldről ezt a munkáját, másik híres tanulmányával, a Tardi helyzettel együtt.²⁰ Azóta már csaknem száz év eltelt, milyen válaszok adhatók napjainkban azokra az égető kérdésekre, melyeket e munkákban felvetődtek?

1. kép: Bujáki leányok ünneplőben

„Az előtérben álló ujjasan fehér, fodros szélű vállkendő, előtte fehér hímzéses kötény (20. sz. első fele)”. forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/b-71FB5/bujaki-viselet-721EB/>

¹⁸ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

¹⁹ SZABÓ 1986

²⁰ SZABÓ 1986

Kezdjük azzal mit is jelent a cifra nyomorúság kifejezés. Ennek gyökere a bujáki parasztlányok viselete, melyet így jellemez a szerző:

„A vásárnapjuk ezzel telik el, hogy e ruhában vannak, hogy a ruhát fölveszik, hogy a ruhát leveszik. Margit hétköznapija azzal, hogy hajnali négytől esti nyolcig dolgozik a szomszéd uradalomban. Mert Margitnak mása sincs, mint 40 szoknyája, 4 pruszlíkja, 15 zabkája és 7 köténye, meg ő maga, aki viseli mindezeket. Van még egy házrészük is, ahol vásárnap öltözni és vetkőzni lehet. Más semmise. Summásmunkával keres valamit és él Bujákon.” (5. oldal)

A cifra ruha leírása olyan szempontból is érdekes, hogy Szabó Zoltán a rabság kifejezéssel jellemzi, de nem csak az öltözetet, hanem még a viselőjét is:

„Ezen a ruhán minden rabságban van és minden alá van rendelve valaminek. A tarka szoknyák a vasalt szoknya idomaihoz kénytelenek idomulni, a szalagoknak a gombostű parancsa szerint egyenes, alig hajló vonalban kell futniuk a deréktól. Az előrehúzott szalag is szépen rá kell feküdjön a szoknyára, mely elől kidomborodik a keményítés vonala szerint. Rabságban van maga Margit is. Ő aki könnyen mozoghatott azelőtt, kisingben, most nehezen mozdul, csak előre felé tud hajolni a ruha irányítása szerint.” (4. oldal)

Így válik egyben a szegény parasztság helyzetének szimbólumává a viselet. A fenti sorok alapján a tradíció, melyet a cifra ruha jelképez, húzza vissza viselőjét a múlt és a szegénység fogságába. Mára a korábban általános viselet éppen Buják és még néhány település kivételével, mint amilyen Hollókő, ahol idegenforgalmi látványossággá válva megmaradhatott, már a múlté. A szegények most már szabadon választhatnak olyan, mások által levetett göncöt maguknak és szeretteiknek a turkálóban, amelyet csak akarnak. Ünnepnapi meg ott van a kínaiból a méretfüggetlen hacuka, mely ebből adódóan hol szűk, hol buggyos. Ezek a gúnyák többnyire „olvasmányosak” is egyben, melynek jelentésével viselőjük gyakran nincs is tisztában.

Az ózdi Volán buszmegállóban ácsorgó utasok öltözködési sokszínűségének egyetlen közös jellemvonása van, mely a használtruha olvasmányai nyomán kiolvasható, ez pedig a szegénység. Mit szólna vajon mindehhez Szabó Zoltán, ha ott állna a Kazincbarcikára menő csuklóbuszt váró szedett-vedett öltözetű tömegben?

A továbbiakban a „Cifra nyomorúság” főbb dimenziói alapján fogom az összehasonlítást elvégezni. Ezek: a táj, az ember, a megélhetés és a szegénység.

A táj Szabó Zoltán számára nagyon fontos, talán azért is, mert költői aspirációi is voltak:

„Ma már, amikor Szabó Zoltánt úgy tartjuk nyilván, mint szociográfiai irodalmunk talán legfontosabb és egy nemzedéket legjobban ösztönző klasszikusát, amikor útirajzait, publicisztikáját, tanulmányait fontos és kimagaslóan szép stílusú alkotásokként tartjuk számon - szinte senki sem emlékszik, hogy költőnek indult. Zenei hatású, sajátos hangulatú, vallási és szerelmi vágyak közt lebegő lírájából egy igazán nagy költészet bontakozhatott volna ki.”(1)

Álljon itt egy idézet a fentiek illusztrálására:

„Nógrád órája akkor jön el, mikor a nap már alulról süti a várromok barna köveit és a földek árnyalt szalagjait. A Mátra akkor mutatja meg magát igazi hatalmában és erejében, ha a nap már lement, de a sötétség még nem jött el, - ilyenkor megnő és felnyúlik az ég felé, hatalmasan és erejére büszkén. A Börzsönyhöz is ez az óra illik, a Bükk szelídebb és komoly hegyeihez a koraeste és mindegyikhez az a perc, mikor elmúlt valami és elkezdődik valami, mikor változnak a színek, alakulnak a fények és valahonnan érkezni kezdenek a szelek. Az átmeneti órák és az átmeneti évszakok ezek és hogy éppen ezek mutatják igazi képében a tájat, talán azért van, mert a táj maga is átmeneti, félút két szélsőség, síkság és hegység között.” (7. oldal)

De Szabó Zoltán leírásai sohasem öncélúan szépek, mindig fellelhető bennük egy mögöttes társadalmi tartalom is:

„Ha az Alföld hasonlít egy képhez, mely lenyűgöző és hatalmas, itt egy-egy megye hasonló egy képkiállításához, melyet különböző stílusú művekből állítottak össze...Talán csak egyben egyeznek az egyes vidékek, melyeknek mélyében, mint kagylóban a gyöngy bújik meg a falu: a szegénységben, mely ha okaiban mindenütt másmilyen is, megjelenésében mindenütt ugyanaz.” (8. oldal)

Érdekes, hogy fenti sorok, ha napjainkban ugyan már más dimenziókkal kiegészülve, de érvényesek. Például a festői környezetben lévő Jósvafő, ahol a turizmus fontos szerepet játszik, egy élhető település, míg a húsz-harminc kilométerre lévő Ózd és a környező falvak a nehézipar megszűnése után teljesen elsumosodtak. Ózd közepén torzóként állnak a Vasmű romjai, a mellette lévő „Velence” munkástelep pedig teljesen leamortizálódott, pedig Szabó Zoltán még elismerően írt róla:

„... az úgynevezett Velence a gyár egy másik oldalán, már egészen modern, olyan, mint a német Siedlungok házai, formája is erősen németes. Házai emeletesek, alul van egy nagy szoba és konyha, felül egy kisebb hálószoza. E típusnak legnagyobb előnye, hogy egy szoba lévén a földszinten és egy az emeleten, a család elkülönülhet. Tehát például az a munkás, akinek éjjeli műszakja van, nappal is zavartalanul aludhat a felső szobában, mert az alsó szobában és a konyhában motozó családja nem zavarja.” (23. oldal)

A nehézipar romjaival, mint a táj sebeivel, egyébként lépten-nyomon találkozhatunk a térségben, ám ugyanilyen sebek a kazincbarcikai vegyiművek újonnan épült egységei, melyek már messziről füstölögnek.

De a festői Varbó és a légvonalban tőle alig öt kilométerre lévő Sajóabony között hatalmas a különbség, elsősorban szociális téren. Itt is az elsumosodás nagysága a mérce. Viszont a harmincas években a falvak egységes, vagy egységesebb képet mutattak, mint manapság, talán erre jó példa Hollókő, mely szinte az egyetlen település, ami máig megőrizte régi arculatát. Napjaink falvaiban tombol az építészeti eklektizmus, értve ez alatt, hogy egyszerre vannak jelen a régi Cifra nyomorúságbeli tradicionális parasztházak, többnyire a múlt torzójaként romos állapotban, de néhol felújítva, mint Jósvafőn, ahol ez idegenforgalmi látványosság, így érték, míg az elsumosodó településeken a falu szegényeinek leamortizálódott lakhelye. Az átlag falu képétől elválaszthatatlanok az ún. „kádár-kockák”,

ezek is rendkívül vegyes állapotban, és itt vannak még az új építésű házak is, ezekben a falu gazdagjai laknak.

Ezzel már át is tértünk az emberi dimenzióra, ugyanis a falvak házainak vegyes képe hű tükörképe a településen meglévő egyenlőtlenségeknek, melyek mára igencsak felerősödtek. A kádári gulyás-kommunizmus kockaházai, a falu „fejlődésének” megnyilvánulási formái voltak. A nagy egyenlőtlenségeket ez a rendszer időben a rendszerváltás felé haladva ugyan egyre jobban tűrte, de ideológiai okokból, azért soha nem nézte jó szemmel, így akkoriban egységesebb képet mutatott a falu az épületek tekintetében is. A rendszerváltást utáni gazdasági összeomlás, és az ezt követő szociális sokk, leamortizálta a falvakat, hiszen sokan a jobb megélhetés végett elköltöztek, hátra hagyva otthonaikat, melyek az enyészet sorsára jutottak, és később, akik illegálisan használatba vették nem törődtek az állapotromlásával, de pénzük sem volt rá, mint ahogyan a falu többi lakójának sem. Mára viszont, akik felálltak a rendszerváltás sokkjából, otthonaikat fel tudták újítani, ezért a növekvő különbségek az épületek állagát illetően. Paradox módon ebben az esetben az társadalmi egyenlőtlenségek növekedése pozitív jelenség.

Most térjünk át a megélhetésre, mint az emberi dimenzió egyik legfontosabb kérdésére. Szabó Zoltán számára akkor és ott, a földkérdés volt a legégetőbb. Lesz-e földosztás, mely létalapját jelenthetné egy jobb módú „parasztpolgári” réteg kialakulásának? Ez egyben a feudális viszonyok felszámolása terén is döntő jelentőségű lenne, aminek a cifra nyomorúság a jelképe:

Mi lesz a parasztsággal, a nemzet legszámottevőbb rétegével? - ez volt a kérdés. - E kérdést felülről nem látták meg, megoldását alulról nem tudták kivívni. A diagnózis, amit e táj egyik legtipikusabb falujában, Tardon jellemzőnek láttam, a vidék egész parasztságára jellemző: nem adatott számukra lehetőség az emberi életre a parasztságon és földjeik határán belül és nincs hely számukra falujukon és a parasztságon kívül.

A végeredmény: a paraszti életformából ugyan kivetkőznek, de nem tudnak eljutni semmiféle más réteg életformájába. (75. oldal)

Ez a feudális viszony, nem csak a parasztság, hanem a munkásság esetében is megfigyelhető:

„Ózd, ami az anyagi kultúrát és civilizációs vívmányokat, szociális helyzetet és kereseti viszonyokat illeti, magyar viszonyokhoz mérten kitűnő állapotokat mutat. Másrészt: ami a társadalom rétegződését, az egyes rétegek magatartását illeti, nagyon kevésbé vonzó állapotokat, merev, tagolt és feudálisan kasztrendszerű társadalmat. (102. oldal)

Mára a Cifra nyomorúság parasztsága megszűnt, ugyanis a falusi lakosság lényegében nem folytat földművelést, amely megélhetésének forrása lenne, olyannyira nem, hogy még a háztáji termelés is erősen visszaszorulóban van. Felvetődik kié akkor a föld? Hát biztos nem a falu népéé, mert a rendszerváltást követően kárpótlásért kapott földeket már rég felvásárolták. Viszont nem csak a parasztság, hanem a munkásság is, ide érte a bányákban dolgozókat is, szintén felszámolódott a rendszerváltást követő összeomlás következtében. De a „címeresek” sincsenek már. Összegezve a „Cifra nyomorúság” világa örökre eltűnt a történelem süllyesztőjében.

Kérdés mi lépett napjainkra az örökébe?

Megélhetést tekintve a külföldi munkavállalás kétlaki életformája jelent egyfajta kiutat, de a hazai multicégek is jelentős szerepet játszanak e téren, míg a mezőgazdaság inkább csak alkalmi munkát biztosít főleg szüret idején. akik mindezek közül kiesnek, azoknak marad a közfoglalkoztatás.

A városok közül mára nemegy már kezd magára találni, mint Eger, vagy Miskolc, de például ez Ózdról egyáltalán nem mondható el, itt a rendszerváltást követő elslumosodási folyamatokat nem sikerült megfékezni.

A falvak tekintetében is rendkívül változatos a kép, vannak falvak, melyek a turizmus révén meg tudtak kapaszkodni, mint a már említett Jósvalő, más falvak, a városi élet alternatíváivá váltak, mint Ládbesenyő, vagy e kettő kombinációja, ilyen Bükkzentkereszt. De számos településen az elslumosodás jelenti a legnagyobb kihívást, mint Baktakék, vagy ahol ez már befejeződött, mint Csenyété. Napjainkban a fő kérdés az, hogy megállítható-e az elslumosodási folyamat?

Bibliográfia

SZABÓ 1986

Szabó Zoltán: A tardi helyzet. / Cifra nyomorúság. Budapest, Akadémia Kiadó/Kossuth Kiadó.

HEGEDÜS 1991

Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka: Hegedüs Géza: *Szabó Zoltán. A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Magyar Elektronikus Könyvtár, 1991.

<http://mek.niif.hu/01100/01149/html/szaboz.htm>

Faragó László²¹

egyetemi adjunktus

Miskolci Egyetem, BTK, Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete

laszlo.farago@uni-miskolc.hu

Faliratok, falrovások egy újraélhető közösségi térben

További kutatásra is használható lajstromot mutattam be a jelen kötet háttérében álló konferencián a hangácsi, úgynevezett Rákóczi pince falirataiból. Érdekes mindjárt az összefoglaló elején megjegyezni, hogy a workshop tartalomszerkesztésekor is gondja akadt a szervezőknek a „falirat” szóval, következetesen „feliratként” használták. Holott a kutatás témája éppen a falba rótt szövegek, évszámok, versek és rajzok elemzése volt, ezért adtam a falirat címet és az összefoglalóban is következetesen ezt a kifejezést használok. A falirat tehát a hangácsi pincében talált rovásokat jelöli, összesen 282-őt azonosítottam, ebből csaknem kétszáz, amely értékelhető, olvasható, listába rendezhető.

A pince fala viszonylag puha szerkezetű vulkanikus tufa kőzet. A pincevájók kifejezetten szerettek ilyen kőzetben kialakítani a borbarlangokat. Ezt is meg kell állapítani, hogy a hangácsi pince, mint ahogy Tokaj-Hegyalján vagy a miskolci Avason kizárólag a bor tárolása érdekében jöttek létre. A borbarlangokat azután használták például búvóhelyül. A dolgozat írójának birtokában is van egy borospince, ahol egyértelműen megtalálható, kiolvasható egy felirat 1944-ből, amikor is a tulajdonosok a háború kínjai elől húzódtak meg a borbarlangban. S ha már itt tartunk, akkor meg kell jegyezni, hogy a kutatás során kerestem a múlt század negyvenes éveiből származó bejegyzéseket a hangácsi tufapincében is, de egyetlen egyet sem találtam. Ellenben érdekesség, hogy a pincefalon fellelhető az 1848-49-es szabadságharcot közvetlen megelőző időből származó falrovás, és több évszám 1956-ból, amely utalhat arra, hogy a jelzett szöveg írója esetleg ott a föld alatt, mintegy három-négy méterre húzta meg magát. A faliratok tanúsága szerint többen is bejegyzésüket hagyták az 1847-es évben a pincében, de vannak 1849-es rovások is.

Ezek után érdemes kitérni a kutatás céljára, amely a hangácsi pincét, mint újraélhető közösségi teret, emlékezhelyet mutatja be. Nincs a környéken (Hangács pincesorán, a Hatház dűlőben, még egy olyan borbarlang, mint a „Rákóczi pince”. Nagyságát tekintve is a legtekintélyesebb, másrészt pedig felirataival ikonikussá, emlékezhellyé vált. A kutatás egyik feladata az volt, hogy a későbbi vizsgálhatóság érdekében megpróbáltam dokumentálni a pince falán fellelhető szövegeket. A kutatással szerettem volna felhívni a jelenlegi tulajdonos figyelmét arra, hogy rendkívül értéke van a bejegyzéseknek, másrészt pedig meg kell óvni a faliratokat, ugyanis a tufa könnyen mállik, pillanatok alatt eltűnhetnek a többszáz éves faliratok. A kutatás másik ága a borbarlangban található szövegek lejegyzése és jelek jelentésének megállapítása.

A Rákóczi pincéről mindössze egyetlen korábbi dokumentum és forrásigényű munkát találtam Fényes Elek, 1851-ben kiadott „Magyarország geographiai szótára, melyben minden város,

²¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

falu és puszta, betürendben körülményesen leíratik” című munkájában találtam meg.²² „Van még itt egy nagyobb nevezetességű pince Szathmári Király József ur birtokában, mely homokba vésve csaknem oly régi mint Magyarország, benne több felirások találhatók. Az ajtónál mindjárt ezen szavak olvashatók: Deiche 1100 ao, ezután Vattay György de Vatta 1354, Rákóczy Lórántfy 1705, Szathmári Király Ádám 1774, Julianna Passa Cata 1618, S. P. Georgius Bécs ao dni 1620, Pethe Julianna, Kajdy László, Vay László 1602, Szentimrey Sámuel 1705, Georgius Rétey 1695, P. Bonaventura Csető gr. Varsoviensis, József Stefanóvszky 1753, And. Horaoczky 1758.„ Fényes Elek biztosan járt a pincében, ezt nekem is sikerült ellenőrizni, hiszen az általa említett faliratok egy részét megtaláltam. Azon viszont már érdemes elgondolkodni, hogy a szerző által megjelölt ajtó (bejárat) vajon hol lehetett a XIX. század közepén? A kérdést azért kell feltenni, mert az említett bejegyzések közül egynéhányat én most a pince legbelső részén fedeztem fel, ahol ugyan valóban van egy ajtó, bent a boltíves pincében. Lehet, hogy korábban ez volt a borbarlang bejárata és emiatt „teszi” a falrovásokat az ajtó mellé Fényes Elek? A pince jelenleg mintegy tizenöt-húsz méter hosszú, és az oldalfalában 3-4 kisebb ág található. Ottjártamkor alkalmam volt benézni az egyikbe. Az oldalága két-három gönci méretű boroshordó tárolására alkalmasak, nem több mint öt-hét négyzetméteresek és magasságukat tekintve sem érik el a „főhajó”, főág mércéjét. A kutatás szempontjából érdekes az oldalágak használóinak kérdése is. A jelenleg pincegazda ugyanis az adás-vétellel megörökölte a pinceágak használóit, érzésem szerint nem is ismeri mindegyiket. Az oldalágakat a szokásjog alapján „birtokolják” vagyis a használója évek, vagy évtized óta tartja ott a borát, a fő bejáratú ajtóhoz természetesen van kulcsa és a saját sufniijára vastag vaslemezről készített ajtót. Ezek a nyílászárók természetesen elpusztítottak néhány évszázados feliratot is a pincében. A kutatásnak tehát az egyik tényezője éppen az, hogy a pince használóiban felkeltse az igényt arra, hogy őrizték meg a három-négyszáz éves falrovásokat.

Visszatérve Fényes Elek megjegyzésére, hogy a „bejárat mellett” milyen szövegeket talált, ehhez két megjegyzést kell fűzni. A Fényes által lejegyzett dokumentum szerint a tatárjárás előttről, a honfoglalás környékéről származó iratok is lehettek a pincében. (A pince „egyidős az országgal...”) Ami azonban aligha hihető, sokkal inkább vélem azt, hogy a hatos számokat (1600-as évek) vélte nullának a szerző. A magyarországi szőlő- és borkultúra a XII. és a XIII. század körül honosodott meg. Az első időben a leírások tanúsága szerint nem is használtak még pincéket, legfeljebb elvermelték a borokat, ahogyan azt az Őrségben, a Zalai-dombságban ma is csinálják. Vagyis ezeket a faliratokat tévesen jegyezte le a szerző. Nem lehet hibáztatni érte, mert a falrovások nagyon könnyen kopnak. A dokumentálás, a felderítő fotózás érdekében egy partfissal próbáltam letörölni a falról a pókhálót és a nemespenészt (gombahálót). Bármennyire is óvatosan tettem, a falról sűrűn hullott az üledékes homokszem, vagyis koptak a szövegek. A bejáratban pedig érdemes hozzátenni azt is, hogy a környékeliek egyértelműen állítják: a pince nem volt mindig „publikus” vagy másképpen fogalmazva: látható. Ezt később a feliratok periodikusságából én is megállapíthattam. Vannak olyan évtizedek, amikor nem került évszám, falszöveg a pincébe. Ilyen a XVII. század közepe, vagy éppen a második világháború időszaka. Nem találtam faliratot az 1708 utáni időszakból vagyis a Rákóczi szabadságharcot követő egy-két évtizedből. A bejáratot ugyanis állítólag

²² FÉNYES 1851

elfedhették, vagy csak egyszerűn évtizedekig nem használták a pincét és a benőtte a gaz, befedte a föld.

Jellemzően ma is sokkal inkább tűnik kihaltnak a pincesor, mint rendszeresen karbantartott épületeknek, bejáratoknak. A Rákóczi pince eredeti fa bejárata sincs már meg. A hasonlóan régi szomszédos borbarlangok bejárata elé ugyanis két egymáshoz illesztett, egyetlen tölgyből kifaragott fa pillért tettek. Olyanok voltak ezek, mint a juhászbót vége, kicsit visszakanyarodott. A csak Hangácsra jellemző pincelejáratok ma is láthatók, de a Rákóczi pince bejárata már vöröstéglával van kirakva. Időtállóbb igaz, de elvesztette hagyományos formáját. Mindez a bejárat esetleges elfedésére, betömődésére utal, hogy aztán amikor újra felfedezték kibővítették és a bejárat ajtót is újra cserélték. A periodikusan használt pincére utal, hogy Szathmári Király Ádám, Rákóczi történetírója is bejegyezte magát az ősök pincéjébe, de a falirat tanúsága szerint 1774-ben, idős korában. Szathmári Király Ádám a Hangácstól tizenöt kilométerre lévő Boldván halt meg.

A Rákóczi pince ajtaján egyébként több zár is van, mint ahogy általában a pincéken és itt talán elárulhatom, hogy az egyik zárat – nyilván a biztonság érdekében, éppen arra kell nyitni, amerre jó esetben az ajtót záránk. A mai tölgyfaajtó több, mint négyszáz éves feliratokat is őriz. A pince falába karcolt szövegek, mint festékrétegek, vagy az elektronikus fotószerkesztésnél használt rétegekben vannak egymáson. A kutatást eleink évszázadon nemtörődömsége nehezítette leginkább. Nemcsak az oldalhajók ajtókereteit vágták bele könnyörtelenül a feliratokba, az évszázadok alatt egymást követő vendégek sem kímélték a korábbi bejegyzéseket. A faliratokat a lokális kötődési index alapján (LKI) is elemeztem, vagyis – többek között – milyen felmenők kötik az embereket a településhez, pincesorhoz. A faliratok között találtam egy foltot, ahol nem messze egymástól Bolha István 1957 felirat olvasható, belerondítva egy másik bejegyzésbe, amelyet a Bolha család egy korábbi tagja tett, csak éppen száz évvel korábban. Azt kell feltételeznem, hogy a falfirkálás esetleg borgőzös állapotban történhetett, vagy csak az izzólámpa ma természetesen erős fénye hiányzott ahhoz, hogy Bolha István észrevegye a család másik tagjának falnyomatát.²³

A megvilágítás volt az alapja a kutatás legfontosabb módszerének, a felderítő fotózásnak. A szövegek észlelésének és értelmezésének ezt a vizuális technikáját a faliratok antropológiájának is nevezhetném. Négy évszázad egymásra rótt faliratait kellett kibogozni, meglátni és dokumentálni. Ehhez nagy fényáteresztésre alkalmas objektívet és hálózati áramforrás nélküli, akkumulátoros LED fényforrásokat használtunk. A felvételeket R. Nagy József kollégán konstruálta, szerkesztette és jószerével ő volt az aki megvilágította a pince falát. Annak érdekében kellett különféle beállításokat alkalmazni, hogy a fénycsóvák és árnyékok előhozzák az elmosódóban lévő faliratokat. Másrészt úgy próbáltuk elkészíteni a felvételeket, hogy az egymásra rakódó, vagy inkább szemlétebben mondva, egymásra rótt szövegek kivehetők legyenek. Több mint ezerháromszáz fotó készült, amelyek közül jónéhányat azért nem használtunk, mert más beállításban, egy későbbi felvételen, ugyanaz a falrészlet jobban olvasható volt. Egy felvételhez általában két megvilágító lámpát alkalmaztunk. Voltak olyan részletek, amikor az árnyékvetés érdekében, a fal síkjába tettük a

²³ FARAGÓ 2023a

lámpát és a fallal párhuzamosan világítottunk, hogy a mélyedéseket mind jobban észre lehessen venni.

Antonioni Nagyítás (Blow-up, 1966) című filmje jut az eszembe, amikor is a kép kidolgozásánál derül ki valami új a fotóról, ami az eredeti helyszínen „nem látszott”. A felvételekből a válogatás után mintegy négyszázat használtunk. Ez nem azt jelenti, hogy négyszáz egy négyzetméteres falfelületet rögzítettünk. Az egymásra épülő falirat rétegek miatt egy másfél négyzetméteres faldarabról akár három-négy fotó is készülhetett. A különböző megvilágítással és más-más szögben tartott kamerával sikerült „lebontani” az egymásra tevődő falirat rétegeket. Ezért nincs okom megróni azokat, akik akár a saját családjukat is érintő, korábbi faliratokat sem vették észre és úgy jegyezték be saját emlékezet-szövegüket. A jelhagyás romantikája, rituáléja a barlangrajzok létrejöttével egyidős és a hangácsi Rákóczi pince mésztufa fala mutatja, hogy az elmúlt évszázadokban is folyamatosan éltek ezzel a lehetőséggel a hangácsi pince vendégei. Azt használták ki, ami miatt aggódnunk kell, hogy a falszövegek elkopnak, egy idő után eltűnnek: jelesül, hogy a tufakőzetbe akár egy erős, nem kiszáradt faággal is lehet karcolni a falfelületbe. Egyébként a pince fala mutatja a borbarlang készítésének módját: rövid nyélű csákánnyal alakították ki a mélyedést. A szerszámok nyomai ugyanúgy megláthatók most is, mint a faliratok. A legtöbbben csak belerótták a szövegeket a mésztufa falba. Néhányan csináltak azt, hogy előbb gondosan kisimították az egy-két tenyérnyi falrészt, mint egy könyvlapot, és oda készítették el a bejegyzésüket. Ezek a falszövegek szinte kivétel nélkül díszesebbek, mint a többiek. Nem mondhatom azt, hogy kizárólag ilyen megmunkálás mellett találtam rajzot, cirádás betűt, de aki már babrált a felület kiegyenesítésével, ott a felirat is művesebb volt és nagyobb valószínűséggel kapcsolódott hozzá valamilyen ábrázoláshoz. A kutatás során minden egyes képet külön-külön átnéztem, még ott is, ahol azonos falrészről vagy annak egy kivágásáról lett légyen szó. Ilyen módon viszonylag kicsi annak a valószínűsége, hogy valamelyik felirat elkerülte volna a figyelmemet. A pincében egyébként többször is jártam, és a fényképek elkészítése után ismét végignézve a „kutatási felületet”, azt kell mondanom, hogy a fényképek jelentik a legnagyobb biztonságot arra nézve, hogy megmaradnak az utókor számára a hangácsi Rákóczi pince faliratai. Ráadásul a fényárnyék-derítés módszereket használva a képek olyan rétegeket is megmutattak, amelyeket ott a helyszínen, testközelből nem vettem észre. A módszer igazolását adja a résztvevő megfigyelés helyességének, mint a vizuális kulturális antropológia egyik alapvető kutatási módjának. Az elkészült és újra nézhető, nagyfelbontású így kinagyítható fotók pedig lehetőséget adnak a kézzel is érinthető megfigyelés ellenőrzéséhez, kiegészítéséhez.

A faliratokat a jelhagyás rítusának tartom, mint ahogy az okostelefonokkal készített fényképeknél is fontos szerepet játszanak az önmagunkról készített felvételek vagyis a szelfik. Az önfényképekre az emlékezet, dokumentálás miatt van szükség. A szelfik is a lokális kötődési indexhez is kapcsolhatók. Mint ahogy a pincében falra rótt szövegek. Vagyis a faliratok, egyrészt szelfinek, másrészt pedig az évezredek óta meglévő jelhagyás ösztönének, rituáléjának foghatók fel.

A lokális kötődési index szerint vizsgálva a pincében fellelt faliratokat, érdekes felfedezéseket tehetünk, amikor is a falra jegyzett foglalkozásokat nézzük. Minden bizonnyal évtizedeken át a pince kizárólagos tulajdonosa volt a Szathmári Király család. Az egyik tulajdonos a borsodi alispán „József” volt, ez meg is jelenik a XIX. század közepén keltezett falrovásában. Érdekes, hogy Ádám rokona húsz évvel később már nem írja oda a státusát. A szocialista Magyarország

pince használói között találjuk a helyi (termelőszövetkezeti) párttitkárt. („Szabó Imre párttitkár 1964 XI. 18.”) Mindezek a helyi társadalom rangsorában fontos szerepet játszottak. A lokális kódési index másik vonása a településen végzett munka, ezért nem meglepő, hogy a faliratok között több kőművest is találtam. Erre a szakmára az elmúlt évszázadokban mindig szükség volt, bár a foglalkozás megjelölése kizárólag a XX. századra tehető. Fellelhető a faliratok között az egyik helyettes református lelkész is. („Tóth János 1887 hangácsi helyettes ref. lelkész”)

A lokális kötődési index, mint a helyhez kötődés mutatója, konceptualizálása során már egy korábbi tanulmányomban felmértem az érintésnyire vagy szótávolságra lévő fizika környezetet egymáshoz való viszonyát és a térben helyet foglaló aktív szereplő embereket, akik folyamatosan formálják a helyi közteret, bennünket, strukturálják, befolyásolják gondolkodásmódunkat, vagyis hatással vannak ránk, még akkor is, ha az előbb jellemzett orientáció tudat alatt történik. A hagyományápolás, a szakmai, emberei tekintély, az aktív közösséget mutató egyház és a családi vállalkozás mind-mind a lokális közösségi index része. A faliratok kapcsán egy külön fejezetet érdemel azoknak a köre, akik a nevük mellé írják, hogy honnan jöttek, hová tartoznak. A helyhez kötődés lejegyzése szintén a XX. századhoz sorolható, korábbi falrovásokban nem találtam ennek nyomát a hangácsi borbarlangban. A múlt századi iratok szerint a legtöbben, nem véletlenül Hangácsról származnak, a legtávolabbról érkezett vendég gönci. Alighanem miskolci bejegyzés a „Néprajzi szakkör 1963.” Ők nem egyetemisták, hiszen néprajzi szakkörök ha voltak, gimnáziumban voltak.

A feliratokat felfoghatjuk úgy, mint hagyományápolás is. Korábban úgy véltem, hogy a pince a közelben lévő falu egyik közösségi tere lehetett. A múltban minden bizonnyal így is volt, ma már ahogy korábban is írtam ez a kijelentés kevésbé állja meg a helyét. Érdekes, hogy több bejegyzést is találtam, amikor arra hivatkoznak a falirat készítői, hogy szilveszterkor voltak a pincében. Miután a tufába vájt borbarlangokban télen-nyáron tíz tizenöt fokos átlagos hőmérséklet van, nem kizárt, hogy többször használták a pincét összejövetelekre, akár télen is. Egy másik bejegyzés is ezt támasztja alá, bár sokkal korábbi, „Martsek Josef 1840 9-ik „majd minden nap itt voltunk”. A Rákóczi pince valóban egyfajta közösségi tér volt, a következő falirat szerint is: „Botha Ferenc elment katonának 1959 XI.” A sorozott katonaság idején hagyomány vagy rítus volt, hogy a bevonuló fiatalokat, mint most az esküvő előtti legénybúcsún megünnepelték, nyilván más-más hangsúllyal, de közösségi esemény volt mindkettő és a bevonuló fiatalember búcsúztatásának helyszíne pedig az ikonikus faliratokkal teli hangácsi pince.

Kommunikációs szempontból is érdemes vizsgálni faliratokat és a LKI-et. Nyilvánvaló, hogy a lokális kötődési indexben azok foglalhatnak el jobb helyet, akik a percepció térben képesek a reflexió beszélgetésre, gondolkodásra és nem csupán „posta” metaforát részesítik előnyben. Nehezen elképzelhető azonban, hogy a nem helyi kötődésű pincevendég a pincefal-kommunikációt dinamikus közösségi tevékenységnek tekint, hiszen a faliratok tanúsága alapján szinte egyetlen visszatérő bejegyzést sem találtam a többszáz szöveg között.²⁴

²⁴ FARAGÓ 2023b

Bibliográfia

FARAGÓ 2023a

FARAGÓ László: Falfeliratok, mint újraélhető közösség tér a hangácsi „Rákóczi-pincében”. *Szellem és Tudomány* 2023/2-3. szám pp 15-34.

FARAGÓ 2023b

FARAGÓ László: Községi terek és emlékezet Hangácson, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* folyóirat 2023. évi 3. szám pp 84-98;

FÉNYES 1851

FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Kiadta Fényes Elek, Pesten, 1851. Nyomatott Kozma Vazulnál; <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/h-BB9A3/hangacs-BB9F4/>;

Havasi Virág²⁵

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

virag.havasi@uni-miskolc.hu

Turizmus lehetőségei és nehézségei hátrányos helyzetű településeken

Az írásban négy olyan turisztikai célzatú kezdeményezést mutatok be, melyek romák lakta településen zajlanak (zajlottak). A négy kezdeményezés négyféle modellt testesít meg. A települések az Észak-Magyarországi régió, Cseréhati térségében fekszenek, melyek Magyarország egyik leszakadó régiója, illetve térsége. Hernádvécse lakossága 1089 fő, a helyi adatközlők becslése szerint 95%-uk roma. Szintén szinte csak roma lakosa van Bódvalenkének (297 fős település) és Szakácsinak (201 fős település).²⁶ A 234 fős lakossággal rendelkező Tomorban a romák aránya mintegy 25 %, viszont néhány éve még csak egy kisebb család, mintegy 30 cigány ember lakott ott. Az előadásban elhangzott információk forrásai résztvevő megfigyelés Bódvalenke és Tomor esetében, Szakácsiban és Hernádvécsén pedig interjúk (polgármesterek, szálloda menedzser, holland vállalkozó).

Egy település számára a turizmus munkahelyeket, költségvetési bevételt, a helyi termelők és szolgáltatást nyújtók számára pótlólagos keresletet jelent(het), ismertségének és vonzerejének növekedése egyéb befektetési lehetőségeket csálhat a térségbe. Sok helyen szeretnék is a „turizmust fejleszteni”, elsősorban szálláshelyek létrehozásával. Ez azonban önmagában nem elég, meg kell találni, hogy mi az az érték, mik azok az értékek, amik az adott helyre csálják a turistákat. Az elemzett terület természeti szépségei és jó vadállománya mellett rendelkezik történelmi emlékekkel (Sárospatak, Abák völgye, Rákócziak, várak, Hollóházi porcelán) és elérhető közelségben van tőle Eger, a tokaji borvidék, Miskolc és Kassa. A turistákat visszatartó szempont lehet azonban, ha nem szép a településkép, nem jó a közbiztonság, ami a romák-mélyszegénységben élők által nagy számban lakott területek jellemzője.

Az alábbiakban áttekintjük, hogy az elemzett települések hogyan próbálták kiaknázni a turizmus adta lehetőségeket, milyen eredményeket értek el, milyen speciális vonzerővel bírnak, hogyan kezelik az esetleges elriasztó tényezőket.

Hernádvécsén a négycsillagos Hotel Vécsecityt a fallal körülvett Vécsey-Sardagna kastélyban alakították ki, így a településtől elkülönül, noha annak szívében található. A vendégeknek nincs kapcsolata a lakosokkal, pusztán „átutaznak” a falun- leszámítva azokat, akik elmennek a karácsonyi misére. A szálloda falutól való elkülönültségét kifejezi a „kastélyba zárt város” reklámszlogen és a létesítmény elnevezése is: „Vécsecity”. A kastély mellett a kertben vannak modern épületek, van egy csárda a disznóölések és grillezés helyszínének, van állatsimogató, tenispálya, park sétány kis tóval. De hogyan jutott el idáig a hely? Takács Tibor állatorvos, egyetemi oktató-kutató, sikeres vállalkozó vette meg a lepukkant állapotban lévő épületeket

²⁵ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

²⁶ Az adatok 2023-ra vonatkoznak, forrás: ksh.hu

és kertjét, és azért döntött a szállodaként való hasznosítás mellett, hogy ne romoljon le azok állaga. Amikor először pályáztak az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökséghez (NORDA), nem kaptak szállodafejlesztésre támogatást, mivel az ügynökség nem gondolta, hogy a „szociológiai sivatag” tudna turistákat vonzani. 2011-ben mégis megítélt a NORDA egy komoly támogatást, aminek segítségével megnyithatta kapuit az 55 szobával és két konferencia helyiséggel és wellness egységgel rendelkező szálloda. Aki ellátogat a Vécsecitybe, nem is biztos, hogy tudja, hogy milyen jellegű településre érkezik. A romák világa azért a szállodában már megjelenik, egyrészt egy, a tradicionális roma életet megjelenítő panoptikumban, illetve abban, hogy a település cigányzenét játszó bandája olykor fellép benne.²⁷ Korábban a helyi teknővályót is bevonták a hotel életébe, amíg meg nem romlott egészségi állapota. A hernádvécseiek szobalányként és gondnokként tudnak itt dolgozni, mivel ehhez van megfelelő végzettségük. Egy-két fő él a lehetőséggel. Egy ideig egy fiatal roma lány fodrázkodott a szállodában, de felmondott, mivel igazságtalannak érezte, hogy ő kétezer forintot kap egy vendég után, aki a szállodának tízezret fizet. Sajnálatos, hogy senki nem vette a fáradságot, hogy elmagyarázza neki egy hotel költségeinek és bevételeinek alakulását. A munkatársak nagy része, a felszolgálók, recepciósök, az étteremvezető, a menedzser nem idevalósi. Néhányan közülük 3-4 napos műszakjuk idejére nem is mennek haza, a helyszínen kapnak béren felüli juttatásként szálláslehetőséget és teljes ellátást.

A faluban meglepően sok civil szervezetet, sőt két szociális szövetkezetet is létrehoztak a lakosok. Ezek közül az egyik szociális szövetkezet szeretett volna egy kávézót és helyi termék boltot létrehozni a faluban a szálloda vendégeire alapozva, de végül pályázatuk nem nyert. Nem is biztos, hogy tudták volna nyereségesen működtetni ezt a vállalkozást, hiszen a szálloda maga is árusítja a régió egyes termékeit, kifejezetten hernádvécsei termékek pedig nem is léteznek. Kávézni is lehet a szállodában, viszont a romák talán egy élőzenét játszó ligetben vagy klubban gondolkozhatnának. A szociális szövetkezetekre vonatkozó állami szabályok változása miatt egyébként ez a szövetkezet meg is szűnt. A szálloda az interjú készítésének időpontjában ráadásul idegenforgalmi adót sem fizetett a településnek, tehát a helyi bevételek növeléséhez sem járult hozzá.

Elisabeth van Aerde, egy holland szociológus, Hollandiában jól menő kommunikációs cégének nyereségét szándékozta turisztikai vállalkozásba forgatni. Magyarország akkoriban lépett be az Unióba, úgy gondolta, az új szomszéd vonzó célpont lehet a nyugat-európai utazóknak. A főváros, a Balaton és a puszta nem jött szóba számára, mint lehetséges befektetési helyszín, mivel azokkal a desztinációkkal már sokan foglalkoztak. Szakácsira azért esett a választása, mert csendes, nyugodt zsáktelepülés, egy romantikus tájon, közel Egerhez, Miskolchoz, a tokaji borvidékhez, Aggtelekhez. A falusi turizmusról úgy gondolkodott, hogy annak egy élő, emberekkel teli faluban kell zajlania, nem úgy, mint a közeli Irotán, ami szinte lakatlan volt, mikor az ottani turisztikai fejlesztések megindultak. Elisabeth parasztházakat vásárolt és újjátatott fel oly módon, hogy mind külsejük, mind berendezési tárgyaik a hagyományos formákat idézzék, ugyanakkor legyenek modernek, internet elérhetőséggel, jól felszerelt konyhával, sőt az egyik ház medencével is rendelkezett. A helyi romákat alkalmazta szobalányként, konyhai kisegítőként és gondnokként, tanítgatva is közben őket. Bekapcsolódott a falu, sőt a szomszédos falu roma közösségének életébe is, eljárt ünnepeikre,

²⁷ HAVASI 2021

a gyerekeket angolra szerette volna tanítani. (Ehelyett a gyerekek megtanulták Elisabeth furcsa magyar nyelvhasználatát.) Az üzlet szépen beindult, egyre több házat vett a faluban és kezdte azokat rendbe hozatni, távlati terve pedig egy szálloda építése volt, ahol a teljes falu munkát találhatott volna. A fejlesztéshez bankkölcsönt szeretett volna felvenni, és meglepődött, hogy nem kapott, mivel a fejlesztési helyszín egy romák lakta település volt. A térségben több helyen laknak holland állampolgárok, sokuknak vállalkozása is van, akár romák lakta településeken. Sikerült viszont pályázati forrásokat szereznie a terjeszkedésre. A 2008-as válság visszavetette az üzletet, de annak elmúltával még tudta folytatni munkáját, mára viszont felhagyott tevékenységével. Pontosan nem tudható, mi történt az asszonnyal, a környékeliek sokféle pletykát terjesztenek. Talán belefáradt a küzdelmekbe. Óhatatlanul belekeveredett a roma családok egymás közti konfliktusaiba, magányos is volt egy számára teljesen idegen kulturális környezetben.

Amikor Elisabeth kiválasztotta fejlesztése helyszínét, nem befolyásolta döntését, hogy mélyszegénységben élő romák lakják-e vagy sem. Más volt a helyzet Pásztor Eszterrel, aki épp azért választotta Bódvalenkét terve megvalósításához, mert az egyik legszegényebb település volt, amiben megfordult. Egyébként mind Bódvalenke, mind Szakácsi rendszeresen Magyarország tíz legszegényebb települése között található, 2023-ban Szakácsi tizedik, Bódvalenke az ötödik.²⁸

Eszter terve egy freskófalú létrehozása volt, azaz, hogy cigány²⁹ festőművészek fessenek a hagyományos parasztházak falaira freskókat (valójában seccók, mivel száraz felületre készülnek), s így a település turisztikai célpontként szolgálhat. A freskókat megtekinteni érkező vendégek a falu lakosai számára kiegészítő jövedelemre teremthetnek lehetőséget, és látogatásuk alkalmul szolgálhat egy pozitív(abb) roma kép kialakulására. Tizennyolc festő harminchárom festménye készült el az évek folyamán, számos magánszemély, civil szervezet és cég támogatta az elképzelést, legtöbb forrással a CIB Társadalmi Felelősségvállalás Alapítványa. (BÁRCZI 2014) A bódvalenkei kezdeményezést végigkísérte egy komplex szociális fejlesztő folyamat is, mely egy lakhatatlan telep felszámolásával és szociális bérlakások kialakításával indult. Egy waldorf pedagógus mini tanodát működtetett (tanoda pályázatuk sohasem nyert támogatást), szociális munkás végig jelen volt a településen, hasonló céllal, mint a máltai jelenlét programban. Tevékenykedett egy roma közösségfejlesztő is a falu lakosai körében, számos önkéntes és egyetemista kapcsolódott a folyamatokba, létrejött egy szociális szövetkezet. A szociális vonalat 2010 óta a Református Szeretetszolgálat vette át, ő a fenntartója a falu Biztos Kezdet Gyerekháznak. Az említett törekvések ellenére Bódvalenke, mint említettük, az ötödik legszegényebb magyar település maradt. Miért nem sikerült többet elérni? Bódvalenkét évente 4-6 ezer turista látogatta meg, ami az őket vendégül látó asszonyok számára havi 10-30 ezer forint kiegészítő jövedelmet jelentett³⁰ de semmilyen turisztikai infrastruktúra nem épült ki, erre forrást sohasem sikerült nyerniük. Pedig izgalmas ötletek születtek, így például egy olyan kempingé, ahol a vendégek elhelyezése részben hagyományos roma lakhelyekben lett volna. Egy kis vendégház sem jött létre, a hatósági

²⁸ NAGY 2023

²⁹ A térségben „cigánynak” vallják magukat és nem romának az érintettek, a „cigány” szónak nincs pejoratív értelme.

³⁰ ÉSZAKHÍRNÖK 2016

igényeknek mindenben eleget tevő konyhával. Nem készültek, noha tervbe voltak véve, a freskókról készült képeslapok, naptárak, albumok. Mivel a falut nem lehet lezárni és belépőjegyet szedni a rajta átsétálóktól, turisztikai szempontból legfontosabb eseménye a Sárkányfesztivál volt, amit nevezhetünk a roma kultúra örömnepének. 2010-től évente rendezték meg ezt az eseményt, miután a nevet ihlető sárkány szobor tönkrement, Bódvalenkei vigasságok néven. Észak-Magyarország egyik legszínvonalasabb világzenei fesztiválja volt, ahol a zenészeken kívül, költők és előadóművészek is felléptek.³¹ 2018 óta nem kerül már megrendezésre a fesztivál sem. A szociális szövetkezet is sok mindennel próbálkozott, eleinte építőipari megrendelésekkel, később varrodaként működött (megrendelője volt egy időben a Romani design), de próbálkoztak angóra nyúlal, biomassza előállításával és kereskedelemével. A vállalkozási ötletek és a megrendelők sok esetben Pásztor Esztertől és az ő ismeretségi köréből, társadalmi tőkéjéből származtak. Kiteljesedésüket erőforráshiány akadályozta, legyen az pénztőke, a föld hiánya (a falu körüli földek földspekulánsok kezébe kerültek), vagy a tudásé. Ma már nincs jelen Eszter a településen, így a létrejött értékek turisztikai kiaknázására egyelőre nincs kísérlet. Sajnos működését végig kísérték konfliktusok, veszekedések, irigység és gyanakvás támadt az emberek körében. A kis faluban a kezdetektől négy uzsorás is tevékenykedett, az ő működésüket sem sikerült megtörni, sőt egyikük polgármester is lett egy szomszéd településen.

Tomor esetében a turizmus és vendéglátás a roma közösség küzdelmeinek járulékos hozama, eredetileg nem is gondoltak rá, hogy ilyesmivel foglalkoznának. Különös hely volt ez, a kisebbségben lakó cigány lakosság életmódja olyan volt, mint a „parasztoké”, állatot tartottak, földet műveltek, az asszonyok a helyi varrodában dolgoztak. A rendszerváltás utáni gazdasági visszaesés, a tsz megszűnte, varroda bezárása szegénységbe taszította őket. Az erős kis közösség azonban sok lehetőséget megragadt, így pl. sikeres kecske projektjük volt, képzés és tranzit foglalkoztatás, tanoda működtetése és sok kisebb projekt a média világához kötődően először a Rom Som Alapítvány keretében, majd saját egyesületük (Cserőke) révén.³² Mivel - mint említettük- Tomor cigány lakossága kislétszámú volt, sok esetben vontak be a környező településekről is embereket kezdeményezéseikbe. Később pedig segítették a térségben születő más roma civil szervezet működését is. Jó hírük vonzotta a látogatókat, akik sok esetben meg is szálltak a helyi cigányok házaiban. Innen jött az ötlet, hogy a 2012-ben létrejött szociális szövetkezet a turizmus területén működjön. Egy hostel létrehozásáról álmodoztak, de első körben a források szűkössége miatt egy lakáséttermet hoztak létre. Zenekaruk a Dorco band elkezdett tradicionális cigány zenét játszani, ami újabb vonzerő lehetett (volna) a potenciális vendégek számára. Végül nem léptek tovább a lakásétterem szintjén és ebben véleményem szerint szerepet játszott az, hogy vezetőjük továbbra is a teljes térség cigány lakosságát tartotta szem előtt, sok közösségnek igyekezett segíteni, nem koncentráltak csak a saját ügyeikre. A magyar munkaerőpiac változásával ráadásul lehetőséget kaptak elhelyezkedni a szövetkezet tagjai közül többen is az elsődleges munkaerőpiacon, így a szükség is csökkent a vállalkozási tevékenység felfuttatására.

³¹ ÉSZAKHÍRNÖK 2015

³² HAVASI 2023

Nem beszéltünk még arról, hogy hogyan kezelik az egyes kezdeményezések a településeiken jelen levő szegénységből adódó, turizmus érintő kihívásokat.

A Vécsecity a falutól elzárt terület, a településkép javítása érdekében vezetése kijárta a kastélyig vezető út felújíttatását, illetve támogatta az út mentén fekvő, nagyon rossz állapotban lévő házak kerítésének, homlokzatának rendbetételét. Nem ritkán fordul elő a szállodaiparban, hogy a vendégek ott tartózkodásuk idejét a szálloda falai közt töltik. Ennek különböző okai lehetnek: nincs is különösebb vonzereje a környezetnek, vagy éppen nem biztonságos a környék, de lehet, hogy a bevételeiket szeretnék maximalizálni a működtető. A Vécsecity esetén is adott a lehetőség erre, hisz számtalan tevékenység végzésére van mód falakon belül, gyakran szerveznek tematikus-kulturális programokat is a hotelben. Amennyiben elhagyják a szállodát a vendégek, akkor pedig kiruccannak egy vártúrára, városlátogatásra, vagy a környező hegyekbe.

Szakácsiban nem gondolt a befektető arra, hogy problematikus lehet a cigányok jelenléte a településen a vállalkozása szempontjából, és szerencsére a vendégek kapcsán ebből adódóan nem is volt probléma. Tomoron pedig a vendégek kifejezetten a cigányok vendégei, jól tudják, hova érkeznek.

Probléma a turizmushoz kötődően Bódvalenkén azonban akadt, mint például a Sárkányfesztiválon kitört tömegverekedés vagy hogy az önkéntes szervezők sátrából eltulajdonítottak dolgokat. E jelenségek azt is jelzik, hogy talán nem is lett volna a település ideális helyszíne egy kempingnek.

A bemutatott modellek közül három életképesnek bizonyult: az all inclusive szálloda, és a falusi turizmus két formája (megbízható cigány vendéglátóknál, illetve cigányok lakta településen megszállni). Igaz jelenleg csak a szálloda működik profitábilisan. Ráadásul a hotelnek helyszínt adó település és lakói eddig nem tudták kihasználni a vállalkozás adta lehetőségeket, bár ez idővel megváltozhat. Fontos azonban megjegyezni, hogy e modellek nem másolhatók és megismételhetők bárhol máshol. A térségben nagyon sok kastély van, különböző funkciókkal vagy anélkül, és a piac feltehetően nem bírná el, ha valamennyit szállodaként működtetnék. A kisebbek, mint ahogy történt a Hernádpetri Pallavicini kastéllyal, nyújthatnak időszakosan szálláshelyet, de a többi számára meg kellene találni a legjobb kihasználási lehetőséget. A romáknak, mint vendéglátóknak pedig nagyon jó hírrel kell rendelkezniük, hogy a vendégek megbízzanak bennük. A bódvalenkei kísérlet nem hozott igazán eredményt annak ellenére, hogy unikális értéket teremtett. Be lehetne illeszteni a települést buszos kirándulások állomáshelyeként, és a helyi cigány fiatalok lehetnének idegenvezetők. Egy ilyen konstrukcióban a nem roma vendégek szociálisabban érzékenyebbé válhatnak, a romák pozitív roma identitása erősödhetne és a helyi fiatalok képességei is fejlődhetnek. A falu tanodájában felkészülhetnének e szerepre. Mindenképp létre kellene hozni egy múzeumi kávézót vagy falatozót és boltot, ahol a kiadványok és egyéb helyi termékek gazdára lelhetnének.

A turizmus toló (push) tényezői a menekülési vágy, a pihenés és a kapcsolódás, a presztízs, az egészség és a fitness, a kaland és a szociális interakció iránti vágyak.³³ A vizsgált esetek lehetőséget kínálnak a vendégek ezen belső vágyainak teljesítésére (a presztízs funkcióját csak a Vécsecity tudja nyújtani), de a vendéglátó településeknek, vezetőiknek és lakóinak fejleszteniük kell képességeiket és hozzáállásukat a turizmusban rejlő lehetőségek hatékonyabb kiaknázásához.

Bibliográfia

BÁRCZI 2014

BÁRCZI Izabella: Bódvalenke, a freskófalú. Szakdolgozat, Miskolc, 2014.

HAVASI 2023

HAVASI Virág: A tomori cigányok küzdelmei. In: KREATÍV RÉGIÓ/ CREATIVE REGION A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) projekt keretében megrendező workshop absztraktkötete/ Abstracts of the workshop organized within the framework of the project Creative Region III. (Cultural and social innovations, sustainability and creative tourism) ISBN 978-963-358-288-6. 2023, 23-25.

HAVASI 2021

HAVASI Virág: Esélyeik ellenére sikeres vállalkozások az abaúji térségben. Multidiszciplináris tudományok 11/5.2021, 450-459.

HAVASI 2012

HAVASI Virág: Community Development Initiatives in Peripheral Rural Territories of Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: Roma Population on the Peripheries of the Visegrad Countries- Spatial Trends and Social Challenges. Eds: Péntes, J- Radics, Zs. Debrecen, Didakt kft, Debrecen, 2012, 188-205.

NAGY é.n.

NAGY Bálint: Ezek a legszegényebb települések Magyarországon: letaglózó, hogy mennyiből tengődnek családok.
<https://www.penzcentrum.hu/gazdasag/20230824/ezek-a-legszegenyebb-telepulesek-magyarorszagon-letaglozo-mennyibol-tengodnek-csaladok-1140430> (letöltve:2024. 01.02.)

UYSAL - JUROWSKI 1994

UYSAL, M.- JUROWSKI, C.: Testing the Push and Pull Factors. Annals of Tourism Research, 21. 1994, 844-846. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)90091-4](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)90091-4)

Egyéb internetes források

ÉSZAKHÍRNÖK

Az állam nem támogatja a borsodi romák bódvalenkei ötleteit.
<https://www.eszakhirnok.com/2016/07/11/az-allam-nem-tamogatja-az-borsodi-romak-bodvalenkei-oetleiteit/> (letöltve:2024. 01.02.)

³³ UYSAL and JUROWSKI, 1994

ÉSZAKHÍRNÖK

Ismét megrendezik a cigány kultúra és művészet immár hagyományos seregszemláját a Bódvalenkei vigasságokat. <https://www.eszakhirnok.com/2015/07/25/ismet-megrendezik-a-cigany-kultura-es-mveszet-immar-hagyomanyos-seregszemlejet-a-bodvalenkei-vigassagokat/>
(letöltve:2024. 01.02.)

ksh.hu

vecsecity.hu

Jaskóné Gácsi Mária³⁴

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, BTK, Tanárképző Intézet

maria.jaskone.gacsi@uni-miskolc.hu

Hátrányos helyzetű gyermekek az óvodában óvodapedagógusi tükrében

Minden pedagógusnak elsődleges célja, hogy a gyermeket olyan ismeretek birtokába juttassa, amellyel jövőjét megalapozza. A hátrányos helyzetű gyermekeknél a hátrány leküzdése komoly munkát igényel.

Számtalan tényező okozhat hátrányt a gyermekeknél (családi körülmények, szülők iskolázatlansága). Az óvodából az iskolába való érkezéskor a gyermekeknek olyan szintű képességekkel kellene rendelkezniük, amire a pedagógusok úgymond építkezni tudnak. Azonban ez a hátrányos helyzetű gyermekeknél kiemelt odafigyelést, fejlesztést igényel.

Az óvoda és óvodapedagógus feladatainak felsorolásával megbizonyosodhattunk arról, hogy milyen sokoldalú és mennyire pótolhatatlan a gyermek számára az óvodában töltött időszak. A gyermekeknél a családtól - elsődleges szocializációs szintér - „való” leválás a leghamarabb a bölcsődébe, vagy az óvodába lépéskor kezdődik meg, tehát megkezdődik a gyermek intézményes, közösségi nevelése. Ennek kiváltó oka az, hogy a kisgyermek életében a családban élőkön kívül más személyeket is megismer. Egy eddig ismert, családias, biztonságos légkörből kilép, és egy új, ismeretlen környezetben kell megtalálni, megállni a helyét. Képesnek kell lennie arra, hogy a kortársaival és a felnőttekkel egyaránt kapcsolatot alakítson ki és ezeket a kapcsolatokat fenn is tartsa. Az óvoda által meghatározott szabályok, szokások sok esetben eltérnek az otthon kialakult elvárásoktól, így ezek betartásához alkalmazkodóképességét mozgósítani kell.

Fontos lépés a gyermekek fejlődése érdekében, hogy megtanuljon osztozkodni a felnőttek figyelmén, ehhez alkalmazkodjon, együttműködjön.³⁵ Olyan ingerek érik a gyermekeket, amiket otthon, a családi környezetben nincs lehetőségük megtapasztalni. Ezek a jelenségek a versengés a játékokért, barátokért, illetve az óvodapedagógus figyelméért, dicséretért.³⁶

Vekerdy a gyermek életében az óvodai éveket tartja a legfontosabbnak. Véleménye szerint kiemelkedő szerepet tölt be a gyermek sikeres életpályája elérésében a teljes értékű kisgyermekkor megélése.³⁷

³⁴ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

³⁵ KÓSA-VAJDA 2005, 159-161.

³⁶ HAJDUSKA 2008, 39-42.

³⁷ VEKERDY 2021, 152 -154.

Óvodáskorra ezek a szükségletek az érzelmi biztonságot, a kötelékek kialakulását, a rengeteg szabad játékot és a sok mozgást jelentik. A gyermeknek szüksége van az érzelmi biztonságra akkor is, amikor a szülei távol vannak tőle.

Egy hátrányos helyzetű kisgyermeknél sok tényező okozhat hátrányt az életében a nem hátrányos helyzetű társaival szemben. Ezek a gyermekek pótolhatatlan segítséget kaphatnak (minden téren) a pozitív irányban való fejlődésük és a hátrányok felzárkóztatásában az óvodai nevelésben. Ezzel kapcsolatban számtalan kutatást is elvégeztek, mely egytől-egyig rávilágított arra, hogy milyen fontos az óvoda a hátrányos helyzetű gyermekek nevelésében.

Ide tartozik Hódi Ágnes és Tóth Edit kutatása, melyben az eltérő társadalmi és gazdasági helyzetben élő gyermekek iskolakezdekőskor mért alapkészségeit és későbbi szövegértés teljesítményének alakulását vizsgálták az óvodában eltöltött évek tükrében. Eredményeik szerint az iskolakezdekőskor észlelhető képességbeli eltérések a gyermek későbbi életében óriási, olykor behozhatatlan lemaradást eredményezhetnek. Ennek csökkentése érdekében a korai beavatkozás lehetőségeit és a speciális gyermekkori fejlesztő programok fontosságát hangsúlyozzák. Egy hátrányos helyzetű gyermek eszközök, tárgyak, tevékenységek hiányában éli mindennapjait, azonban, ha bekerül egy óvodába ezek a közvetlen környezetében könnyen elérhetővé válnak. Az óvoda játékokat, játékeszközöket és megfelelő programokat tud biztosítani, ami az óvodáskorú gyermekek sokoldalú és optimális fejlődését segíti, megismerteti vele a környezetét, fejleszti motoros, kognitív és szociális készségét. Emellett a képzeletük, fantáziájuk is ezek által fejleszthető a legjobban.³⁸

Az említett vizsgálat eredménye az, hogy az óvodai nevelés kiemelten fontos a gyermek későbbi iskolai pályafutásában.

A gyermekek óvodában töltött ideje függ a szülők iskolai végzettségétől. Azok a gyermekek, akik szülei a nyolc osztályos általános iskolát nem végezték el, általában csak két évig, míg a társadalom középosztályába tartozó szülők gyermekei három, akár négy évig is óvodába járnak. Tehát a hátrányos, vagy halmozottan hátrányos gyermekek óvodáztatása jelentősen eltér a társadalom átlagától.

Az óvoda azon kívül, hogy értelmi és érzelmi képességek lemaradásának felzárkóztatását próbálja a hátrányos helyzetű gyermekeknél elősegíteni, sok esetben a gyermek egészséges táplálkozását, és olykor a gyermek napi étkeztetését is biztosítja.

A szülők alacsony jövedelmükből adódóan a gyermek táplálkozását nem tudják megfelelően lehetővé tenni, melyből következhetnek azok a jelenségek, mint például az alultápláltság, a gyermek fáradékonyága. Ezt az állapotot az óvoda, óvodapedagógus és a dajka is próbálja megszüntetni.

A szülők bánásmódja és a gyermekek képességei változtathatók, kifejezetten a korai években. „Vannak olyanok, akiknek tanulási vagy viselkedési nehézségei nem szociális vagy kulturális tényezőkből fakadnak. A harmadik kategóriába azok a gyerekek tartoznak, akik

³⁸ HÓDI-TÓTH 2016, 51-72.

feltételezhetően egészségesek, fejlődési potenciáljuk normális, de fejlődési elmaradásuk van, ami vélhetően szociális és kulturális helyzetükből adódik.”³⁹

Fontos, hogy a hátrányos helyzetű családok támogatása, segítése a lehető leghamarabb kezdetét vegye, mind a szülők, és mind a gyermek megfelelő fejlődése érdekében. Csecsemőkori programokat alakítottak ki a szegény családok számára, melynek segítségével a gyermek fejlődését kívánták segíteni. A családi krízis kialakulásának megelőzését, vagy ha már kialakult, annak megszüntetését, továbbá a szülő és gyermek kapcsolatának megalapozását tartották céljuknak. Fraiberg szerint a szülők akkor tudnak megfelelően gondoskodni a gyermekükről, ha képesek megfelelően gondolkodni. A terápia alatt a rászoruló családokkal szakemberek foglalkoznak, akik akár elkísérhetik az orvoshoz is a családot.⁴⁰

Az esélyteremtő programok nagy szakmai segítséget jelentenek az óvodapedagógusoknak, hiszen ismeretes tény, hogy a hátrányos helyzetű gyermek anyanyelv készségének fejlesztése elengedhetetlen az iskolába lépés előtti szakaszban, az óvodában. Ha a beszédhallása, beszédértése, beszédének tempója, a beszéd és gondolkodás kapcsolata, illetve a szókincs lemaradást mutat az iskolában, akkor az szinte behozhatatlan hátrányt jelent a gyermek számára, ami súlyos következményt vonhat maga után.

Az óvodai csoportok szervezésük alapján lehetnek homogének vagy heterogének. Mind a kettőnek megvannak az előnyei és a hátrányai egyaránt, a mérvadó szakemberek véleménye is eltérő. A homogén szervezésű csoportokba, azaz a „tisztá” csoportokba az azonos életkorú gyermekek szerveződnek egy csoporttá. Három életkort különböztetünk meg benne.

Kiscsoportba a 3-4 éves gyermekek, középső csoportba a 4-5 éves gyermekek, nagycsoportba pedig az 5-7 éves gyermekek tartoznak. A homogén szervezésű csoportok előnyei közé tartozik, hogy a befogadás többnyire egyszerre történik, ezáltal nagy valószínűséggel a fejlődésük is közel hasonló ütemben fog végbe menni. A foglalkozások során az óvodapedagógusnak csupán az egyéni differenciálásra kell nagyobb hangsúlyt fektetnie.

A heterogén szervezésű csoportokban, azaz a „vegyes” csoportokban a 3-7 éves gyermekek egyaránt megtalálhatóak. Azáltal, hogy a 3 éves gyermek egy már összeszokott csoportba került, melyben a különböző életkorú gyermekek a nagycsaládra hangolóan megtalálhatók, gördülékenyebben megy végbe a befogadási időszak.

Azon gyermekek, akik vegyes csoportban nevelődnek, személyiségjegyekkel lesznek gazdagabbak, mint például a tolerancia, segítő-gondoskodó magatartás, empátia. A kisebbek az önállóságra törekednek, minekután látják a nagyobbban tevékenységeit. A heterogén szervezésű csoportok nagy előnye, hogy a testvérpárok egyazon csoportba járhatnak, nem kell őket szétválasztani, valamint, hogy azok a gyermekek, akik egy évvel késleltetik az iskolakezdést, szintűgy maradhatnak a már megszokott csoportjukban.⁴¹

³⁹ SZILVÁSI 2006, 83.

⁴⁰ SZILVÁSI 2006, 92-95.

⁴¹ GERBER 2010

Napjainkban elterjedt egy szemlélet, ami azt tartja, hogy nem folyik elég hatékonyan a nevelés, tanulás irányítása, eredményessége a heterogén szervezésű csoportokban. Az óvodapedagógusok azonban differenciáltan szervezik meg a csoportban folyó pedagógiai munkát, ezáltal külön figyelmet fordítanak minden gyermek képességeire és úgy alakítják a mindennapokat, hogy valamennyi gyermek számára fejlesztő hatású legyen az egyéni és a csoportos foglalkozás egyaránt.⁴²

Egy vizsgálat eredményeként elmondható, hogy az eltérő társadalmi és gazdasági helyzetben élő gyermekek iskolakezddéskor mért alapkészségei komoly lemaradást mutatnak, amelyek a gyermek későbbi életében óriási, olykor behozhatatlan lemaradást eredményezhetnek. Ennek csökkentése érdekében a korai beavatkozás lehetőségeit és a speciális gyermekkori fejlesztő programok fontosságát hangsúlyozzák.⁴³ Egy hátrányos helyzetű gyermek eszközök, tárgyak, tevékenységek hiányában éli mindennapjait, azonban, ha bekerül egy óvodába ezek a közvetlen környezetében könnyen elérhetővé válnak.

Prioritás, hogy óvodában az összes tevékenységformában (játéktevékenység, verselés-mesélés, külső világ tevékeny megismerése, rajzolás, festés, mintázás, kézimunka, éneklés, énekes játék, zene, tevékenységben megvalósuló tanulás) megjelenhet. Az óvodának és az óvodapedagógusoknak számtalan lehetősége van arra, hogy hátránycsökkentő gyakorlatot végezzen. Hátránykompenzációra való lehetőség az erkölcsi nevelésben is megjelenhet, ami által az erkölcsi érzékenység fejlődését támogathatják.

Szakemberek hangsúlyozzák, hogy fontos az óvodai életben való részvétel - kifejezetten azon gyermekek számára, akiknek a közvetlen környezete az átlagosnál rosszabb - az iskolakezdésre irányuló felkészítés miatt is; azonban a hátrányos helyzetű gyermekek veszik igénybe a legkevésbé az óvoda által kínált napközit, pedig leginkább nekik lenne szükségük a hátrányok leküzdése és felzárkóztatása miatt.

Kutatásomat a kérdőíves adatfelvétel eszközével végeztem el Borsod-Abaúj-Zemplén megye kisebb térségeiben. Az óvodapedagógusi minta tekintetében, 22 fő töltötte ki a kérdőívet. A mérőeszközök vonatkozásában a pedagógusok ismereteire kérdez rá, a tapasztalatok, vélemények megadására kértem az óvodapedagógusokat a hátrányos helyzetű gyermek integrált inkluzív nevelésével, kapcsolatban.

A kismintás kutatás elemzésekor kiderült számomra, hogy az óvodapedagógusok számára segítséget nyújtanak az esélyteremtő programok; segítik az inkluzív szemléletmód elsajátítását. Mivel az integráció a térség óvodáiban is a pedagógusok körében mindennapi kérdéskör, az óvodapedagógusoknak határozott véleményük van az adott téma tekintetében. Éppen ezért a kutatás során módjuk adódott az egyéni véleményalkotásra is.

⁴² BAKONYI 2016

⁴³ HÓDI-TÓTH 2016. 51-72.

Bibliográfia

BAKONYI

BAKONYI Anna: Ovisarok. Bakonyi Anna írásai 6. A vegyes csoport „ügy” – együtt-létben, együttműködve. <http://neteducatio.hu/ovisarok-bakonyi-anna-irasai-6-a-vegyes-csoport-ugy-egyuttletben-egyuttmukodve/> (Letöltés: 2023. 10. 21.)

GERBER 2010

GERBER Anita: Ki kitől tanul? - Élet a vegyes óvodai csoportban. *Lurkóvilág*. <http://www.lurkovilag.hu/index.php?c=1078> (Letöltés: 2023. 09. 04.)

HAJDUSKA 2008

HAJDUSKA Marianna: *Krízislélektan*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008.

HÓDI – TÓTH 2016

HÓDI Ágnes – TÓTH Edit: A különböző szocioökonómiai státuszú tanulók iskolakezdekéskor mért elemi alapkészségeinek és a későbbi szövegértés teljesítményének alakulása az óvodában eltöltött évek tükrében. *Iskolakultúra*, 26(9), 51-72. 2016.

VAJDA – KÓSA 2005

VAJDA Zsuzsanna – KÓSA Éva: *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

SZILVÁSI 2006

SZILVÁSI Léna A szegénység hatása a gyermek fejlődésére. *Kötő-jelek...*, 2005/2006, 67-95. 2006.

VEKERDY 2021

VEKERDY Tamás *Gyerekek, óvodák, iskolák*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2021.

K. Nagy Emese⁴⁴ - Illésné Kovács Mária
habilitált egyetemi docens, főigazgató
Miskolci Egyetem, BTK, Tanárképző Intézet
emese.nagy@uni-miskolc.hu

egyetemi docens, dékán
Miskolci Egyetem, BTK
maria.illesne.kovacs@uni-miskolc.hu

Az Abaúji Történelmi Kistérségben található iskolák feladata a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma tanulóknak a tudástársadalomhoz való felzárkóztatásában

Egy ország gazdasága csak úgy tud talpon maradni és a nemzetközi követelményeknek megfelelni, ha hatékony és versenyképes. A versenyképesség erősítésében meghatározó szerep jut az emberi erőforrásnak, a munkaerő képzettségének és rugalmasságának, a piactársadalomhoz illeszkedő készségeknek és képességeknek. Mivel az oktatás hozzájárul a humán erő fejlesztéséhez, az iskolának feladata azokat a képességeket és készségeket fejleszteni, amelyekre a munkaerőpiacon szükség van. Ennek egyik sarkalatos pontja a digitális eszközök ismerete és használata.

A digitalizáció világszerte központi fogalomként vált. Mára kialakult egy olyan társadalmi környezet, amelyre a világban keringő információk gazdagsága a jellemző. Az információk megszerzése, birtoklása, felhasználása az egyénnek az érvényesülés, a társadalomnak a gazdasági felemelkedés egyik útját jelenti. Az aktuális információk megszerzésének leghatékonyabb eszközei az online felületek. Ez azonban ma még nem azonos mértékben biztosított mindenki számára. A társadalomban vannak olyan rétegek, amelyek esetében az egyenlő hozzáférés elve nem érvényesül. Ma magas a digitális eszközökkel rendelkezők aránya, de a hátrányos helyzetű családok esetében az arány lényegesen alacsonyabb, és nem elégséges ahhoz, hogy a gyermek behozza a lemaradását azokkal szemben, akik napi szinten használják tudásuk bővítésére az online felületeket.

A probléma gyökere abban rejlik, hogy Magyarországon a rendszerváltozás óta az egyenlőtlenségek az egyes társadalmi csoportok, rétegek között növekedtek, amely szakadék az oktatási intézményekben is érezhető hatású. Az előidézett okok között a szociális-gazdasági státusz és a marginalizálódott kisebbséghez való tartozás a legjelentősebb. Ebből adódóan feltételezhető, hogy a digitális kompetencia terén a legjelentősebb lemaradás az iskolákban a hierarchikus rangsor legalján elhelyezkedő hátrányos (HH) és halmozottan hátrányos (HHH) helyzetű, elsősorban roma tanulók körében tapasztalható.

Írásunkban arra kerestük a választ, hogy az Abaúji Történelmi Kistérségben a hátrányos helyzetű tanulókat jelentős mértékben oktató-nevelő oktatási intézményekben milyen lehetőségük nyílik a HH és HHH, elsősorban roma tanulóknak a szociális, kulturális háttérükből

⁴⁴ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

adódó lemaradásuk és a tudásalapú társadalom által felajánlott lehetőségek között lévő digitális szakadék áthidalására – elsősorban a digitális eszközök megléte és alkalmazásának a célja és lehetősége tekintetében. A vizsgálat reprezentatív, primer (empíria) és szekunder (adatelemzés) kutatáson alapul.

Kecskés Judit⁴⁵

egyetemi docens, dékánhelyettes
Miskolci Egyetem, BTK
judit.kecskes@uni-miskolc.hu

Helyi értékekre épített oktatástámogatás a CR programban

A cikk arra vállalkozik, hogy bemutassa a Miskolci Egyetem Creative Region III. projektjében a különböző oktatási célú projektelemek hogyan épültek össze komplex oktatástámogatássá, s az oktatási célú projektelemek miként használják fel a kutatócsoportok által feltárt helyi kulturális értékeket. Ezért a cikk röviden összefoglalja a Creative Region projekt céljait és benne a III. projekt oktatástámogató projektelemeit. Bemutatja a „Nevedben a sorsod” című rendhagyó tanórák és azonos főcímmel megjelenő helyi hírek kapcsolatát, részletezi az „Abaúji Tudod-e?” kiállítás oktatási funkcióját és kulturális-ismeretterjesztő szerepét, végül rávilágít arra, hogyan egészítheti ki az oktatási célú projektelemeket az iskolai nyelvi tájékozódás.

Oktatástámogatás a Creative Region III. projektben

A „Creative Region” (CR) projekt 2017-ben indult a Felsőoktatási Kiválósági Intézményi Program társadalomtudományi területen nyertes pályázataként, s három egymást követő projekt által vált projektsorozattá 2023-ra. A CR fő célkitűzése az, hogy „komplex erőforrás-felmérés révén átfogó képet adjon a térség gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális és oktatási helyzetéről, az alkalmazott innovációkról, feltérképezze mindazon értékeket, amelyek vonzóbbá tehetik a turizmus számára, hozzájáruljon a lehetséges kitörési pontok megtalálásához, segítse a társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális innovációk elterjedését, az oktatás eredményességét.”⁴⁶ Az első két projekt az Abaúji kistérség (földrajzi egységként a Kelet-Cserehát Kistáj) 25 településére fókuszált, s a projektek főbb elemeit a projektvezető cikke⁴⁷ az alábbi pontokban határozta meg:

- az erőforrások komplex felmérése a településeken: gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, oktatási, egészségügyi állapot rögzítése
- települési és kistérségi fejlődési pályák felvázolása, lokális innovációs potenciál mérése
- kulturális értéktár koncepció kialakítása, tartalmi elemek lehatárolása, forgatókönyv, adatbázis létrehozása
- Abaúji Mutató néven mobil applikáció megalkotása, és alkalmazása révén a kistérség népszerűsítése
- Társadalmi Innovációs Modell megalkotása.

A CR folytatása azonos koncepció mentén, de már az Edelényi kistérség 25 településére terjedt ki, s a kutatócsoportok között helyet kapott a célzottan az oktatásfejlesztéssel foglalkozó

⁴⁵ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁴⁶ K. NAGY – ILLÉSNÉ KOVÁCS 2022, 49.

⁴⁷ ILLÉSNÉ KOVÁCS 2020, 55.

munkacsoport is.⁴⁸ A munkacsoport tagjai nyelvészek, gyógypedagógusok és olyan pedagógiai szakemberek, akik az óvodai fejlesztéstől az iskolai oktatásban alkalmazható speciális KIP-módszertanig számos területen tudják segíteni a helyi pedagógusok munkáját. Jelen cikkben bemutatott komplex oktatástámogatás is e munkacsoportban valósult meg, s az anyanyelvi nevelés támogatására szolgált. Illeszkedett a CR III. azon célkitűzéséhez, miszerint a projekt keretében (2022. január–2025. december megvalósulással) a korábbi eredményekre építve egyrészt az abaúji térségben maradva a pilot programok eredményeinek további visszacsatolása, fejlesztése, disszeminációja zajlik, tudományos, közösségi és iskolai és kulturális rendezvényeken keresztül. Az oktatásra irányuló projektelemek egymásra épülését az abaúji térséghez tartozó egyik településen, Baktakéken megvalósított programokon keresztül mutatja be a cikk.

„Nevedben a sorsod – Baktakéki nevek és hagyományok” c. rendhagyó tanóra

Az anyanyelvi nevelés bár áthatja a legtöbb tananyagot, mégis a magyar nyelv és irodalom tanóránban összpontosul. A rendhagyó magyar nyelv tanóra kapcsolódik az iskolai magyar nyelv és irodalom tanórák tartalmához, s oly módon illeszkedik a CR-ben alkalmazott komplex innovációs modellhez,⁴⁹ hogy a helyi kulturális tradíciókat emeli be a köznevelésbe, s ezáltal elősegíti a helyi értékek tudatosabb megélését, a helyi identitás erősítését, hozzáadott értéke pedig a generációk közötti kapcsolatépítés. Az 5–6. évfolyamos magyar nyelv tananyag központi része a szófajtan és a helyesírás, amelyekben kiemelt szerepet kap a főnév és ezen belül a tulajdonnevek tanítása. A különböző tankönyvcsaládok eltérő startégiát alkalmazva ismert személyek, más tanórán tanult települések nevein vagy irodalmi alkotásokból vett tulajdonneveken keresztül tanítják a személynevek, helynevek fajtáit. Oktatási innovációt jelent így az élményóra, amelyen a tanulók a saját család- és keresztnévük, településük helynevein keresztül sajátíthatják el ugyanezen szófajtani tudást. A Baktakéki Közzeti Általános Iskola tanulóinak 2022. 06. 02-án tartott „Nevedben a sorsod – Baktakéki nevek és hagyományok” c. élményóra is a jelenlévő diákok családneveinek tipológiai meghatározásával indult, majd a keresztnévük eredetének és jelentésének megfejtésével folytatódott. Ezt követően a CR korábbi projektjeiben feltárt görögkatolikus felekezeti névanyagot⁵⁰ és a felekezeti hagyományok fotóit (pl. görögkatolikus templom ikonosztáza, útszéli kereszt), régi anyakönyvek írásait „kibogozva” a tanulók felismerték a felekezet és a névadás kapcsolatát, miszerint a görögkatolikus hagyományok tartották divatban pl. a Mária, Anasztázia, Helena; Miklós, János, Éliás, Simeon neveket. A Baktakékre jellemző gyakori vagy különleges nevek felfedezése nem csak a helyi identitást formálja, hanem névízlést formáló hatása is lehet, kihathat a jövő generációk névadására. A személynevek mellett a tanulók különleges helynevekkel is megismerkedtek, olyan építménynevekkel, amelyek női neveket tartalmaznak (Ilka-háza, Katalin-kilátó). S a generációk közti kapcsolatépítés jegyében megismerkedhettek Katalin asszonnyal is, akiről a kilátó a nevét kapta, s aki örömmel tért vissza az előadás színhelyére – régi otthonába – a baktakéki iskolába. A „Nevedben a sorsod” rendhagyó tanórák más településeken is zajlottak pl. Forrón, Krasznokvajdán⁵¹, s mindig az adott

⁴⁸ KECSKÉS – ILLÉSNÉ KOVÁCS 2023, 153–154.

⁴⁹ SZABÓ-TÓTH 2019, 131.

⁵⁰ KECSKÉS 2021.

⁵¹ KECSKÉS 2023, 80–81.

település kisiskolásainak kereszt és családneveiből indultak ki, és a helyi kulturális értékekre épültek. Céljuk az volt, hogy rámutassanak a település helyi értékét képező régi nevekre, épületekre, hagyományokra.

3. „Nevedben a sorsod – baktakéki hagyományok” cikk

A CR projekt saját fejlesztésű Abaúji mutató c. applikációja olyan felület, amely integrálja a tudományos kutatási eredményektől kezdve a nagyközösségnek szánt érdekességeik mindazon cikkeket, eseményeket, turisztikai információkat, amelyek a régióhoz kötődnek⁵². Az applikáció könnyen elérhető és letölthető bárki számára iOS AppStore, Google Play platformokról, ezért alkalmas arra, hogy az iskolai térből kilépve adja át a rendhagyó tanórák alapvető információit. A „Nevedben a sorsod -baktakéki hagyományok” című cikk is a rendhagyó óra anyagát tartalmazza, a cikkből megismerhették az olvasók a településen gyakori Balogh és ritka Hamza családnevek jelentését, valamint a gyerekek körében divatos Renátó, Milán, Richard, Melani, Ketrin nevek eredetét. Valamint felelevenítette a cikk az útszéli kereszthez kapcsolódó kereszthódoló vasárnap szokását, amely a múlt században még az élő népszokások egyike volt. A fotókkal illusztrált ismeretterjesztő rövid cikk minden korosztály számára érdekes olvasmány, és nemcsak a helyi lakosokat számára nyújthat információt, hiszen a környező településekre kiterjedő családi kapcsolati háló miatt a megemléített család- és keresztnevek más településen is előfordulnak.

4. „Abaúji Tudod-e?” - iskolai kiállítás

Baktakéken 2023. 06. 05-én nyílt meg az a hét poszterből álló vándorkiállítás, amely Abaújdevecser, Baktakék, Fáj, Forró, Fulókércs Hernádpetri, Hernádvécse, Krasznokvajda, Pamlény, Pusztaradvány, Szalaszend és Szemere kulturális kincseit, érdekességeit mutatta be. A kiállítás koncepciója, hogy a helyi lakosokat, tanulókat ráismertesse az általuk ismert, megszokottak, olykor értéktelennek vélt épületek, tereptárgyak (keresztek, útjelzők, szobrok, fafaragások, turista útvonalak stb.) kulturális értékére. A gyerekek számára figyelemfelkeltő módon, tudáspróba formájában jelentek meg a CR kutatócsoportokban feltárt információk, fotók. A hét poszterből négy az abaúji településekre fókuszált, ahol működik önálló iskola (Baktakék, Forró, Krasznokvajda, Hernádvécse), továbbá közös poszteren kaptak helyet az anyaintézmények és tagiskolák, így egy-egy poszterre került Szemere és Fáj, valamint Szalaszend és Fulókércs anyaga. A hetedik poszter pedig az „Abaúji kincseink” címet viseli és vegyes tematikájú. A helyi értékek felismertetésén túl a vándorkiállítás a régió településeinek értékeit is közvetíti tanulókhöz, mert bármilyen közeliek is egymáshoz a települések, az iskolákban nagy arányban vannak HH-s tanulók, akik kulturális kirándulásokra – még a közeli településekre – sem jutnak el. Másfelől a kulturális kincsek egy része korlátozottan látogatható, például a templomok, kastélyok, amelyeknek többségében nincs helyben lakó plébánosa/gondnoka, így a bennük rejlő festmények, ikonosztázok, vallástörténeti ritkaságot jelentő könyvek⁵³ láthatatlanok a helyiek és a nagyközönség számára. A poszterek a települések kapcsolati hálóját is erősítik, utalnak egykori történelmi összetartozásukra (pl. több település egykor azonos mikrorégió része volt, fiúként egy

⁵² ILLÉSNÉ KOVÁCS – KECSKÉS 2023, 74–76.

⁵³ GYULAI 2018.

anyaegyházhoz tartoztak, a közeli települések azonos földesúri birtok részei voltak), jelenkori kapcsolódásukra (pl. iskoláik egy intézmény tagiskolái, keresztülhalad rajtuk a Kék-túra útvonala). S bár e projektelelem fókuszában a helyi identitás erősítése áll, mégis kiválóan szolgálja az oktatást is. Felhasználhatóak a posztetek a hon- és népismeret órán, történelem órákon, mivel számos történelmi eseményhez kötődő információt tartalmaznak. Leírják pl. a hernádvécsei Vécsey család kapcsolatát az egyik aradi vértanúval, gróf Vécsey Károllyal; I. Miklós cárról tanulva nem egy távoli ország uralkodójaként idézhetik fel a diákok, hanem az egyik koronás főként, aki megszállt a közeli Forrón, a Kakas csárdában. A baktakéki megnyitót követően a Forrói Gárdonyi Géza Általános Iskola tanulói járhatták be a kiállításon keresztül a környező településeket.

Iskolai nyelvi tájképkutatás

A nyelvi tájképkutatás, a 20. század újabb alkalmazott nyelvészeti irányzata, amely a nyelvészetben belüli részdiszciplínák (szemiotika, szociolingvisztika, pragmatika, névtan) és a társtudományok (történettudomány, földrajztudomány, jogtudomány, gazdaságtudományok stb.) forrásait és eredményeit hasznosítva építkezik. A kiindulópontnak tekintett 1997-es Landry–Bourhis tanulmány,⁵⁴ amely a nyelvi tájkép definícióját is megadta, a többnyelvű környezetben (egy adott térben) megjelenő feliratokat, jeleket vizsgálta azok kategorizálásával. A 21. századi technológiai fejlesztésekre jellemző fúziós szemlélet azonban a nyelvészetre is kihatott, s így a nyelvi tájképkutatásban is mondhatni „fúziós” irányvonalak rajzolódtak ki pl. a névszemiotikai tájképkutatás, a vallásszemiotikai tájképkutatás, s a legutóbb definiált a gazdasági nyelvi tájképkutatás.⁵⁵ Az iskolai nyelvi tájkép (schoolscape) – Tódor meghatározása alapján – magában foglalja az iskola külső és belső tereinek mindazon vizuális nyelvi megnyilvánulásait (pl. homlokzati látványelemek feliratok, kulturális szimbólumok; hirdetőtáblák, táblók, táblaképek, szemléltető eszközök, multimédia, egyéb multimodális jelek), amelyek ezen tér kommunikációs elvárásait, igényeit szolgálják, s amelyekkel az iskola a nyelvi-kulturális értékek és ideológiák választását befolyásolja.⁵⁶ S bár Tódor multilingvális környezetben vizsgálódik, szempontjai épp úgy alkalmazhatók olyan multikulturális környezetben is, mint Baktakéken, ahol történelmileg és jelenleg is jellemző az etnikai sokszínűség és a többnyelvűség. Magyar és ruszin nemzetiséget és nyelvhasználatot rögzítenek a történeti népszámlások, a 21. században pedig a magyar és a roma lakosság a meghatározó a településen a 2001-es, 2011-es és a legutóbbi KSH adatok szerint. Az iskolai nyelvi tájképkutatás különösen fontos az ún. egynyelvűnek gondolt közösségekben, mint amilyen Baktaké is, ahol a 2011-es népszámlálás során a lakosság 99,7% magyarnak, de 40,4% cigány nemzetiségűnek vallotta magát, s 0,3% nem válaszolt a kérdésre. Mivel az összesített adatok meghaladják a 100%-ot, ebből nagyarányú kettős identitástudat vezethető le. Az identitás egyik fő komponense pedig a nyelvhez való viszonyulás, így a kettős identitás hátterében gyakorta áll aszimmetrikus kétnyelvűség (non ballanced bilingualism), amelyben nemzetiségi nyelv már csak a családi kommunikációban használt, míg a kommunikáció egyéb színterein másnyelv (jelen esetben a magyar nyelv) a domináns. Az iskolai nyelvi tájképkutatás arra mutathat rá, hogy az iskolai tér tükrözi-e a többnyelvűséget (etnikai sokszínűséget), vagy

⁵⁴ LANDRY–BOURHIS 1997.

⁵⁵ ISTÓK – LŐRINCZ – TÓTH 2023.

⁵⁶ TÓDOR 2014, 41.

csak a domináns nyelvet közvetíti. A „Részetek Baktakék nyelvi tájképéből – a Baktakéki Körzeti Általános Iskola feliratai” c. tanulmány⁵⁷ az iskola belső tere által közvetített jelek elemzéséből, azt emeli ki, hogy a központi látképelemek főként a magyar népmesék, népművészet forma és színvilágát tükrözik és nem utalnak a múlt vagy a jelen etnikai sokszínűségére. Az állandó üzenetek és frissített tudnivalók elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy az intézmény rengeteget tesz az elvárt kommunikációs formák (pl. köszönési, megszólítási formák), a formális nyelvhasználat közvetítéséért. Ennek kiváló példája a központi folyosó falára elhelyezett varázsszavak gyűjteménye (pl. Köszönöm szépen, Kérlek szépen, Légy szíves, Jó reggelt!). A pedagógusok minden eszközt és teret megragadnak az értékpromóciónak, s hogy a korosztálynak megfelelő vizualizációval segítsék a kommunikációs helyzetek, üzenetek megértését. A cikk ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy nem kap teret sem a nemzetiségi nyelv, sem a nemzetiségi hagyomány az üzenetek között, amelyet nem hiányként mutat be a tanulmány, sokkal inkább lehetőségként ajánlja az innovatív iskolavezetés figyelmébe.

Az oktatástámogatást szolgáló projektelemek egymásra épülése

A fentebb bemutatott rendhagyó tanóra, cikk, vándorkiállítás és tanulmány csupán néhány projektelem a munkacsoport által megvalósítottak közül, amelyek a komplex oktatástámogatás részei. Komplexitásukat az adja, hogy az oktatás résztvevőinek teljes spektrumát lefedik. A rendhagyó tanóra és a kiállítás elsődleges célcsoportja a tanulók voltak, akik számára az új vagy „újra csomagolt” ismereteket adták át e projektelemek, másodlagos célcsoportja a pedagógusok voltak, akiknek a módszertani megújulását segítették. Az applikációra felkerülő cikkek a nagyközönség számára készültek, a tudományos tanulmány(ok) egy szűkebb szakmai közönség számára. S míg a tanóra látszólag a kisdíjaknak szólt, valójában a generációk közötti kapcsolatteremtésre is lehetőséget adott, hiszen a tanóra vendégei voltak egykori diákok, egyházi személyek. Az értékközvetítés szempontjából mind a tanóra, a kiállítás, mind a cikk a meglévő helyi kulturális értékeket közvetítette, a tanulmányok pedig tudományos értéket teremtettek, amely visszaforgatható a köznevelésbe, amennyiben az iskola vezetése vagy a pedagógusok hasznosítani kívánják. A közvetített kulturális értékek sajátossága, hogy nem egyetlen művészet- vagy tudományterülethez kötődnek, hanem az építészeti emlékektől a művelődéstörténeti kuriózumokon keresztül a nyelvészetig, szókincsig terjednek. A tanórákon felidézett, rég elfeledett tulajdonnevek ugyanúgy a szókincs részei, mint a közsavak, s tükrözik egy-egy település és a régió egykori és jelenlegi nyelvhasználati sajátosságait. A komplex értékközvetítést pedig az tette lehetővé, hogy a CR projektben a multidiszciplináris teamekben együtt dolgozó szociológus, antropológus, történész, nyelvész, egészségügyi, zenész, jogász, közigazdász stb. kutatók eredményei is beépülhettek az oktatást támogató projektelemekbe. A CR III. projekt 2025-ig tart, így a komplex oktatástámogatás is folytatódik a különböző településeken.

⁵⁷ KECSKÉS – ILLÉSNÉ KOVÁCS 2023.

Bibliográfia

GYULAI 2018

GYULAI Éva: *Régi Diárium – Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719-1760.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum (HOM) 2018.

ILLÉSNÉ KOVÁCS 2020

ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária: A Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja: A Kreatív Abaúj. *Szellem és Tudomány* 2020/1, 56–62.

ILLÉSNÉ KOVÁCS–KECSKÉS 2023

ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária – KECSKÉS Judit: Social innovation, regional development and social sustainability in the Abaúj Region. *Eruditio – Educatio* 18, 2023/4, 67–77.

ISTÓK – LŐRINCZ – TÓTH 2023

ISTÓK Béla – LŐRINCZ Gábor – TÓTH Sándor János: Kereskedelmi nevek szóalkotástani vizsgálata Komárom gazdasági tájképének tükrében. *Alkalmazott nyelvészeti Közlemények* 16, 2023/2, 67–87.

KECSKÉS 2021

KECSKÉS Judit: A baktakéki görögkatolikus közösség keresztnéveinek nyomában. *Miskolci Keresztény Szemle: A Keresztény Értelmiségi Szövetsége Miskolci Csoportjának ökumenikus kulturális folyóirata* 66., 2021/4, 11–18.

KECSKÉS 2023

KECSKÉS Judit: Névтан, amely összeköti a Miskolci Egyetem köznevelést érintő projektjét a gyógypedagógia alapszakos képzéssel. In: *Hatékony és koherens a pedagógiában, a gyógypedagógiában és a tanárképzésben – Tanulmánykötet a XIV. Országos Taní-tani Konferenciáról, Gyógypedagógia.* Szerk. EGRÍ Tímea. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2023, 75–85.

KECSKÉS – ILLÉSNÉ KOVÁCS 2023

KECSKÉS Judit – ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária: Részletek Baktakék nyelvi tájképéből – a Baktakéi Körzeti Általános Iskola feliratai. In: *Ünnepi tanulmányok Gyulai Éva 70. születésnapjára.* Szerk. FAZEKAS Csaba. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2023, 183–197.

LANDRY – BOURHIS 1997

LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1., 1997, 23–49.
<https://doi.org/10.1177/0261927X970161002> (letöltés: 2024. 01. 02.)

K. NAGY – ILLÉSNÉ KOVÁCS 2022

K. NAGY Emese – ILLÉSNÉ KOVÁCS Mária: Az Abaúji Kistérség iskoláiban végzett kérdőíves vizsgálat bemutatása. In: *Együtt vagyunk erősek! – esélyegyenlőség, integráció és inklúzió a köznevelésben és a társadalomban: Az 50 éves Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete jubileumi Országos Szakmai Konferenciája – Tanulmánykötet.* Szerk. BÍRÓ Rita Zsófia–EGRÍ Tímea–FARKASNÉ GÖNCZI Rita–REMÉNYI Tamás. Budapest, Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete–ELTE BGGyK, 2022, 49–60.
https://tanarkepzo.uni-miskolc.hu/files/25374/Gy%C3%B3gypedag%C3%B3gia_Tan%C3%AD-tani_2023.pdf (letöltés: 2024. 01. 02.)

SZABÓ-TÓTH 2019

SZABÓ-TÓTH Kinga: Measuring Local Social Innovation Potentials. *Szellem és Tudomány* 10/Klsz. 2019, 129–138.

TÓDOR 2014

TÓDOR Erika - Mária: Hogyan hívogat az iskola? Vizuális nyelvhasználat az iskolában. *Magiszter* 12, 2014/4, 40–51.

https://epa.oszk.hu/03900/03976/00020/pdf/EPA03976_magiszter_2014_04_040-051.pdf.

(letöltés: 2023. 08. 06.)

Mihályi Helga⁵⁸

mesteroktató

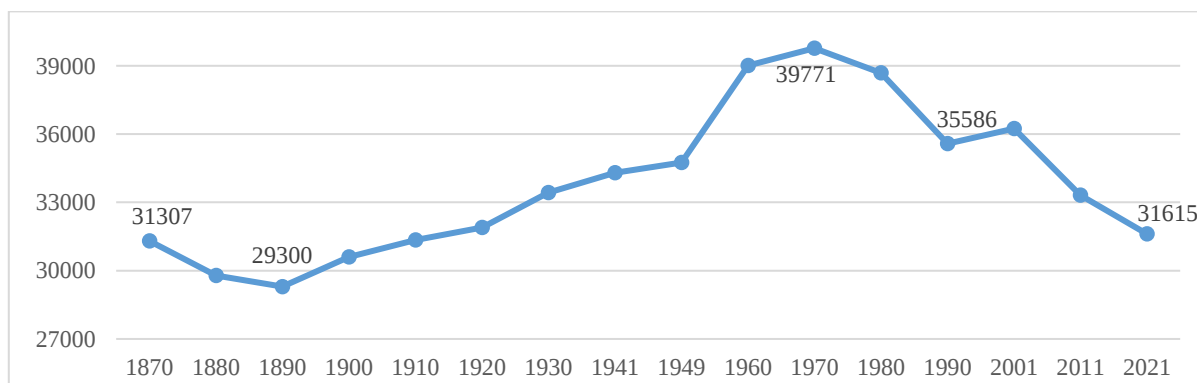
Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

helga.mihalyi@uni-miskolc.hu

Élet az Edelényi járásban - a lakossági kérdőíves adatfelvétel és a hivatalos statisztikák tükrében

A Miskolci Egyetem Bölcsészet-és Társadalomtudományi Kar által vezetett Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program keretében elnyert Creative Region/Kreatív Régió III. projekt során a társadalmi és kulturális innovációk régióbeli kutatási tapasztalataira támaszkodva kutatjuk ezeknek az innovációknak lehetséges területeit és megvalósítási alternatíváit. A projekt egy modell, melynek alapját az Edelényi járás 25 településének komplex vizsgálata képezi a formális és informális vezetők, illetve a helyi lakosság széleskörű bevonásával. 2022. július és október között lakossági kérdőívezés történt 10 településen - Balajt, Boldva, Borsodszirák, Damak, Edelény, Hangács, Hegymeg, Nyomár, Tomor, Ziliz -, melynek során 55 kérdéssel próbáltuk a lakosság helyi tudását és értékeit, a helyi gazdaságfejlesztést segítő ötleteit, illetve a helyi ügyekről és közbiztonságról alkotott véleményét felmérni. 2023 ugyanezen időszakában újabb 5 települést - Abod, Irota, Ládbesenyő, Szakácsi, Szendrőlád - vontunk be a vizsgálatba és 2024 tavaszán még tíz településsel - Debréte, Galvács, Lak, Martonyi, Meszes, Rakaca, Rakacaszend, Szendrő, Tornabarakony, Viszló - kiegészítve lesz a kutatás teljes.

1. ábra: Az Edelényi járás népessége, 1870-2021 (fő)

forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az Edelényi járás népességének alakulása mindig követte a megyei tendenciákat annyi kivétellel, hogy itt maximumát 1970-ben érte el, míg máshol 1980-ban. Onnantól kezdve az 1990-es években tapasztalható kisebb fellendüléstől eltekintve folyamatos csökkenés

⁵⁸ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

figyelhető meg. Az elmúlt fél évszázadban a járás a népességének ötödét veszítette el. 2011 és 2022 között 5,1%-os volt a csökkenés, tehát még inkább felgyorsult a negatív folyamat.

1. és 2. táblázat: Az Edelényi járás településeinek népességváltozása (%), 2011-2022 (fő)

Település	2011 (fő)	2022 (fő)	Változás - (%)
Abod	210	145	31,0
Damak	244	224	8,2
Edelény	11084	9259	16,5
Galvács	88	84	4,5
Hangács	575	546	5,1
Hegymeg	113	106	6,2
Lak	641	630	1,8
Ládbesenyő	280	265	5,4
Martonyi	441	321	27,3
Meszes	188	154	18,1
Nyomár	326	274	16,0
Tomor	229	210	8,3
Rakacaszend	364	252	30,8
Szendrő	4065	4004	1,6
Viszló	71	61	14,1

Település	2011 (fő)	2022 (fő)	Változás + (%)
Balajt	462	523	13,2
Boldva	2357	2375	0,7
Borsodszirák	1178	1188	0,9
Debréte	14	15	7,1
Irota	68	75	10,3
Rakaca	774	798	3,1
Szakácsi	147	203	38,1
Szendrölád	1954	2209	13,0
Tornabarakony	13	26	200,0
Ziliz	357	369	3,4

forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A fenti két táblázat azt mutatja, hogy a járás népességének csökkenése az elmúlt tíz évben nem volt egyenletes. A települések nagyobb része (15 db) követte ezt a tendenciát, viszont voltak olyanok is (10 db), ahol ebben az időszakban épp ellentétesen, népességnövekedés volt megfigyelhető. Legjelentősebb csökkenés Abodon és Rakacaszenden (31%), míg növekedés - Tornabarakony duplázódását leszámítva, ahol a lakosságszám annyira kicsi volt, hogy a 200%-os növekedéssel is a második legkisebb a járásban - Szakácsiban (38%) volt.

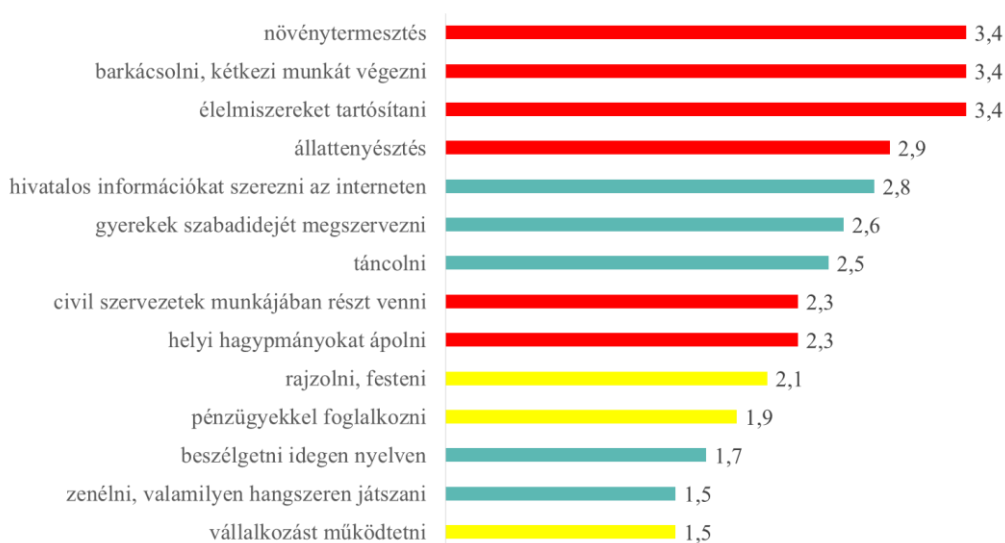
Két demográfiai ismérvet a népesség nemek szerinti megoszlását és a népesség életkor szerinti összetételét, illetve az ezekből erősen következő néhány társadalmi - gazdasági jellemzőt kiemelve és megvizsgálva azt láthatjuk, hogy az Edelényi járás az országos, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatokhoz, helyzethez képest mennyivel kedvezőtlenebb képet mutat. (Munkanélküliségi ráta, működő vállalkozások és személygépkocsik száma, házi/gyerekorvosra jutó lakosok aránya, veszélyeztetett kiskorúak és rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők száma, hátrányos helyzetű tanulók aránya a közoktatásban.)

A lakossági kérdőíves felmérés 55 kérdése 3 fő témakört ölel fel.

Írásomban minden témakörből egy-egy kérdést emelek ki, melyek egyrészt megerősítik a hivatalos statisztikai adatokból kiolvasható nagyságrendeket, folyamatokat, az Edelényi járás 25 településének kedvezőtlen társadalmi – gazdasági helyzetét, másrészt megmutatják az ezekben a településekben, az ott élő lakosokban rejlő potenciált, az esetleges előrelépés, fejlődés lehetőségét.

2. ábra: Helyi tudás

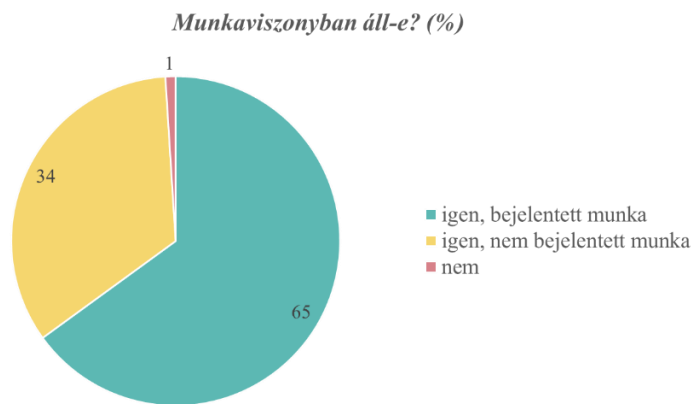
Az alábbiakat milyen mértékben ismeri, tudja? (1-5 skála)

forrás: saját szerkesztés

A megkérdezett lakosoknak 14 tevékenységet kellett értékelniük aszerint, hogy mennyire érzik magukat azokban jártasnak. A legmagasabbra, az ötfokozatú skálán átlagosan 3,4-re három dolgot – a növénytermesztést, a barkácsolást és az élelmiszerek tartósítását – értékelték, tehát nincs olyan tevékenység a felsoroltak között, amivel kapcsolatos tudásukat megközelítőleg jónak tartanák. Ezzel párhuzamosan 11 olyan dolog van viszont, ahol átlagosnak sem ítélik önmagukat. A vállalkozási kedv/ismeretek, a pénzügyekben való jártasság, illetve az idegen nyelv tudásának alacsony szintje szinte kizárja az oly sokszor hangoztatott helyi gazdasági lehetőségek kiaknázását. Segítség nélkül ezeken a területeken az itt élők nem boldogulnak. A mezőgazdasági tevékenységekben és a házkörüli apróbb munkák elvégzésében viszont sokan jártasak, így ezekre alapozva kellene a jövőképet felrajzolni. Az ábrán pirossal azok a dolgok vannak jelölve, ahol a 10 településhez képest a 15 lakossága magasabb átlagot mutat, zölddel ennek az ellenkezője, sárgával pedig azok, ahol ugyanazok a számok.

3. ábra: Helyi gazdaságfejlesztés

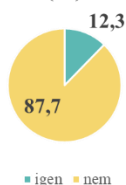

forrás: saját szerkesztés

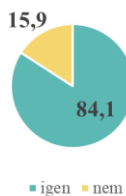
A megkérdezett, településen élő aktív korúak közül szinte mindenki dolgozik. Kétharmaduk bejelentett munkaviszonnyal rendelkezik. Ami a gazdasági fejlődés szempontjából aggályos, egyrészt, hogy nagyon magas a közfoglalkoztatottak aránya és ebből következően alacsony a piaci gazdaságban dolgozók aránya, másrészt jelentős a „feketén”, nem hivatalosan munkát végzők aránya.

4. 5. 6. ábra: Helyi ügyek

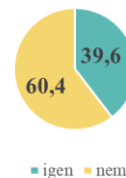
*Követtek-e el Önnel szemben
bűncselekményt a településen?
(%)*

*Baj esetén számíthat-e a
szomszédok segítségére (%)*

*Ön szerint sok ellentét van a
településen? (%)*

forrás: saját szerkesztés

A megkérdezettek többsége a települési közbiztonságot jónak ítéli meg, és úgy gondolják, hogy számíthatnak a szomszédokra. Ellentéteket észlelnek és megélnek, de nagyobb arányban vannak azok, akik szeretik lakóhelyüket, ragaszkodnak hozzá az esetleges problémák ellenére is. Ez mindenképpen erősíti a helyi potenciált.

Osváth Andrea⁵⁹

egyetemi adjunktus

Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

andrea.osvath@uni-miskolc.hu

Szakácsi jelene - holland befektetők nélkül

Tanulmányomban Szakácsi település jelenével, az ott élők életkörülményeinek, munkalehetőségeinek, gyermekeik iskoláztatásának, közösségi- és lelki életük vizsgálatával foglalkozom a község vezetőivel és 2022-ig itt szolgáló görögkatolikus parókussal készített interjúk alapján.

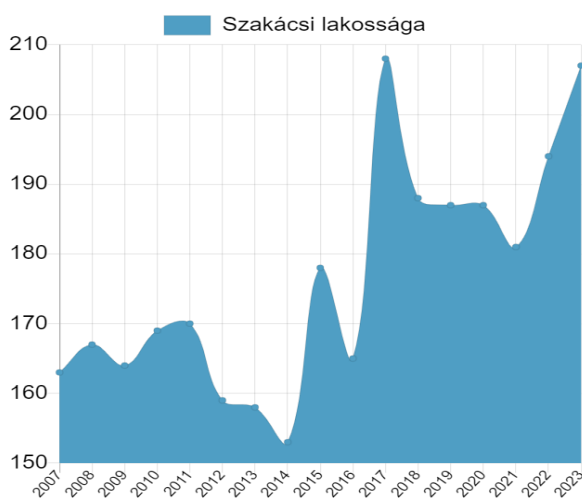
Szakácsi település a Cserehát tájegység része, zsáktelepülés, amely a Bódva és a Hernád folyó által, északról Szlovákiával határolt területe Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyének. Jellemzően aprófalvak, valamint olyan zsákfalvak találhatók e területen, amelyek távol esnek a főbb közlekedési útvonalaktól: a 27-es fő közlekedési útvonaltól, amely Sajószentpétertől ágazik le a megyeszékhelyről, ill. a Miskolcra kiinduló 26-os főútvonaltól, az M3-as autópályától és az M3-as főúttól egyaránt.

A Cserehát belső területei nemcsak a főbb közlekedési útvonalaktól, hanem a városoktól is messze vannak, megközelítésük nehézkes, többnyire rossz minőségű alacsonyabb rendű utakon érhetők el a kistelepülések. A térség egyik legnagyobb problémáját épp ez okozza: nincsenek könnyen megközelíthető városok a közelben. Miskolc, a megyeszékhely közel 50 km-es távolságban van, de Szikszó vagy akár Edény elérése is csak személyautóval lehetséges elfogadható időn belül, mert a tömegközlekedéssel nehezen, több átszállással és várakozással lehet csak eljutni a legközelebbi városokba. A járatok ritkán közlekednek, vonatközlekedés pedig egyáltalán nincs ezen a vonalon.

A táj azonban gyönyörű látványt nyújt az erre utazóknak: a lankás dombvidéket erdők és mezőgazdasági földterületek váltogatják, gyakran érintetlen, füves részek bukkannak fel közöttük.

⁵⁹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

1. ábra: Szakácsi lakosságának alakulása

forrás: <https://stat.dbhir.com/telepules/szak%C3%A1csi>

Szakácsi lakossága egy a 90-es években történt elvándorlási hullám után kis mértékben, de emelkedik az utóbbi években (lsd. 1. sz. kép), jelenleg 207 fő, melyből 92 fő nő, 115 fő férfi lakos.⁶⁰ Az elvándorlás legfőbb oka a munkanélküliség volt, ennek következtében a rendszerváltást követően kicserélődött a lakosság összetétele, az elhagyott házakat olcsón tudták megvenni a betelepülő cigány lakosok, mára a településen csak ők élnek.

A 2021-es TeIR adatok alapján Magyarország 10. legszegényebb településeként tartják nyilván az egy lakosra jutó nettó belföldi jövedelem alapján, ami Szakácsiban 325 783,90 Ft/év.⁶¹

Munkalehetőségek

Munkalehetőség nincs a településen, a férfiak egy része - amennyire a kormányzati támogatás jelenleg engedi - közmunkából él, másik részük az építőiparban helyezkedik el. Vállalkozóknál dolgoznak Budapesten, kéthetente járnak haza a családdhoz.⁶² A nők otthon maradnak, nevelik a gyerekeket, ellátják a háztartást.

„A közfoglalkoztatás az egyetlen munkalehetőség, de egyre kevesebb lehet a számuk, így egyre nehezebb dolgunk van nekünk is, a falusiaknak is.” (polgármesteri interjú)

⁶⁰ <https://stat.dbhir.com/telepules/szak%C3%A1csi>

⁶¹ További adatok: Nyilvántartott álláskereső, 100 15-64 évesre (fő): 11,1; Legfeljebb 8 általános iskolát végzett nyilvántartott álláskereső aránya: 85,7%; Magas presztízsű foglalkoztatási csoportokban foglalkoztatottak aránya: 5,8%

⁶² A 2014-től hivatalban lévő polgármester is építési vállalkozóként toborzott munkaerőt a községben, így került kapcsolatba az itt élőkkel, majd indult el a polgármesteri választáson. Jelenleg sem Szakácsiban él.

Tíz évvel ezelőtt volt egy próbálkozás a munkalehetőség bővítésére, a falu helyzetének javítására egy a faluba érkező holland vállalkozó, Elisabeth van Aerde által, aki a település földrajzi fekvése, a környezet szépsége miatt üdülőkörzetet kívánt itt megvalósítani, luxusapartmanok építésével, bérbeadásával. Néhány akkoriban felújított, a falu központjában található épület most is tanúbizonyságot ad erről.

Egy 2013-as interjúban így nyilatkozott a befektető:

„Fejleszteni ott lehet, ahol még nincs semmi” – mondja Elisabeth van Aerde, az egyik befektető abban az igényesen felújított parasztházban, ami jelenleg a vállalkozás központja. „Szakácsit a turisztikai értéke miatt választottuk, például az elhelyezkedése miatt. Tudtuk, hogy ez egy szegény és kevésbé modernizált vidék, de éppen ezért romlatlan is, ami nekünk nagy érték.”⁶³

Bár a településen maradt, itt él Elisabeth van Aerde, nincs jó kapcsolata a falu jelenlegi vezetőivel: „Csak álmodozott, de nem valósított meg semmit... ha látná, hol él most a fiával, micsoda romos, igénytelen házban, elcsodálkozna.” (polgármesteri interjú)

A szomszéd településen, Irotán megvalósult a holland vállalkozók álma: a faluban luxust biztosító wellness centrumot, apartmanokat alakítottak ki, itt azonban nem sikerült megvalósítani az eredeti elképzelést.

Fejlesztések

2016-tól infrastrukturális fejlesztéseket indítottak a településen: az utak olyan állapotban voltak, hogy „a tehenek itatóként használták az utakon lévő kátyúkat! (polgármesteri interjú).

Ez volt az első lépés ahhoz, hogy fejleszteni tudják a települést, hiszen a beszállítók nem voltak hajlandók biztosítani az áruszállítást, az építkezésekhez, fejlesztésekhez szükséges anyagokat a közút állapota miatt: azóta működik élelmiszerbolt, szeptemberben indul az EFOP-os pályázat útján megvalósuló bölcsőde (óvodára pályáztak, de erre volt forrás), kialakítottak egy foci pályát, amit az itt élő gyerekek napi szinten használnak.

Egy korábbi projekt kapcsán megvalósult sertés-telepet, ami munkát is biztosított az ittenieknek az egyre nagyobb áremelkedések és egyre szigorúbb működtetési előírások miatt be kellett zárniuk: „Sajnos az évekig működő sertés-telepet be kellett zárunk, olyan áremelkedések voltak, az etetésüket nem tudtuk már megoldani és olyan ellenőrzési rendszert kellett volna fenntartani, amivel nem tudtunk megbirkózni...” (polgármesteri interjú)

Hiába épültek meg a falusi CSOK igénybevételével az összkomfortos házak, nagyrészükből ki van kötve a gáz, a víz, nincs pénz a fenntartásukra, jellemzően a családok egy szobában együtt élnek, a többi szoba, fürdőszoba, WC teljesen ki van iktatva az élettérből. A család egésze számára kialakított szobában kandallóval, fával fűtenek, amit a környékről, gyűjtögetéssel szereznek be.

⁶³ lásd ehhez: Halmos Máté (2013) index.hu/belfold/2013/10/25/szakacsi/

Ezért a polgármester ötlete nyomán kialakítottak egy olyan közösségi teret a faluban, ahol működik mosókonyha, konyha, egy tévénézésre, tanulásra, játékra alkalmas közös tér. A mosókonyhában egy automata mosógép és szárítógép működik, egy listára való feliratkozással osztják be magukat az asszonyok, ki, mikor megy mosni a falusiak közül.

A konyhát, amely teljesen felszerelt, berendezett - itt étkezhetnek is -, akkor használják jellemzően, amikor elfogy otthon a palackos gáz, nincs mivel megfőzni az ételt. Ilyenkor, leginkább hó végén, elviszik magukkal a főzéshez szükséges nyersanyagot, hozzávalókat és a konyhában van lehetőségük elkészíteni és megenni az ételt.

De a közös tér a mindennapi szórakozás színtere is: itt tanulnak délutánonként a polgármester és az alpolgármester segítségével a falusi gyerekek, miközben a szülők mosnak, főznek, filmeket nézhetnek; van wifi, csocsóasztal, különböző játékok az együtt tartalmasan eltöltött időhöz.

Iskola, óvoda, bölcsőde a településen

A gyerekek egyrészt Lakra, a szomszéd településre járnak iskolába, busz viszi őket reggel és hozza haza délután. De vannak néhányan a faluban, akik bentlakásos, kollégiumi elhelyezésű iskolába adják a gyerekeiket, Edelénybe. Ezek a családok felismerték, hogy akkor tudnak segíteni a gyermekeiknek, ha bentlakásos iskolába adják őket, ahol hétfőtől péntekig folytonos felügyelettel, megfelelő környezetben, rendezett körülmények között tanulnak, így van lehetőség arra, hogy szakmát tanuljanak, többre vigyék, mint a szüleik. Ebben látják az egyedüli kiemelkedési lehetőséget: a tanulás adhat szakmát, munkát, elköltözési lehetőséget Szakácsiból.

Ünnepek, közösségi- és hitélet

A szakácsi romák nem hoztak létre civil szervezetet sem, ami pedig ritka jelenség a BAZ megyei romák lakta települések körében. Nem maradtak ki azért teljesen a romák integrációját célzó civil tevékenységekből: néhányan bekapcsolódtak a tomori Cserőke egyesület egyes programjaiba, vagy az Utcaszak kulturális egyesületébe. Több, mint tíz éve egy a MOME line - design műhely és a Reflekt Stúdió által szervezett Hello Wood 2012-es alkotótáborában kétszáz fiatal dolgozott egy hétig, hogy a borsodi, hevesi és nógrádi hátrányos helyzetű települések részére készítsen kulturális és szociális funkciót betöltő alkotásokat.

Egy szobrászművész, Szőke Gábor Miklós és alkotótársai⁶⁴ adományozták a sok száz falécből álló, több, mint tíz méter hosszú tigrist a falunak, ami a település elején, a községi tábla utáni füves területen áll, és odavonzza az idelátogatók figyelmét.

"A Védelmeső Tigris Magyarország egyik legszegényebb faluja számára készült egy művésztaorban. A 13 méter hosszú macskaféle a helyi hátrányos helyzetű fiatalok bevonásával született, egyből totemükké és büszkeségükké vált. A szobor tiszteletére helyi Tigris (Tiger Band) zenekar alakult, majd később minifesztivált rendeztek. Az innovatív

⁶⁴ Az alkotói csapat tagjai: Farkas Ádám, Móricz Eszter, Nádasdy Tamás, Sárkány Krisztina, Török Zoltán

társadalmi projekt nagy médiafigyelmet kapott, a falu részére pedig anyagi támogatást biztosított a kormány életszínvonaluk javítására. Amikor a falu összegyűlt, hogy köszönetet mondjanak Védelmeső Tigrisüknek, a szobrászművész számára ez volt az egyik legmeghatóbb pillanat.”⁶⁵

A polgármester ötlete volt, hogy ez a különleges, „védelmeső” funkciót betöltő szimbólum egyben a község falunapjának névadója is legyen: a szórakozást a településen az évente megvalósuló un. Tigris-nap adja. „Ha már van egy tigrisünk, akkor szervezzünk köré ünnepet, falunapot!” (polgármesteri interjú)

A polgármester megkeresésére 2020-2022 között Kovács Lajos görögkatolikus parókus és felesége, Kovácsné Balla Katalin szolgált a településen. Idén karácsonykor múlt egy éve, hogy a görögkatolikus egyház és a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a község polgármesterével összefogva közös munkába kezdett Szakácsiban. Az elzárt borsodi településen, ahol már csaknem megszűnt az egyház jelenléte, új kezdet reménye csillogott fel.

Az Irotai Görögkatolikus Parókia papja, Kovács Lajos atya és felesége heti váltásban járnak ki Szakácsiba. Az év során házszentelés, hittanórák és máriapócsi zárándoklat keretében segítették az ott élők lelki fejlődését; hitet, reményt próbáltak adni az elhagyatott, szegény sorsú embereknek.”⁶⁶

Korábban, mint az interjúban fogalmaz Lajos atya, szekták működtek a községben, sem a római katolikusok, sem a reformátusok nem voltak jelen, bár templomuk van a településen. „Féltem Szakácsiban, rettenetes állapotok uralkodtak akkoriban ott. És erre érkezett meg Oláh Lajos polgármester és vette fel velem a kapcsolatot, hogy templomot akar, közösséget, közös alkalmakat az ottaniaknak, segítsen. A feleségemet győzte meg előbb, ők korábban is ismerték egymást. És közben megkeresett a püspök is, hogy ha valóban gondozom az ottani szakácsi filiát, pénzt kapok. Közben bejött a Máltai, akikkel nincsenek jóban, viszont minden programra őket is meghívtam. De igazán nem tudtak semmit sem felmutatni. Az első adventi ünnepen 2020-ban megáldottam az élelmiszer csomagokat, amiket a Caritástól kaptam/kértem, néhány szót szóltam az ottaniakhoz. Mondtam nekik, hogy szeretnék Biblia-órákat tartani, egy héten egyszer jövekk hozzájuk és Lajos erre lehetőséget is teremtett, közben az irotai filiát is ápoltam, nyertünk pályázatokat, kialakítottuk az erdei iskolát, fejlesztettük a templomot, a parókiát, a temetőt és közben jártam Szakácsiba is. És jöttek, nők, főleg: nehéz kérdések jöttek elő. Védekezés, börtönben a férjek, abortusz, megsajnálтам őket. Néha a feleségem is jött. Amit szeretettek, az a lakásszenteléseket, Vízkeresztkor. Összejöttünk ezekkel az asszonyokkal.” (görögkatolikus parókus interjú)

A parókust 2022-ben áthelyezték Sajószentpéterre, ezzel megszakadt az itteniekkel való kapcsolata, jelenleg nincs ehhez hasonló aktív hitélet a faluban.

⁶⁵ Lásd ehhez: Szőke Gábor Miklós szobrászművész Fb-oldala The Guardian Tiger: <https://gabormiklosszoke.com/the-guardian-tiger>

⁶⁶ Lásd ehhez: Balla Katalin: Egyéves a romapasztoráció Szakácsiban (2021): <https://www.migorkat.hu/hirek/egy-eves-a-romapasztoracio-szakacsiban>

A Felzárkózó települések Program is 2020 óta fut Szakácsiban, a Máltai Szeretetszolgálat gondozásában. Megítélése vegyes, de kétségtelen, hogy sok család lakókörülményein sikerült javítaniuk. Szintén hiánypótló szolgáltatások a gyerekeknek a foci és a nyári táboroztatás-helyben szervezve.

A borsodi romák lakta települések és bennük a cigányok helyzete nagyon hasonló és egyszerre különböző is. A főbb problémák ugyanazok mindenhol: szegénység, munkalehetőségek hiánya, bűnözés, közösség- és szolidaritáshiány, a jövőbe vetett hit hiánya.⁶⁷ Szakácsi a legszegényebb települések közé tartozik, a legalacsonyabb érdekérvényesítési képességgel, mely abban is tükröződik, hogy még egy civil szervezet sem jött létre a településen. Azonban a 2020-22 közötti görögkatolikus roma pasztoráció, a több, mint tíz éve felállított Tigris és az ezt követő közösségi-kezdemenyezések egyaránt azt mutatják, hogy külső- és belső hatásokra egyaránt pozitívan reagál a közösség.

Bibliográfia

BALLA 2021

Balla Katalin: Egyéves a romapasztoráció Szakácsiban (2021):
<https://www.migorkat.hu/hirek/egy-eves-a-romapasztoracio-szakacsiban>

HALMOS 2013

Halmos Máté (2013) index.hu/belfold/2013/10/25/szakacsi/

HAVASI 2012

Havasi Virág: Community Development Initiations in Peripheral Rural Territories of Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: Péntes, J- Radics, Zs (eds) Roma Population on the Peripheries of the Visegrad Countries- Spacial Trends and Social Challenges. Didakt kft, Debrecen. ISBN 978-615-5212-07-9 p. 188-205.

Interjúk a település vezetőivel – felvette: Osváth Andrea 2023. november-december

Szőke Gábor Miklós szobrászművész Fb-oldala The Guardian
Tiger: <https://gabormiklosszoke.com/the-guardian-tiger>

Településadatok: <https://stat.dbhir.com/telepules/szak%C3%A1csi>

⁶⁷ HAVASI 2012

R. Nagy József⁶⁸

egyetemi docens, dékánhelyettes

Miskolci Egyetem, BTK

jozsef.r.nagy@uni-miskolc.hu

Feliratok, síremlékek, belső terek képi rögzítésének módszertani problémái - az edelényi térség és a hangácsi Rákóczi pince példája

A Creative Region III. (Kulturális és társadalmi innovációk, fenntarthatóság és kreatív turizmus) keretében zajló terepmunka számos esetben igényli olyan tárgyi emlékek fényképezését, amelyek láthatósága, s így fotografálása is erősebb problematikus. A sötét helyek, így például templomok, ódon épületbelső, fényszegény parasztházak, pincék fényképezése sok olyan technikai problémát rejt magában, melyek gyakorlott fotósoknak is fejtörést okozhatnak. Ez talán legélesebben a Hangács település külterületén található, úgynevezett Rákóczi pince esetében jelent meg. A pincéről nem közismert, s csak pár helyi lakos előtt nem titok az, hogy falain többszáz éves feliratok, bekarcolások, graffitik találhatók. Faragó László kutatáshoz⁶⁹ kapcsolódott az az illusztratív szándékú fényképezés, illetve a hozzá kapcsolódó problémahalmaz, ami jelen írás alapját jelentette.

Ilyen esetekben a legtöbb gondot kétségkívül az állandó sötétség, illetve az ennek következtében szükséges mesterséges megvilágítás mértékének a meghatározása jelenti. A barlangokban szokásos különleges világítási eljárások máshol szinte sohasem használatosak, emiatt az ide vonatkozó tapasztalatok nehezen összeszedhetők.⁷⁰ Alapszabály, hogy minél érzékenyebb az érzékelő vagy a film, annál magasabb az ISO71, azaz kevesebb fényre van szükség az expozícióhoz. Kézenfekvő, hogy sötétebb körülmények között magasabb ISO-értéket kell választani, hogy több rendelkezésre álló fényt lehessen használni. Álló tárgyak fényképezésekor azonban fontos, hogy ne válasszunk túl magas ISO-értéket, így elkerülhetjük a kép zajosodását.

A pincékben való fotózás legközelebbi rokona a műtermi fényképezés. Azaz egy eredendően sötét helyen kizárólag műfényrel fotózunk. A problémát csak a nomád körülmények jelentik, a hálózati feszültség és felszerelés hiánya, a pára, a nedvesség, a pókok és az általuk szőtt hálók, a denevérek, a rossz levegő, néha az üregekben megülő mérgező gázok.

Egyetlen lámpa vagy vaku nem elegendő a megvilágításhoz, fényük elenyészik, feloldódik a totális sötétben. A megfelelő mennyiségű fény előállítása kizárólag pénzkérdés. Ha a nagyméretű terek bevilágosításához nem elegendő egy fényforrás, azokból többet kell

⁶⁸ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁶⁹ Lásd: FARAGÓ 2023

⁷⁰ BORZSÁK 1978

⁷¹ *International Organization for Standardization* – a fényképezés az érzékenység jelölésére használják a rövidítést.

alkalmazunk. Azaz több lámpa, több vaku, valamennyinek állvány, akkumulátorok szükségesek, illetve ezek mozgatásához megfelelő mennyiségű segítő.

A legfontosabb faktor a kevés fény mellett történő fényképezésnél a zársebesség. A zár determinálja, hogy mennyi ideig juthat a fény a fényképezőgépbe. Minél hosszabb ideig van nyitva a zár, annál több fény jut be a gépbe. Mozdulatlan témák esetekor akár 10-30 másodpercig is nyitva lehet a zár. Ekkor magától értetődő módon rögzíteni szükséges a gépet állványra, hogy ne mozogjon. Ne feledjük, hogy míg nyitva van a zár, addig az összes a képre kerül. Következésképpen fényképezni úgy tudunk hosszú zársebességgel, hogy a fényképezőgép, valamint a fotótéma is mozdulatlan.⁷² Vannak olyan esetek, amikor kimondottan jól néz ki, ha bemozdul a kép, valamint annak egy részlete – a dokumentációs fényképezés nem alkalmazza ezt a módszert.

Az időhiánnyal nem küzdő, gazdaságosan dolgozó fényképészek megoldása az úgynevezett csempézés. Ebben az esetben az állványra helyezett, extrém hosszan exponáló gép előtt körbe-körbe sietve kézi vakunkkal rá-rávillantunk a tér minden fontosabb elemére. A különálló fénypázmák a képen egyetlen, szépen megvilágított térré állnak össze. Csak arra kell ügyelnünk, hogy ne húzzunk csíkot, azaz sötétben való botorkálásunk közben ne világítsunk. "Egy jó kép egy óra a barlangban" ahogyan Ambrus Gergely barlangász fotós mondta.⁷³

Használható ilyes helyeken UV fényű vaku vagy lámpa is. A barlangi fotózásban nagy sikerrel alkalmazzák a rendkívül hatékony és nem melleleg kifejezetten látványos módszert. Az UV fénnel besugárzott „dolgozók” világítanak a sugárzás időtartama alatt, azaz fluoreszkálnak, vagy azt követően foszforeszkálnak. Ilyen esetekben jobban láthatóvá válnak a fal felületi szerkezetét megbontó vonalak, írások, rajzok is. Persze attól függően, milyen felületen, milyen jellegű ez a behatás, van-e szerves anyag jelen.⁷⁴

Valószínűleg a barlang és a pince az egyik olyan hely, ahol még mindig használják fényképezésre ezt az egykor nagyon népszerű világító anyagot: a magnéziumot. Tény, hogy kényelmetlen vele dolgozni, és nem is egészen veszélytelen. Rendkívül nagy fénye miatt akkor használhatjuk, ha vakuval a túl sok villantás már nem volna elérhető. Szalag alakban úgy használjuk, hogy vashuzalból hajlított kis kampót akasztunk egy sziklarepedésbe, és erre akasztjuk a megfelelő hosszúságúra vágott magnézium szalagot, majd meggyújtjuk. A szalag lassan ég el, nagy füsttel, ezért úgy kell elhelyezni, hogy a gomolygó füst ne érje el a fényképezendő területet.⁷⁵

A Creative Region III. projekt esetében másik, visszatérő feladat a sírkövek fotózása volt, utalhatnánk itt Dobák Judit zsidó temetőben végzett munkájára.⁷⁶ Az ideális sírkő vagy sírjelző fénykép a sírkő teljes arculatát egy felvételen tartalmazza. Ezt a fotográfus úgy érheti el a legjobban, ha letérdel a kő elé, vagy a földön görnyed, hogy a kamera és a kő horizontja

⁷² SZALAY 2013

⁷³ KOVÁCS 2017

⁷⁴ Vö: BERENTÉS é.n.

⁷⁵ BORZSÁK 1978

⁷⁶ Lásd: DOBÁK 2023

egy síkban legyen. Alternatív megoldásként használhat egészen alacsonyra állított állványt is, hogy ugyanazt a szöveget elérje.⁷⁷

Az ilyen felvétel minimális torzítást okoz a fényképen, ami különösen fontos nemcsak a felirat olvasásához, hanem a sírjelek, sírkövek helyes arányainak leképzésében is. Ebben sokat segíthet a kutató által magával vitt és a sírkő mellé helyezett mérőeszköz is, de végső esetben minden szabványosított méretű tárgy alkalmas erre acélra: pet palack, elem, pohár, kulcs, pénzérme stb. A későbbiekben ez méretreferenciaként használható.⁷⁸

Sírjelzők fotózásakor ügyelni kell arra, hogy a lehető legegyszerűsebb, homogén legyen a fény. Portréfényképezéskor ez kifejezetten káros, hiszen lapos, kétdimenziós képeket eredményez, az azonosításhoz, szövegek olvasásához azonban kívánatos. A pászmás, árnyékot és fénycsúcsokat is tartalmazó megvilágítás alkalmatlan sírkövek fotózására, megnehezíti a fotó használatát a jövőben. Ilyen esetben a napfény kitakarása, esetleg derítőlappal, diffúzor használata lehet a megoldás. Sírkőfényképezésre a borús, szürke időjárási viszonyok a legmegfelelőbbek.

Mind a pincefeliratok, mind a sírkövek fényképezésekor kíváncsian merült fel az, hogy a bevéssett betűk láthatósága, ezáltal olvashatósága növekedjen. Hogyan készültek a Rákóczi pince képei? Úgynevezett sűrűfényt, azaz kis beesési szögű fénynyalábokat létrehozva LED-es reflektorokkal oldalról, közvetlen közelről világítottuk meg a feliratokat, kiemelve így a szövegeket. Kültéren önmagától is kialakulhat sűrűfény, napkelet után, illetve napnyugtát megelőzően. Ha ettől eltérő időpontban történik az expozíció, a kis beesési szögű fénynyalábokat mesterségesen kell létrehozni. Itt is alkalmazható derítőlappal, akár a kutatók által magukkal vitt A4-es fehér lap, fehér ruhadarab is alkalmas erre a célra. Mint ahogyan a mesterséges fényforrások, lámpák és vakuberendezések is. Néha elegendő egy nagy teljesítményű zseblámpát vinni a terepre, majd azzal ferdén megvilágítani a köveket.

Mind a Rákóczi pincében, mind a zsidó síremlékek fényképezése alkalmával sokat segítettek a részletfelvételek, azaz az olyan képek, amelyek nem ábrázolták teljes egészében a főtémát, csak annak egy-egy részletét. Így sikerül kiemelni, értelmezni, egyáltalán: észlelni olyan jeleket, amelyek totálfelvételeken észrevehetetlenek maradtak.

Azokon a helyeken, ahol ugyan van fény, de az nem egyenletesen oszlik el – mint például a boldvai református templom keskeny, románkori ablakai által egyenetlenül megvilágított térben –, egyes részletek sötétben maradhatnak. Ilyenek általában a templomok, a nagyobb épületek, jellemzően a kis nyílászárókkal, ablakokkal rendelkező történelmi épületek, műemlékek is. A fény nagy dinamikatarományait az emberi szem ugyan képes átfogni, de a fényképezőgépek nem. Erre a problémára a technika már régóta kínál megoldásokat, többek között az úgynevezett HDR fotográfiákat. Több neves fotográfus is javasolja ezek használatát ilyen körülmények között.⁷⁹ HDR használata azonban előkészületeket igényel, kezdve a stabil állvánnyal, folytatva a nyugodt, hosszas, szöszmötölős munkát lehetővé tevő körülményekkel.

⁷⁷ LACY 2020

⁷⁸ LACY 2020

⁷⁹ KOVALCIK 2018

Turisták által látogatott helyen ilyen eljárással képet készíteni nagyon nehéz, szinte lehetetlen, hiszen egyetlen kép elkészítéséhez 4-5 különböző beállítású, tökéletesen sikerült expozícióra is szükség lehet.

Nem hanyagolható jelenség a HDR felvételek elkoptatása sem. Annak köszönhetően, hogy az ilyen képek minden kezdő, magát művésznek tartó fotográfus repertoárjában megjelentek, túlhasználták őket, ha kellett, ha nem, elvesztették hitelességüket. Pontosabban annak érzetét. Nem segített ezen az sem, hogy az olcsó mobiltelefonokba is beépítették a HDR hatást előidézni képes lehetőségeket, ami „olyan mintha” érzetet keltve készíti el az ál-HDR felvételeket. Egyes fotóelméleti szakemberek ezt a jelenséget „azonnali kielégülést”⁸⁰ okozó – azaz talmi, felszínes, a mesterségbeli tudásból táplálkozó, elmélyült képkészítéstől távol álló – fotografálásként azonosították.

A társadalomtudományi fotográfia kínosan ügyelni szokott arra, hogy képei manipulációtól mentesek legyenek. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy az elkészített felvételekből ne nyerjük kis mindazt, ami a fényképezés időpontjában és helyszínén látható volt. Ebben az esetben a képek manipulálása, népszerű nevén photoshopolása a képeken a valóságot kívánja létrehozni. Ebben több felvételt követő utáni munkafolyamat is megengedhető.

Az egyik legfontosabb maga a képek formátuma, hiszen tudnunk kell, a JPEG formátumban történő mentéskor a fényképezőgép olyan képet készít, amelyeket később nehéz módosítani. Ha nyers (RAW) formátumra dolgozunk, a későbbi munkafolyamatokat könnyebbé, s ezzel a képeket hitelesebbé tehetjük. A változtatásokat Photoshop, Lightroom vagy hasonló alkalmazásban hajthatjuk végre. A szakma jelenlegi íratlan szabályai⁸¹ szerint következő elfogadott a felvétel kontrasztarányainak megváltoztatása (az árnyékok, fényesebb részek arányának korrekciójával addig nem látható elemeket is láthatóvá tehetünk, ügyelni kell azonban arra, hogy ha túlságosan növeljük ezeket a beállításokat, akkor zajos kép fog keletkezni); a szíнкиemelés (a felvétel szaturációjának változtatásával közelebb juthatunk az eredeti látványhoz, azonban könnyű túlzásba vinni ezen értékek módosítását, alapszabály, hogy a kevesebb ez esetben is több); a fehéregyensúly állítása, illetve a perspektíva korrigálása. A perspektíva módosítását a legtöbbször az az elvárás kívánja meg, hogy a leképezett jelenséget annak legjellemzőbb nézetéből szeretnénk látni, még hozzá torzulásmentesen. A fényképezési pozíciók viszont nem mindig optimálisak, minek eredményeként torz, azaz hamis a kapott kép. Ennek kiküszöbölésére alkalmazhatók a perspektíva korrekciók.

Bibliográfia

BORZSÁK 1978

BORZSÁK Péter: A barlangi fényképezés világítási technikája. *Karszt és Barlang*, 1978. évf. I-II. füzet, 25-30.

BERENTÉS é.n.

BERENTÉS Ágnes: UV projekt. *caveandart.hu*, é.n. <https://caveandart.com/uv-projekt/> [Letöltés: 2024. 01. 02.]

⁸⁰ HARRIS 2020

⁸¹ HARRIS 2020

DOBÁK 2023

DOBÁK Judit: Az Edelényi járás zsidó temetőinek vizuális antropológiai vizsgálata. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica* 2023, 63-83.

FARAGÓ 2023

FARAGÓ László: Falfeliratok, mint újraélhető közösség tér a hangácsi „Rákóczi-pincében”. *Szellem és Tudomány*, 2023/2-3. szám, 35-56.

HARRIS 2020

Geoff HARRIS: Lift your spirits: how to photograph churches. *Amateur Photographer*, November 17, 2020. <https://amateurphotographer.com/latest/photo-news/amateur-photographer-of-the-year-2023-winners-announced/> [Letöltés: 2024. 01. 02.]

KOVÁCS 2017

KOVÁCS Noémi: "Egy jó kép egy óra a barlangban" Interjú Ambrus Gergely barlangásszal. *Sikeradó*, 2017. 01. 30.
https://sikerado.hu/portre/egy_jo_kep_egy_or_a_barlangban_interju_ambrus_gergely_barlangasszal [Letöltés: 2024. 01. 02.]

KOVALCIK 2018

Vit KOVALCIK: Photography in Churches: All About Stabilization, Aperture, and Solid Ground. Zoner Photo Studio, 2018. <https://learn.zoner.com/photography-in-churches/> [Letöltés: 2024. 01. 02.]

LACY 2020

Robyn S. LACY: Photography of Gravestones for a Historic Survey. *Spade & The Grave*, 2020. <https://spadeandthegrave.com/2020/09/26/photography-of-gravestones-for-a-historic-survey-a-how-to-guide/> [Letöltés: 2024. 01. 02.]

SZALAY 2013

SZALAY Krisztián: Hogyan lehet sötétben fényképezni? *Szalayfoto*, 2013. 11. 17.
<https://www.szalayfoto.com/blog/post/fenykepezes/hogyan-lehet-sotetben-fenykepezni> [Letöltés: 2024. 01. 02.]

Sápos Aranka⁸²

kutató

Szlovák Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi és

Pszichológiai Tudományok Központja, Társadalomtudományi Intézet, Kassa

saposova@saske.sk

A felső - bodrogi magyarság számának alakulása, 1910-1950

Bodrogköz „a Bodrog és Tisza folyó közötti sík, egykor mocsaras táj, melyet északon a Latorca folyó különít el a szomszédos alföldi jellegű területtől.”⁸³ Az 1920-ban meghúzott magyar-csehszlovák államhatár ezt a tájegységet kettészakította. A határmegvonás után Bodrogköz északi, gazdaságilag fejlettebb, sűrűbben lakott területe vasútvonallal (továbbiakban Felső Bodrogköz) az újonnan alakult Csehszlovák állam fennhatósága alá került, míg a déli része (Alsó Bodrogköz) Magyarország északkeleti csücskét képezte. Bodrogköz 54 településéből 22 és 15 tanyájából 10 a magyarországi területen maradt.⁸⁴ A két államalakulat eltérő gazdasági fejlettsége, belpolitikája meghatározta a Felső - és Alsó - Bodrogköze további fejlődését.

Közigazgatási szempontból Felső - Bodrogköz jelenleg a Kassai Önkormányzati Kerület Terebesi járásának a déli részén helyezkedik el. Felső - Bodrogköz központjaként Királyhelmece (Kráľovský Chlmec) tekintik, mely 1920-1960 között járási székhely is volt.

A 2021-es népszámlálás szerint ezeken a településeken (jelenleg 32-en vannak) a lakosok 69,71%-a (22318) magyar nemzetiségűnek, míg a lakosok 24,96%-a (7993) szlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar nyelvet a lakosság 80,31% (25713 fő) jelölte anyanyelveként, míg a szlovák nyelvet 14,80% (4737 fő) (Szlovák Statisztikai Hivatal 2021).

Az elemzés Felső- Bodrogköz magyarságának számbeli változását kíséri figyelemmel a 20. század első felében. A vizsgált időszakban Felső - Bodrogköz több államalakulat keretébe tartozott. 1918 és 1938 között az újonnan alakult csehszlovák állam fennhatósága alá került, majd az első bécsi döntés (1938) értelmében visszacsatolták a Magyarországhoz. A második világháború után az újjáalakuló csehszlovák állam része lett újból. A kiinduló pontot a dualizmus időszakában (1910), a magyar hivatalok által végrehajtott az utolsó népszámlálás nemzetiségi (nyelvi) adatai képezték. A magyar hatóságok a népszámlálások során az egyén anyanyelvét tudakolták.

Az első, a jelenlegi Szlovákia területe rendkívüli népszámlálást (ún. Šrobár-féle) 1919-ben hajtották végre. A népszámlálás fő célként Szlovákia etnikai összetételének a meghatározását tűzte ki, továbbá a népesség etnikai összetétel meghatározásának anyanyelven alapuló magyar adatfelvétel módszerének megkérdőjelezése volt. Az első egész országra (Csehszlovákia) kiterjedő népszámlálást a Monarchia hagyományai szerint 1920-ban kellett volna végrehajtani, de különböző akadályok miatt (elégtelen előkészítés, hiányzó

⁸² A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁸³ ORTUTAY 1977

⁸⁴ SISKÁ 1986

népszámlálási törvény, nem pontosan meghatározott államhatárok, területi beosztás) a következő éven (1921) került rá sor.

A csehszlovák hatóságok által végrehajtott népszámlálások az adatfelvétel módszertanában változtatásokat hajtottak végre. Az anyanyelv helyett a nemzetiséget tudakolták. A „faji hovatartozás” alapján történő nemzetiségi felvétel lehetővé tette a zsidók vagy cigányok számára, hogy nemzetiségként jelöljék magukat, ha nem is beszéltek héberül vagy cigányul. Létrehoztak egy nem letelő nemzetiségi kategóriát, „a csehszlovákok.” A közzétett statisztikai adatok (településként és városként) nem tartalmaztak külön adatot a szlovák és a cseh nemzetiségre vonatkozóan, hivatalosan csak a csehszlovák nemzetiség kategóriája létezett.⁸⁵ A „nemzetiség” ilyen jellegű meghatározását nemcsak a csehszlovákiai nemzetiségek képviselője kérdőjelezte meg, hanem a cseh és szlovák táboron belül is ellenvetéseket hozott. Ennek ellenére a következő, az 1930-as csehszlovák népszámlálás a nemzetiségi adatok felvételének módszertanán nem változtatott, továbbra is a nemzetiségi hovatartozást tudakolták.

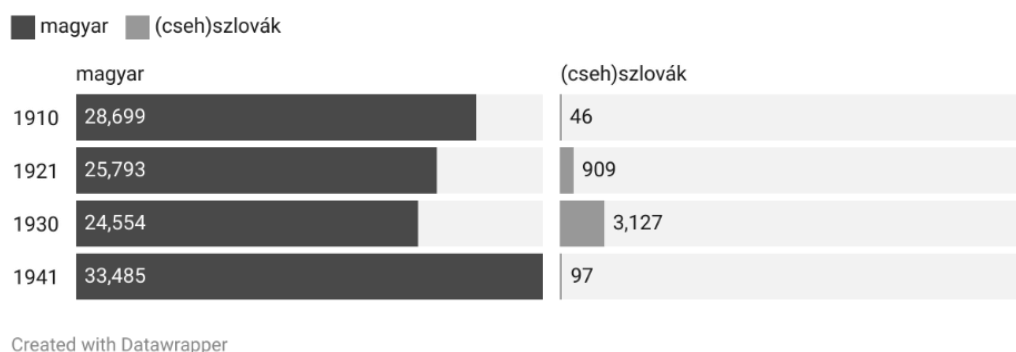
Az első Csehszlovák Köztársaság felbomlása után a bécsi döntés értelmében visszacsatolt területeken a magyar hatóságok 1941-ben tartottak népszámlálást. Az 1941-es magyar népszámlálás a jelenlévő, illetve állandó népesség anyanyelvi és nemzetiségi hovatartozását egyaránt tudakolta.

A kettészakított Bodroghöz alsó és felső részében élő lakosok számának az alakulásában a két világháború között eltérés mutatkozott. Míg alsó - Bodroghözben 21%-kal nőtt a populáció, addig az északi tájegység alig mutatott 10 % fölötti növekedést. A növekedés mértékének eltérő fejlődését elsődlegesen a trianoni döntést követő áttelepülés befolyásolta,⁸⁶ mely a magyar nemzetiségű lakosok számának az alakulására is kihatott az északi régióban.

⁸⁵ GYURGYIK 2018-2020

⁸⁶ TAMÁS 1999, 17.

1. ábra: A magyar és a (cseh)szlovák nemzetiség számának alakulása, 1910-1941

forrás: Szlovákiai Magyar Adatbank – saját számítások

1910-1930 között Felső-Bodroghely magyarok száma 28 699-ről 24 554-re főre csökkent (-4145 fő) a (cseh)szlovák nemzetiség száma +3 081 fővel növekedett.

A vizsgált időszak nemzetiségi adatainak a módosulásában a Magyarország irányában zajló áttelepülésen kívül több jelentős tényező játszott közre. Míg a magyar értelmiség egy része elhagyta (saját akaratából, kényszerítés) szülőföldjét, addig az új államalakult beköltöztette saját hivatalnokait, közalkalmazottjait, katonai és honvédelmi erőit. Az államhatalom mindent megtett, azért, hogy a nemzetiségek számát (arányát) negatívan befolyásolja. Több település esetében csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyar ajkú lakosokat „a külföldiek” kategóriájába vagy az állampolgárság nélküliek (rendezetlen állampolgárság) közé sorolták (pl. Bodrogszerdahely, 1930 a rendezetlen állampolgárságúak aránya az összlakosságon belül 19,19 %).

A zsidó lakosságot pedig, mely a vizsgált régióban a magyar anyanyelvű lakosság számát erősítette, a zsidó nemzetiség elismerésével igyekezett leválasztani a magyarságtól. A csehszlovák hatalom sikerként könyvelhette el hogy ezen lépésével statisztikailag csökkentette a magyar nemzetiség számát (pl. Királyhelmec, 1930, 810 zsidó lakosból 605 jelölté meg a zsidó nemzetiséget, ez az összlakosság 18,47%-át tette ki). A felső-bodroghelyi zsidóságnak 77,1%-a zsidó nemzetiséget jelölt meg 1930-as népszámlálás folyamán (Szlovákiai Magyar Adatbank- saját számítások). Az identitásváltás a hatalom iránti lojalitás kifejező eszköze is lett.

A telepés falvak létrehozásával is az egységes magyar etnikai többi fellazítása volt a cél. Közigazgatásilag Bélyhez, Battyánhoz, Bodrogszerdahelyhez tartozó telepés falvakat hoztak létre. Az Állami Földhivatal segítségével magán kolóniát is létesítettek Bodrogszerdahelyen határában és Cifratanyán (Szlovákújhegy). szolgáltak (SIMON, 2009, 187). Telepítések révén

újra feltűnnek a ruszinok, pl. Battyánban 20 fő, Bélyben 18 fő, Királyhelmeceken 17 fő, Nagytárányban 53 fő, Perbenyikben 36 fő.⁸⁷

A csehszlovák állampolitika erőszakos asszimilációs törekvéseinek meg lett a hatása Felső - Bodroghözben. Eltűntek a térségből a színtiszta magyar ajkú falvak, gyarapodott a vegyes nemzetiségű települések száma. A Felső - Bodroghöz településeinek etnikai összetételében bekövetkezett módosulások 1910 - 1930 között a csehszlovák hatalom magyarellenes lépéseinek a következménye, igaz ez még nem vezetett az egységes magyar etnikai tömb széttöredezéséhez, de az itt élő a magyarság statisztikai veszteségéhez igen.

Edvard Beneš, a londoni emigrációs államképviselő létrehozása (1940) után átvette a köztársasági elnöki posztot, és programot hirdetett a Csehszlovák Köztársaság München előtti határainak visszaállítására. Az újból megalakított csehszlovák állam az 1938-as első bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeket visszaszerezte. Beneš, a háború utáni Csehszlovákiát szláv nemzetállamként képzelte el, így biztosítva területi egységét, határainak garanciáját. Mivel az első Csehszlovák Köztársaság területén a két államalkotó nemzeten, a cseheken és a szlovákokon („csehszlovákok”) kívül több nemzeti kisebbség is élt (németek, magyarok, ruszinok, lengyelek, stb.), meg kellett szabadulni az ország területén élő két legnépesebb, nem szláv közösségtől, a németektől és a magyaroktól. Tervei teljesítésének érdekében erőszakos, elnyomó intézkedését lepetett életbe a német és a magyar nemzetiséggel szemben. Dekrétumai (jogsabályai) és a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei segítségével megbízhatatlanoknak, háborús bűnösöknek bélyegezte meg a magyar nemzetiséget és minél hamarabb szerette volna elérni a magyarok tömegeinek kiutasítását és elűzését.

A kassai kormányprogram (1945. április 8.) megfosztotta a magyarokat és a németeket az állampolgárságtól. A program alapján tisztogatást hajtottak végre a közigazgatásban, megkezdték a magyar földbirtokok elkobzását és a nemzetiségi iskolák bezárását. Sorra jelentek meg Beneš elnök dekrétumai és életbe lépésük után a magyar nemzetiségű lakosság teljesen jogfosztott állapotba került (a magyarság közösségi életét megsemmisítették, iskoláit bezárták, feloszlattak minden magyar egyesületet, és igyekeztek minden megélhetési forrást (föld, üzem, magánalkalmazás) elvonni a magyar lakosságtól. A magyarok vagyonát zárolták, magyar közalkalmazottak elbocsátásáról döntöttek, magyar nyelvhasználatát megtiltották, stb.).

1946-ban csehországi kényszermunkára hurcoltak több tízezer személyt. „A Csehországba deportált - állítólag csak egy éves munkára igénybe vett - magyarok házait és földjeit kivétel nélkül betelepítették, ingóságait, állataikat szétosztották, a visszamaradt, vagy visszatért családtagjaikat a házukból kidobták.”⁸⁸ A magyar lakosság egyoldalú kitelepítése a nemzetközi szervek bejegyzésével kudarcba fulladt és a csehszlovák kormány kénytelen volt elfogadni az ún. lakosságcsere elvét. 1946. február 27-én írták alá az erre vonatkozó egyezményt. Mindezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan a reszlovakizációs művelet keretében folyt a magyarság zsarolása a hatalom részéről. Végrehajtását a szlovákiai Belügyi Megbízotti Hivatal

⁸⁷ TAMÁS 1999

⁸⁸ KERESZTES 2008

1946. jún. 17-én kiadott rendelete tette lehetővé. Aki szlováknak vallotta magát visszakapta állampolgári jogait, mentesült a vagyonekbevétele és a kitelepítés veszélye alól. A magyar nemzetiség elleni erőszakos intézkedések, üldözések 1948 –ig tartottak.

Felső – Bodroghely településeit is érintették a migrációs folyamatok, de nem olyan tragikus mértékben, mint a nyugat- szlovákiai magyarság településeit. A Királyhelmeci járásból közel 4500 fő került a kitelepítési listára (1. táblázat).

1. táblázat: Áttelepülésre jelöltek száma Csehszlovákiából Magyarországra,
Királyhelmeci járás

Királyhelmeci járás lakosság száma 1930	
összlétszám	32 180
ebből magyar nemzetiségű	24 514 76,2 %
<i>áttelepítésre jelöltek</i>	
Egyezmény V. cikkely	3 145
Egyezmény VIII. cikkely § 1 – 4	1 266
§ 5	23
összesen	4 434

forrás: feldolgozás Popély Árpád által közre adott
adatok alapján (2009)

Popély Árpád⁸⁹ szerint a belsőtelepítés az általunk vizsgált régió 17 települését érintette. 162 családot (992 fő) telepítettek ki a kiválasztott településekre. Legnagyobb számban, 133 fő Zéténybe települt, ezt követi Rad (128 fő), majd Nagygéres (125 fő).

⁸⁹ POPÉLY 2022

2. táblázat: Betelepített családok és személyek száma a Királyhelmecei járás településein (optánsok, kolonisták, reemigránsok, megbízottak családjaikkal 1947.12.31.

OPTÁNSOK KÁRPÁTALJARÓL		
települések	családok száma	személyek száma
Bély (Biel')	3	10
Boly (Boľ)	6	15
Battyán (Boťany)	11	34
Zétény (Zatín)	41	109
Rad –Kortvélyes (Rad – Hrušov	2	6
Királyhelmece (Kráľovský Chlmec)	4	10
	67	184
KOLONISTÁK (TELEPESEK) A KIRÁLYHELMECEI JÁRÁSBAN		
Bély (Biel')	14	52
Battyán (Boťany)	24	118
Bodrogszerdahely (Klin nad Bodrogom)	16	71
Perbenyik (Pribeník)	15	61
Nagygéres (Veľký Horeš)	7	35
Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom)	26	133
Rad – Körvélyes (Rad – Hrušov)	13	56
Nagytárány (Veľké Trakany)	8	29
Királyhelmece (Kráľ. Chlmec)	2	4
	125	559
MEGBIZOTTAK A KIRÁLYHELMECEI JÁRÁSBAN		
Királyhelmece (Kráľovský Chlmec)	3	12
	3	12
MAGYARORSZÁGI ÉS JUGOSZLÁVIAI REEMIGRÁNSOK A KIRÁLYHELMECEI JÁRÁSBAN		
Királyhelmece (Kráľovský Chlmec)	8	15
Borsi (Borša)	6	18
Ladmóc (Ladmovce)	1	4
Lelesz (Leles)	1	4
Pebenyik (Pribeník)	1	5
Magygéres (Veľký Horeš)	1	3
Kisgéres (Malý Horeš)	1	2
	19	51

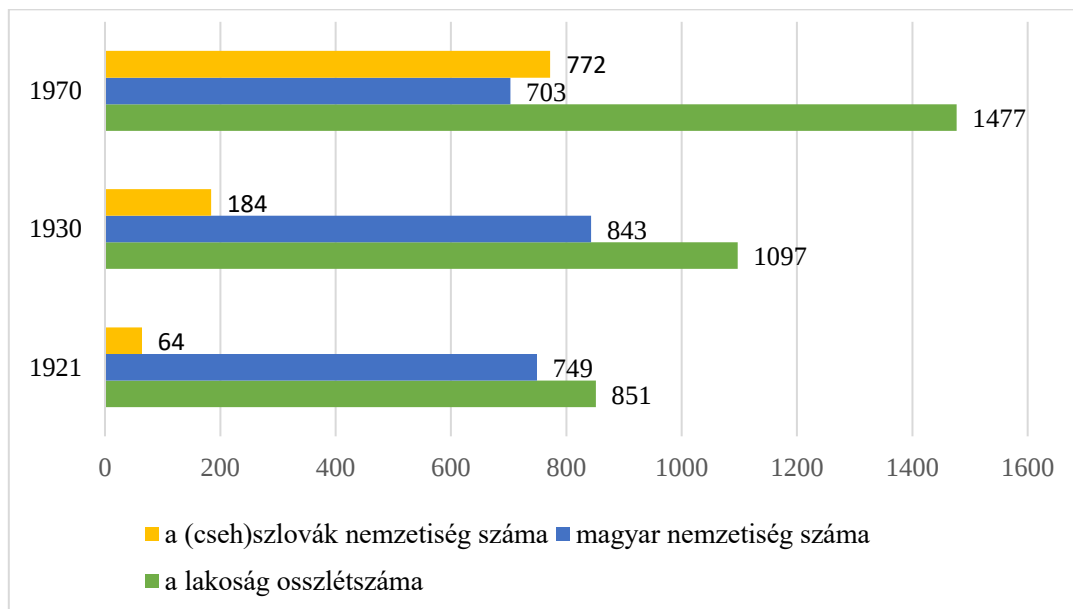
forrás: Állami Levéltár Kassa, Iratok, 1947, inv. sz. 1-2; 1948, inv. 20

A Telepítési Hivatal Királyhelmecei irodájának havi jelentései alapján 1947 végére a Királyhelmecei járás településeire 214 családot (806 fő) telepítettek. A betelepítettek több mint felét a kolonisták tették ki (559 fő), a legtöbbet (133 fő) Bodrogszerdahelyen és Battyánban (118 fő) helyezték el. Optánsokat a kimutatások Zétényben (41 család, 109 fő) jegyezték (2. táblázat). A reemigránsok alkották a betelepítettek legkisebb csoportját. 1947 végéig 19 családot (51 fő) helyeztek el. Borsiba 18 jugoszláviai szlovák nemzetiségű lakos betelepülését jegyezték fel. A reemigránsok között volt egy lengyelországi család is, a többi Magyarországról telepedett át.

A betelepülők számát nem lehet pontosan meghatározni. Ennek oka lehet például a jelentések, kimutatások pontatlansága vagy az áttelepített személyek települések közötti későbbi áthelyezése.

A deportáció, lakosságcsere, belső telepítések egyes települések etnikai összetételét sikerrel rajzolták át. Borsi, mely az 1921-es csehszlovák népszámláláskor többségben magyar nemzetiségű, az 1930-as népszámlálás közel háromszoros növekedést jegyzett a csehszlovák nemzetiségűek létszámában 1921-hez viszonyítva, de még a magyar lakosság többségben maradt. 20 évvel a második világháború után 1970-ben a borsi magyarság elveszítette a többségi pozícióját a településen. Borsi a 20. század utolsó harmadában már vegyes (magyar és szlovák) nemzetiségű lakossággal rendelkezett. Borsi esetében a 20. század első felében még a statisztikai asszimiláció volt jelen, a század harmadik harmada már nem a statisztikai asszimiláció jegyében változtatta a település etnikai arculatát.

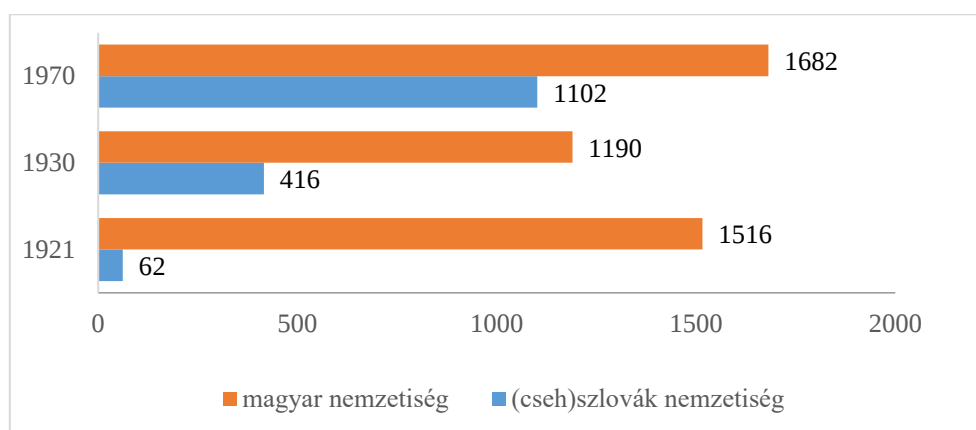
2. ábra: Borsi magyar és (cseh) szlovák nemzetiségű lakosságának száma

forrás: Szlovákiai Magyar Adatbank

Bodrogszerdahely is érintett volt a migrációs folyamatokban. 1921-es és 1930-as népszámlálás a magyar nemzetiséget többségi nemzetiségként jegyezte. 1970-re az arányok megváltoztak. A magyar nemzetiségű lakosok száma még meghaladta a (cseh) szlovák nemzetiség számát, de aránya az összlakosságon belül már jelentős túlsúlyát elveszítette.

3. ábra: Bodrogszerdahely magyar és (cseh)szlovák nemzetiségű lakosságának a száma

forrás: Szlovákiai Magyar Adatbank

1945-1948 közötti magyarellenes intézkedések a határmenti egységes magyar etnikai terület fellazítására egyes településeken sikerrel jártak. A háború utáni magyarellenes intézkedések előtt lejátszódó tragikus események is gyengítették a magyar nemzetiség pozícióját. Az itt élő magyar zsidóság a holocaust áldozata lett. Egyházi szervezetük a háború után már nem tudott megújulni, Nagykaposon és Királyhalmecen működött hitközség, de rabbi nélkül, 1960-as években a hitélet megszűnt, 1968 után kivándorlásuk felgyorsult.⁹⁰ 1944-ben a front elvonulása után a több település férfi lakosságát elhurcolták. „Malenkij robotra” 1790 főt hurcoltak el, közülük 685 hunyt el, azaz 38,5%. Kiszármaztatás 1941-es adatok szerint 328 férfi élt, s a 18-60 évesek közül 170 főt hurcoltak el, akikből 104 elhunyt, ez több mint 60%.⁹¹ 1945-ben az üldöztetés, felelem, a létbizonytalanság menekült hullámot indított el Magyarországra. Csehszlovákiai deportálás elől menekültek: pl. Lelkésről 70 fő menekült Magyarországra, Perenyéből 27 fő.⁹²

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel 1948 végén leállította a lakosságcsere és a reszlovakizációt, 1949 első hónapjaiban pedig lehetővé tették a Csehszlovákia felé deportált magyarok hazatérését.

A kommunista hatalomnak is megvoltak a maga eszközei (pl. gyárak, ipari egységek telepítése a magyar régiókba, ezzel is felgyorsítva az asszimilációs folyamatot), hogy tovább gyengítse határmenti térségek magyar etnikai egységét.

⁹⁰ TAMAS 1999, 40.

⁹¹ felvidek.ma 2016

⁹² TAMAS 1999, 41.

Bibliográfia

FELVIDEK.MA 2016

Kisgéresen avatták fel a málenkij robot központi emlékművét. Internet: <https://felvidek.ma/2016/11/kisgeresen-avattak-fel-a-malenkij-robot-kozponti-emlekmuvet/> (Letöltés: 2024.01.10.)

GYURGYÍK 1918-2000

GYURGYÍK László: A (cseh-)szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulása (1918–2000). Történeti Demográfiai Évkönyv, 2001. Internet: <file:///c:/users/inst/appdata/local/temp/942-%23%23default.genres.article%23%23-667-1-10-20150210.pdf> (Letöltés: 2023.12.30.)

KERESZTES 2008

KERESZTES Csaba: Ravasz Károly pozsonyi magyar diplomata 1947. május 1-ei levele Ortutay Gyula VKM miniszterhez Források a felvidéki magyarok sorsáról a második világháború után In ArchivNet 20 századi történeti források. 2008. Internet: https://www.archivnet.hu/politika/forrasok_a_felvideki_magyarok_sorsarol_a_masodik_vilaghaboru_utan.html?oldal=4 (Letöltés: 2023.12.30.)

ORTUTAY 1977

ORTUTAY Gyula (Szerk.): Magyar néprajzi lexikon. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977

POPÉLY 2002

POPÉLY Arpád: A második világháború utáni belső telepítések Dél-Szlovákiában Internet: <http://forumszemle.eu/2002/06/07/popely-arpad-a-masodik-vilaghaboru-utani-belso-telepitesek-del-szlovakiaban/> (Letöltés 3.01.2024)

TAMÁS 1999

TAMÁS Edit: A Bodrogköz népessége a XVIII-XX. században. Sárospatak, Sárospataki Rákóczi Múzeum, 1999

SISKA 1986

SISKA, József: A Bodrogköz népmozgalma. In: Fejezetek Bodrogköz néprajzából. Szerk. VIGA, Gyula. Miskolc, Miskolci Herman Ottó Múzeum, 1986, 13 -14.

SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK

SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK Internet: <https://adatbank.sk/> (Letöltés: 19.11.2023)

SZLOVÁK STATISZTIKAI HIVATAL 2022

SZLOVÁK STATISZTIKAI HIVATAL 2022: SODB 2021. *Obyvatelia – Základné výsledky*. 2022. Internet: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-materinskeho-jazyka/OK/SK042B/OB> (Letöltés: 18.11.2023)

Levéltári források

Állami Levéltár Kassa, Iratok 194, inv. sz. 1-2,

Štátny archív v Košiciach, fond Oblastná úradovňa Osídlovacie úradu v Kráľovskom Chlmci,
Rôzne zápisnice 1946 – 1948, Spisy 1946: 1-493, inv. sz. 1-2, d. 1. Súpis Maďarov a Nemcov –
postúpenie 22. jún 1946.

Állami Levéltár Kassa, Iratok 1947, inv. sz. 1-2

Štátny archív v Košiciach, fond Oblastná úradovňa Osídlovacie úradu v Kráľovskom Chlmci,
Rôzne zápisnice 1946 – 1948, Spisy 1947, inv. č. ?, š. 2. Referát o stave agendy a pôsobnosti OOU
z 18. novembra 1947.

Állami Levéltár Kassa, Iratok 1948, inv. sz. 20

Štátny archív v Košiciach, fond Oblastná úradovňa Osídlovacie úradu v Kráľovskom Chlmci,
Rôzne zápisnice 1946 – 1948, Spisy z roku 1948, inv. č. 20. Nominálne výkazy osídlených
uchádzačov domácich a reemigrantov podľa obcí a okresov a mesačné hlásenie predloženie (pre
Osídlovací úrad pre Slovensko), stav k 31.12. 1947

Siskáné Szilasi Beáta⁹³

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, MFK, Földrajz-Geoinformatikai Intézet

beata.siskane@uni-miskolc.hu

Az Edelényi járás helyzete a megyei járási rangsorban

Bevezetés

A Creative Region III. kutatás során az Edelényi járás 25 települését vizsgáljuk meg a korábbi kutatási periódusok módszertana és tapasztalatai alapján. A cikkben az Edelényi járás jellemzői kerülnek röviden bemutatásra, ahol a helyzet alatt nem kizárólag csak a statisztikai rangsorokat értem, bár a területi egyenlőtlenségeket ezekkel a mutatókkal tudjuk leginkább megjeleníteni. A helyzet alatt a természetföldrajzi kistájakhoz történő besorolás csakúgy hozzá tartozik, a cikk gondolatmenetében, mint az, hogy mennyire meghatározó egy-egy járás fejlődésében, gazdasági, vagy akár pályázati lehetőségeinél a településszerkezet. Az Edelényi járás 45 településével az első helyen áll a vármegyei rangsorban, megelőzve a Miskolci járást, amelyhez 39 település tartozik. A járási rangsorban való elhelyezés, vagy helyzet meghatározása során arra is gondolni kell, hogy mennyivel bonyolultabb egy aprófalvak sokaságát egyesítő közigazgatási egység esetében a közös nevező megtalálása (akár fejlesztések, akár társadalmi problémák terén), mint például a Mezőcsáti járásban, ahová 8 település tartozik, nem beszélve például a Debreceni járásról, ahová Debrecen mellett mindössze Hajdúsámson tartozik. Ezeknek az aránytalanságoknak természet-és településföldrajzi háttere is van, hiszen az alföldi ritka településhálózat épp ellentétje a nálunk jellemző aprófalvas szerkezetnek. A kutatás ezen szakaszában úgy éreztem, hogy érdemes egyéb mutatók esetében is megvizsgálni az Edelényi járás helyzetét, legyen szó demográfiáról vagy gazdasági mutatókról.

Természetföldrajzi adottságok

Az Edelényi járás rangsorban elfoglalt helyezése függ a természetföldrajzi adottságoktól és az itt lévő erőforrásoktól is. A járáshoz tartozó települések több kistájhoz sorolhatók be. Az Edelényi járáshoz tartozó települések egy része a Nyugat-Csereháthoz (6.8.54), másik része a Putnoki-dombság (6.8.42) és a Sajó-völgy (6.8.41) kistájhoz tartozik, ebbe ékelődik bele a Szendrői-rögvidék (6.8.51) a hozzá tartozó településekkel.

A Nyugat-Cserehát azon települései tartoznak az Edelényi járáshoz, melyek a Vadász-patak völgyétől nyugatra helyezkednek el (Ziliz, Nyomár, Hangács, Damak, Hegymeg, Tomor, Balajt, Ládbesenyő, Lak, Abod, Szakácsi, Irota). Tájhasználatában a szántó (54%), az erdő (25,8%), valamint a rét és legelő (15,1%) hasznosítás jellemző. A kistáj 125 és 340m közti tszf-i magasságú, É-ről D felé lejtő dombság.

⁹³ A tanulmány a Térmaterületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

A Sajó-völgy szerkezeti árokban kialakult aszimmetrikus, teraszos folyóvölgy. A járáshoz tartozó kistájak közül ez a legsűrűbben betelepült terület és itt található a járás névadó városa Edelény is. A kistáj közlekedési szempontból is csomóponti helyzetben van. A másik város Szendrő a Bódva völgyében helyezkedik el. Összességében az Edelényi járás több kistáj egységeit foglalja magában, változatos, általában aprófalvas településszerkezettel, ami meghatározza a társadalmi és gazdasági mutatók alakulását is (1. ábra).

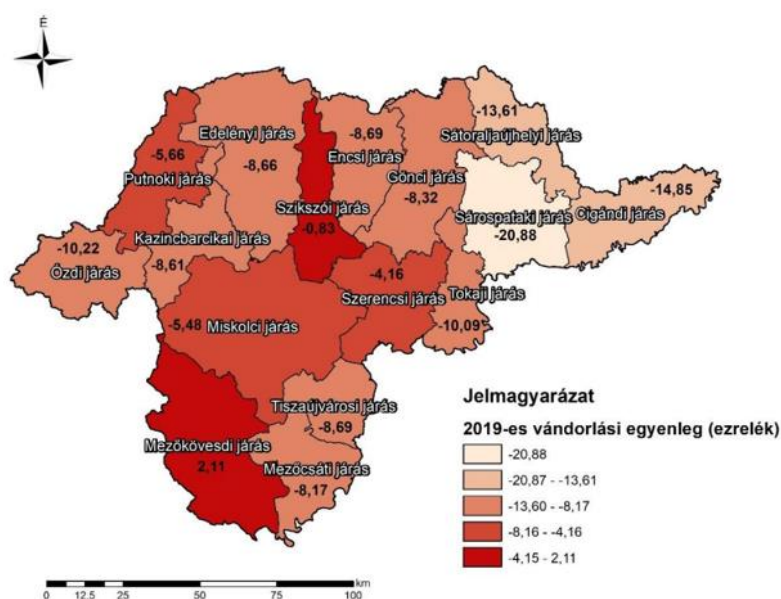
- [illegible]

⁹⁴ DÖVÉNYI 2010, 847.

Társadalomföldrajzi jellemzők

A területen található aprófalvas szerkezetnek köszönhető, hogy az Edelényi járás Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében a legtöbb települést egyesíti (45 darab). A KSH adatai szerint 2022-ben a népességszáma alapján az Edelényi járás a 6. a rangsorban (H/16)⁹⁵. A vármegyén belül 3 járás, ahol pozitív a természetes szaporodás, ilyen a Szikszói járás (3,95 ezrelék) a legmagasabb aránnyal, továbbá a Cigándi járás (1,68 ezrelék), és az Edelényi járás (1,03 ezrelék). A 2. ábrán látható, hogy a vármegye 16 járásából mindössze egy olyan van, ahol pozitív a vándorlási egyenleg, ez a Mezőkövesdi járás (2,11 ezrelék). Ez azt jelenti, hogy a Mezőkövesdi járásba 2019-ben nagyobb volt az odavándorlók, az ott bejelentkezők száma, mint az onnan elvándorlók aránya. A járasok között az Edelényi ebben a statisztikában a mezőny közepén helyezkedik el, a 9. helyen, -8,66 ezrelékes vándorlási különbözettel, a Kazincbarcikai (-8,61 ezrelék), az Encsi (-8,69 ezrelék), és a Tiszaújvárosi (-8,69 ezrelék) járasokkal egy csoportban. Az öregedési index esetében két olyan járás található, nevezetesen a Szikszói (102,49) és az Edelényi (106,78), ahol nem sokkal haladta meg a 60 év feletti lakosság száma a fiatal (0-14 éves) lakosság számát. A két járás társadalma összességében csak kis mértékben öregszik tehát, és csak két olyan járás van, ahol fiatalos a korszerkezet, az egyik az Encsi (89,93) a másik pedig a Cigándi (97,94). Az Edelényi járás tehát ebben a rangsorban a 4. helyen áll, vagyis a 4. legfiatalosabb járásunk.

2. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye járásainak megoszlása a 2019-es vándorlási egyenleg (ezrelék) szerint

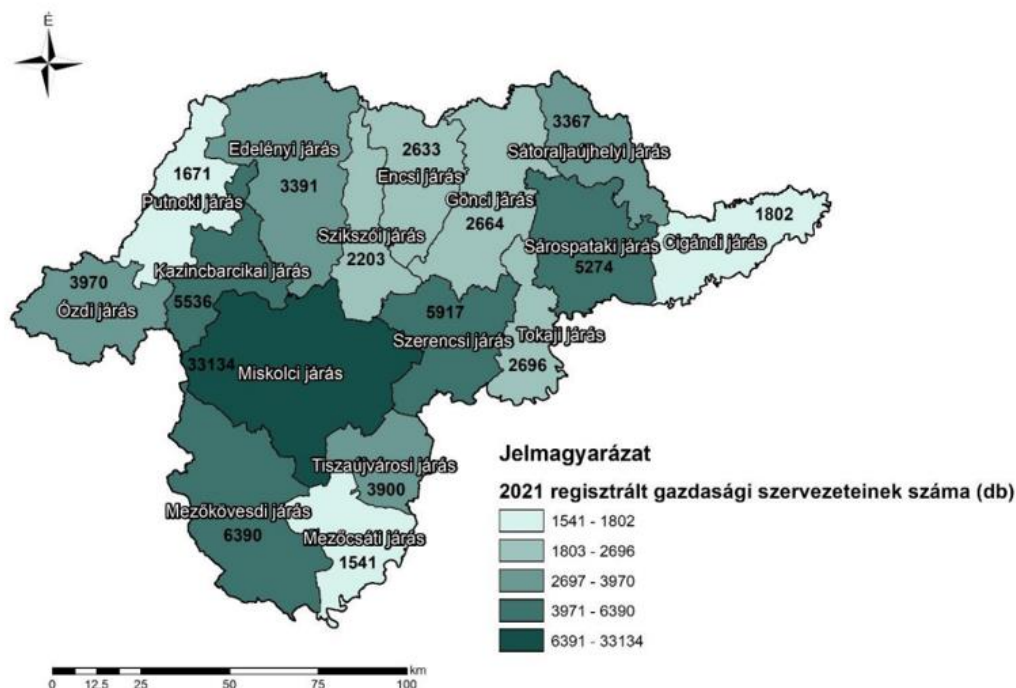

forrás: BEKE, 2022.⁹⁶

⁹⁵ H=helyzet, 16: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye járásainak száma

⁹⁶ BEKE 2022

3. ábra: Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye járásainak megoszlása a 2021-es regisztrált gazdasági szervezetek száma szerint

forrás: BEKE, 2022.⁹⁷

A gazdasági mutatók vizsgálata is lényeges, főként a foglalkoztatás szempontjából. Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyének összesen 86 089 darab regisztrált gazdasági szervezete volt 2021-ben, amiből 33 134 a Miskolci járásban található, ami azt jelenti, hogy a regisztrált gazdasági szervezetek 38,5%-a ebben az egy járásban van. A 3. ábrán megfigyelhető, hogy a területi eloszlás szerint még négy olyan járás van, ami egyenként több mint 5000 regisztrált gazdasági szervezettel rendelkezik, és ebből három Miskolc és a Miskolci járás közvetlen vonzáskörzetében található, ami mutatja a vármegye gazdasági súlyponti egyenlőtlenségét. A Miskolci, Mezőkövesdi (6390 darab), a Szerencsi (5917 darab) és a Kazincbarcikai (5536 darab), ezen kívül a Sárospataki (5274 darab) járások adják a regisztrált gazdasági szervezetek 65,3%-át. Az Edelényi járás (3391 darab) ebben a gazdasági összehasonlításban a 8. helyet foglalja el. A részletesebb gazdasági mutatók közül kiemelve néhányat: a saját tőke alapján az Edelényi járás a 9., vagyis nem egy tőkeerős járásról van szó, a nettó árbevétel alapján is a 9. helyezése van, ami megerősíti, hogy a vármegyében a közepes/gyenge gazdasági csoportban van. A járási mutatók természetesen nem adják meg a települések közötti egyenlőtlenségeket, ennek elemzéséhez részletesebb adatok szükségesek.

⁹⁷ BEKE 2022

Konklúziók

A cikkben vizsgált és részletesen bemutatásra kerülő statisztikai adatok alapján a 4. ábrán látható összegzést tehetjük az Edelényi járás rangsorban elfoglalt helyezéseit tekintve. A járás és a hozzá tartozó 45 település összesített mutatói alapján megállapítható, hogy a demográfiai mutatók alapján (népességszám, természetes szaporodás, vándorlási egyenleg, öregedési index) a járás fiatalosabb népességgel rendelkezik, azonban a teljes képhez még fontos adat lehet az iskolai végzettség és a foglalkoztatási mutatók ismerete, aminek vizsgálatára a kutatás következő fázisában szeretnék sort keríteni.

4. ábra: Az Edelényi járás rangsorban elért helyezései (H/16) a 2019-2022 időszakban.

Mutató	Rangsorban elért helyezés (H/16)
Népességszám	6.
Természetes szaporodás	3.
Vándorlási egyenleg	9.
Öregedési index	4.
Regisztrált gazdasági szervezet	8.
Gazdasági mutatók	9.
Települések száma	1.

A gazdasági mutatók alapján kirajzolódik, hogy nem túl tőkeerős járásról van szó, azonban a természeti környezet adottságai számos lehetőséget adhatnak a jövőben az idelátogatók élménnyel való megismertetésére, a változatosságra pedig a települések számában elért 1. helyezés a garancia.

Bibliográfia

BEKE 2022

BEKE K.: *Az Edelényi járás és településeinek társadalmi, gazdasági és területi egyenlőtlenségei*. Miskolc, 76 p.

DÖVÉNYI 2010

DÖVÉNYI Z. (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere* 2. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet Budapest, pp. 830-872

KSH, <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/index.jsp>

Szepessy Péter⁹⁸

egyetemi adjunktus

Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

peter.szepessy@uni-miskolc.hu

Hagyomány, történeti tudat, elmúlás

Ládbesenyő az edelényi kistérség 265 fő által lakott települése.⁹⁹ A községhez tartozik András tanya, amely a település központjától öt kilométerre fekszik. Lakosainak száma csekély, húsz – harminc fő között mozog az utóbbi időben. De számunkra nem ezért érdekes.

Ládbesenyő, mint ahogy az egész térség hátrányos helyzetű.¹⁰⁰ A hátrányos helyzet azonban nem csak a kistérségre, hanem a környező térségekre is vonatkozik, sőt néhány kivételtől eltekintve, az egész megyére. Az okok szerteágazóak, a különböző megközelítések egymástól eltérő okokat találhatnak, amelyek részben átfedik egymást, de nem egy esetben egymásnak is ellentmondhatnak. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy minden jelenbeli állapotnak van előzménye. Minden térségnek, tájnak és a benne élő embereknek is van „története”. Ezt a történetet talán nem tanulság nélküli felidézni.

Az elmúlt 150 évben ennek a régióknak is a legfontosabb társadalomtörténeti eseménye a modernizáció. Földrajzi értelemben nem minden táj felel meg a modernizáció elvárásainak. A modernizáció során az agrárius jellegű gazdálkodásról át kell állni az ipari jellegű ártermelő gazdálkodásra, és ez a mezőgazdaságot is érinti. Amennyiben az adott térségben nem állnak rendelkezésre azok a feltételek, amelyekre ipart lehet telepíteni, akkor a tájat – adott esetben a természeti adottságaival együtt – kell átalakítani, modernné, urbanizálttá tenni. Amennyiben ez sem lehetséges, akkor a táj és a benne lakó emberek viszonya fog megváltozni, elsősorban demográfiai dimenziók mentén.

A modernizációs elméletek alapvető toposzai közé tartoznak a differenciálódás és az individualizáció kategóriái. Egy társadalom minél differenciáltabb, annál modernebbnek tekinthető. Az individualizáció pedig a közösséggel szemben talán a leglátványosabban írja le a két társadalmi működési elv közötti különbséget. E két fogalom egyszerre történő figyelembe vétele, eleve maga után von számos következtetést. A hátrányos helyzetű, a differenciált gazdasági és társadalmi viszonyok kihívásait nehezen, vagy semmilyen módon követni nem tudó régiók lakossága, hogyan integrálódik abba a társadalomba, amely elvileg az övé is? Személyes és csoportidentitását hogyan határozza meg?

Amíg a tradicionális társadalmakban a kultúra mintázatai és az abból levezethető normativitás integrálta az egyént egy közösséghez - melyen keresztül mintegy automatikusan a társadalomhoz is – addig a modernitás körülményei között ez az automatizmus már nem

⁹⁸ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

⁹⁹ Magyarország helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal 2023.

¹⁰⁰ 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről

működik. Viszont lehetőséget ad a közösséghez való tartozás kötelezettsége alóli mentességre. Az integráció két szintje tehát a közösségi és az individuális szint. A modernitás körülményei között lehet valaki a társadalom integrált tagja – rendelkezik munkahellyel, vagy legális jövedelemmel, fizeti az adókat, egyéb közterheket, nincs összeütközése az igazságszolgáltatási rendszerrel, stb. – úgy, hogy közben semmilyen közösségnek nem tagja. Ugyanakkor mindez viszont is igaz, tehát lehet valaki úgy egy közösség tagja, hogy közben nem integrált tagja az adott társadalomnak. Ez utóbbi jelenségre példa a nyugat-európai bevándorlók néhány csoportja, vagy a XX. század közepéig a magyarországi cigányság. Egy közösségnek azonban csak akkor lehet tagja valaki, ha az adott közösséget integráló értékek, normák – kultúra - feltétlen követője. Vagyis személyes identitását a közösség kultúrájából vezeti le, amely adott esetben nem biztos, hogy összeegyeztethető a társadalom elfogadott normáival. A társadalmi integráció felé tehát két út lehetséges: az individuális, és a közösségi. Ez utóbbi azonban csak akkor, ha a közösség értékei, a közösség kultúrája funkcionális értelemben megfeleltethető a társadalom rendszerintegrációs elvárásainak. Ezek a lehetőségek is csak akkor működhetnek, ha a két megközelítés – tehát a szintek és a módok – egymással összeegyeztethetők.

Ezután a rövid és szükségképpen elnagyolt elméleti fejtegetés után lássuk az andrástanyai lengyelek történetét, amely történet természetesen csak illusztráció!

Történeti tudat és hagyomány

A Ládbesenyői lengyelek útja nem egyenesen Andrástanyára vezetett. Az első állomás Derenk község volt, ahova a 18. században kezdett bevándorolni a Szepesség észak-nyugati területeiről az ott élő goralok néhány családja. A különböző források tanúsága szerint elsősorban Bialka Tatrzanska, Bukowina Tatrzanska és Czarna Góra településekről érkeztek telepesek. Ezt egyrészt anyakönyvi források, másrészt pedig nyelvészeti és néprajzi kutatások is alátámasztják.¹⁰¹

Azokat a családokat tekinthetjük tősgyökeres derenkinek, akiknek nevei már az 1789 és 1821 közötti halotti anyakönyvekben is előfordul. Csulács, Ruszó, Körösi, Takács, Kováts, Guszpán, Gaál, Spissák, Voda, Bartók, Kuchta, Gogolya, Sztasko, Misera, Králik, Bubenko, Koronovszky, Adamusz, Tomko, Zubriczky, Remjás, Veldzsák, Bigoss, Schweda, Lesko, Virgo, Stefán, Grulya, Filkó, Kuru, Komáromi, Bobák, Kiru, Chudi, Valko, Fülep, Kopka, Helpánszky, Tátrai, Toporczy, Szkiba, Matus, Farkas, Szász, Veréb, Szepessy, Szabados, Kiss, Toóth, Bartko.¹⁰²

A falu több, mint kétszáz éven keresztül őrizte hagyományait, katolikus vallását, jellegzetes gorál nyelvjárását. A falu endogám volt, sem a magyarokkal, de még a környéken élő szlovákokkal sem keveredett. Identitásukat nyelvük, vallásuk határozta meg alapvetően, hiszen életmódjuk, gazdálkodási szokásaik alapján nem különböztek a környékbeli falvak lakóinak életmódjától. Azt tették, amit a táj adottságai megengedtek. Fölművelés,

¹⁰¹ Lásd ehhez: Krasinska, Ewa–Ryszard Kantor: Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988. és Rémiás Tibor: Derenk történeti monográfiája (2008)

¹⁰² Lásd ehhez bővebben: Rémiás Tibor. 2004 In memóriám Derenk. A derenki lengyelség nyomában. A temetőkutatás eredményei az egyházi halotti anyakönyvek alapján, Miskolc-Budapest 142.

állattenyésztés, erdőgazdálkodás és némi orvvadászat. Ennek a közösségnek az életében a nagy változás a második világháború alatt állt be. 1941 és 1943 között a falu lakosságát elköltöztették Martonyiba, Szendrőre, a Ládbesenyő melletti Andrástanyára (20 család), Sajószentpéterre, Vattára, az Emőd melletti Istvánmajorba, Tiszaszederkénybe, Büdöskúpusztára. A korábban, mintegy kétszáz éven keresztül zárt közösségként élő derenkiek, több esetben egymástól távol eső településekre kerültek, ahol nem egy esetben megtűrt, jövevény kisebbséget alkottak. Az elkövetkezendő évtizedekben is természetesen tartották egymással a kapcsolatot, nem csak a rokonság körében, hanem általában a „derenkiség” jegyében is, de ez a kapcsolat és viszonyrendszer egészen más volt, mint az azt megelőző kétszáz évben megélt faluközösség! A derenkieket nem a modernizációs kényszerek, a gazdasági, társadalmi differenciálódás törvényszerűségei távolították el egymástól, hanem a nagyúri passzió és dölly.¹⁰³ Mégis, ami történt velük, mintegy laboratóriumi kísérlet mutatja meg a modernizáció hatását és következményeit. Egy korábban, hosszú ideig működő közösség szétesett, megszűnt korábbi formájában létezni. Ebben a helyzetben éri a derenkieket az iparosítás, majd rövid, két-három generáció alatt, a kétszeri politikai intézményrendszer változás is. Az individualizáció nemcsak a modernizáció természetes velejárójaként, hanem kényszerként is ránehezedett a derenkiekre. Miből építkezett annak a két-három generációnak az identitása, akik átéltek ezt a több mint fél évszázadot?

A modernizáció átalakító hatása természetes nem csak a derenkieket érte, hanem tulajdonképpen az egész társadalmat. A derenkiek sorsa szorosan kötődik az ezen a tájon élő emberek sorsával. Ugyanazon gazdasági és politikai feltételek között, ugyanazon kihívásokkal szembe nézve kellett életüket megszervezni, saját egyéni sorsuknak értelmet találni. Az ezen a tájon élő emberek ugyanazt a történelmet élték át, természetes tehát a hasonlóság, nemcsak a megélt sorsban, hanem a következményekben is. A derenkiek faluja néhány év alatt megszűnt, ma már csak „emlékhelyként” létezik, és természetesen a derenki leszármazottak tudatában, ami nagyon fontos körülmény. Ezen a környéken azonban nagyon sok falu, település nem létezik már, ha nem is fizikai értelemben, hanem szimbolikus értelemben. Már régen nem az, ami néhány évtizeddel ezelőtt volt, és ami a legfontosabb, nem él már a leszármazók, vagy elszármazók tudatában sem. Az elszármazók nem gondolnak úgy felmenőik egykori lakóhelyére, mint, ami számukra a történeti tudat, a hagyomány segítségével identitásképző erő lehetne. Elfelejtik, sőt gyakran el akarják felejteni a múltat, azt, ami őket összeköti elődeik sorsával életével, a saját hagyományaikban rejtőzködő kultúrával. Saját identitásukat nem a régi kultúra emlékeire, a hagyományra építik, hanem valami másra, egy gyökeresen újra – modernre.

A derenkiek megtalálták, megalkották a maguk történeti tudatát. Felélesztették a holt falut, ha nem is a maga valójában, de legalább szimbolikusan. A „derenkiség” emlékhelyévé tették, saját történeti tudatuk központi elemévé, amit lehetőség szerint minden leszármazónak ismernie kell. A szó szoros értelmében zárandók helyévé tették. Aki azt szeretné, hogy derenki őseihez valami köze legyen, saját identitásának részévé válhasson a gorál ősök emlékezete, annak szinte rituális kötelezettség a falu egykori területén a „zárandoklat”. Ez a fajta történeti tudat, az identitás megerősítésének egyik eszköze. Tudatos, tervezett építkezés, a történeti

¹⁰³ Horthy Miklós kormányzó vadászterületének bővítése volt a falu felszámolásának oka.

emlékezet mesterséges megteremtése. Ehhez a tevékenységhez a Derenkieknek rendelkezésre állt egy hely – az egykori falu – és több sajátos adottság, amellyel mások nem rendelkeztek. Elsősorban a nyelvi, nemzetiségi különálláson alapuló sajátos hagyomány. Ennek a hagyománynak a fragmentumait kellett összeilleszteni és egy különleges helyhez kapcsolni. A különleges hely természetesen az egykori falu. A kollektív emlékezet kiterjesztése, a történeti tudat meghosszabbításával is együtt járt. A goral hagyomány hangsúlyosabbá tétele időben is kiterjesztette az identitás építésére tudatosan használható kulturális javakat. Az eredmény alkalmasnak látszik az identitás megerősítésére. A már hagyományként nem funkcionáló kulturális elemek, a történeti tudat számára alkalmasnak bizonyultak arra, hogy egyedi narratívát lehessen felépíteni, amelynek segítségével nem tűnik el a kollektív emlékezetből mindaz, ami a modernitás körülményei között is szükséges feltétel az ép identitáshoz. A derenkiek olyan megoldást választottak, amely – némi túlzással – misztikusnak nevezhető. Egy holt falu, ahol megállt az idő, és egy már hagyományként nem működő, egykor volt életmód bizonyos elemeinek újraélesztése, nem egyszer a folklorizmus jegyeit is hordozva, egy különös történelmi értelemben véve statikus kollektív emlékezetet-kultúrát hozott létre. Ezért tűnhet „misztikusnak”. A kulturális elemek sem működnek már eredeti funkciójukba és a hely sem ad már teret emberi közösség számára, mint falu. Mind történetileg, mind kulturálisan egy kimerevített, álló időbe lépnek a derenkiek, amikor identitásuk megerősítése végett a már nem létező faluba „zarándokolnak”. Rögtön tegyük hozzá, mindez nem abszurd, hanem tudatos, hasznos és egyúttal nélkülözhetetlen. Ők szétszórásuk ellenére, a goral történeti tudattal, és identitással, sikeresen integrálódtak a társadalomba a modern viszonyok közepette is. És ez nem mondható el a régió lakosságának egészéről.

Észak Magyarországnak ezen a részén, az edelényi járás mellett, az encsi járásban, és az ózdi járásban is, figyelemre méltó demográfiai folyamatok zajlanak évtizedek óta. Természetesen számos szakszolgálat kíséri figyelemmel ezeket a folyamatokat, a gazdasági, oktatási egészségügyi és egyéb szempontokat is figyelembe véve. Engem azonban a számok mögött, vagy a számsorokból levezethető kvantitatív megközelítésű következtetések helyett, valami más érdekel. Miért csökken ebben a térségben oly látványosan egy kulturális jellegzetesség és miért jelenik meg dinamikusan egy másik? Van egyszerű és kézenfekvő magyarázat is, amely egyszerűségénél fogva nem is magyaráz meg sokat a jelenség lényegéből. Természetesen, ha egy helyet, tájat tömegesen hagynak el a korábban ott lakók, oda mások fognak költözni, mások fogják birtokba venni. Ez igaz, de nem válaszol a miért kérdésre, sőt a kérdés felvetését is akadályozza. A különböző statisztikai számsorokból levezetett következtetésekből nehezen lehet arra a kérdésre válaszolni, hogy miért mentek el, és ami ezzel szorosan összefügg, miért nem maradtak ott? Hogy ez utóbbit pontosítsam, miért nem tudtak ott maradni? Mi minden játszott közre abban, hogy az e tájon születettek, itt lakók, miért nem tudták a rendszerintegrációt és a társadalmi integrációt egyszerre megvalósítani ott, ahol a szüleik, vagy a nagyszüleik még meg tudták tenni?

Most térhetünk vissza a modernizációs folyamatok következményeinek elemzésére. Ezt a térséget is több hullámban érte az, amit összefoglaló néven modernizációnak nevezünk. A folyamat maga több, mint száz éve zajlik. Kapitalizáció, iparosítás, majd ennek úgynevezett szocialista változata, a nehézipar erőltetése, amely sokszor együtt járt kényszerű tömeges mobilizációval. Majd újra váltás, a gazdaság piaci mechanizmusainak következményei, stb. Mindez a kezdetektől fogva együtt járt az organikus közösségek felbomlásával, nem egy

esetben erőszakos megszüntetésével is. Mindehhez járul a hagyomány mellőzése, a történeti tudat, a kollektív emlékezet kiiktatása, lecserélése, és a modernizáció egyéb kulturális vonzatai. Mindezekkel egy időben megváltozik a természeti környezethez való viszony is. Ami korábban a gazdálkodási szokásokból következően az életmódot meghatározó körülmény volt – a természethez való sajátos viszony – az a modernizáció következtében kihasználandó tárgy lett. Nem az élet alapvető feltételeit biztosító, örök jelenlétű természet, hanem idegenforgalmi látványosság.

A derenki gorálok sajátos példája arra mutat, hogy lehet akár mesterségesen is identitás képző, „mitikus hagyományt” teremteni. Ez persze nem a hagyomány, de segít abban, hogy ezen a tájon, vagy bárhol máshol stabil identitással integrálódhasson valaki a társadalomba. Vajon a korábban ezen a tájon élő többségi társadalom, miért nem tudott magának ilyen „mitikus hagyományt” teremteni?

Szendrővár 1930-as évek

Szendrővár 2020-as évek

Derenkiek

Bibliográfia

KRASINSKA–RYSZARD KANTOR 1988

Krasinska, Ewa–Ryszard Kantor: Derenk és Istvánmajor. A lengyel telepesek utódainak története és kultúrája Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988.

RÉMIÁS TIBOR. 2004

Rémiás Tibor: In memóriám Derenk. A derenki lengyelség nyomában. A temető kutatás eredményei az egyházi halotti anyakönyvek alapján, Miskolc-Budapest 142.

RÉMIÁS TIBOR. 2008

Rémiás Tibor: Derenk történeti monográfiája (2008)

Szabó-Tóth Kinga¹⁰⁴

habilitált egyetemi docens, intézetigazgató

Miskolci Egyetem, BTK, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete

kinga.szabo.toth@uni-miskolc.hu

Mentális térképezés, helyi imázs és helyidentitás – esettanulmány egy borsodi kisvárosról

A körülöttünk lévő világ értelmezése során törekszünk arra, hogy a valóság koherensebbé váljon, azaz törekszünk egyfajta rendteremtésre. Ez a szándék megvalósulhat mentális térképek formájában. Így talán nem meglepő, hogy a mentális vagy kognitív térképezésnek hétköznapi és tudományos használata is ismert.¹⁰⁵ A térre vonatkozó tudattartalmak interdiszciplináris jellegű vizsgálatai az 1960-as években kezdődtek.¹⁰⁶ Mivel tehát egy olyan területről van szó, melyben több tudomány is érintett, kutatásának nincsen egységes módszertana. Sokszor szinonimaként kezelik maguk a kutatók is a mentális és kognitív térképeket.

Jelen tanulmányban a terjedelem rövideje miatt nem mutatom be részletesen a mentális vagy gondolat térkép eltérő koncepciót és használati módjait a társadalomtudományokban, illetve az alkalmazott módozatainak részletes ismertetésére sem kerül sor.¹⁰⁷

Koncepcióm fő vonalát a településidentitás, a település-imázs és mentális térképek közötti összefüggések bemutatása jelenti, illetve annak vizsgálata, hogy hogyan kapcsolódik mindez a települések versenyképességéhez, az ott élők helyhez való kötődésének növelésén át, a helyidentitás megszilárdításán keresztül. A mentális térképezés segítségével a helyidentitás, a helyhez való kötődés és a helyről való kép összefonódásait egy borsodi kistépülés példáján keresztül demonstrálok. Ez annál is inkább fontos, mert ahol jó élni, ahova lehet kötődni, onnan az elvándorlás csökken, a térség megítélése javul, lakossági összetétele kedvezőbbé válik (fiatalodás, iskolai végzettség emelkedése), miáltal a térség, vagy település versenyképessége javul.

Ebben a rövid tanulmányban tehát főképp kutatási eredményeim bemutatására koncentrálok. Kutatásaim kvalitatív és kvantitatív jellegűek egyszerre. A borsodi kisvárosban öt helyi vezetőjével készített interjúk adják egyrészt a következtetések alapját, másrészt pedig azok a kérdőíves adatok, melyek 2022 augusztusában, 100 lakos megkérdezésével születtek.

A kutatás elméleti háttereként Weder (1998) elméletét használtam. Koncepciójában ugyanis helyi identitás nagyon jól összesimul a mentális térképezéssel. A lokális identitásnak három

¹⁰⁴ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

¹⁰⁵ SZABÓ-TÓTH 2023A, 2023B

¹⁰⁶ LETENYEI 2006

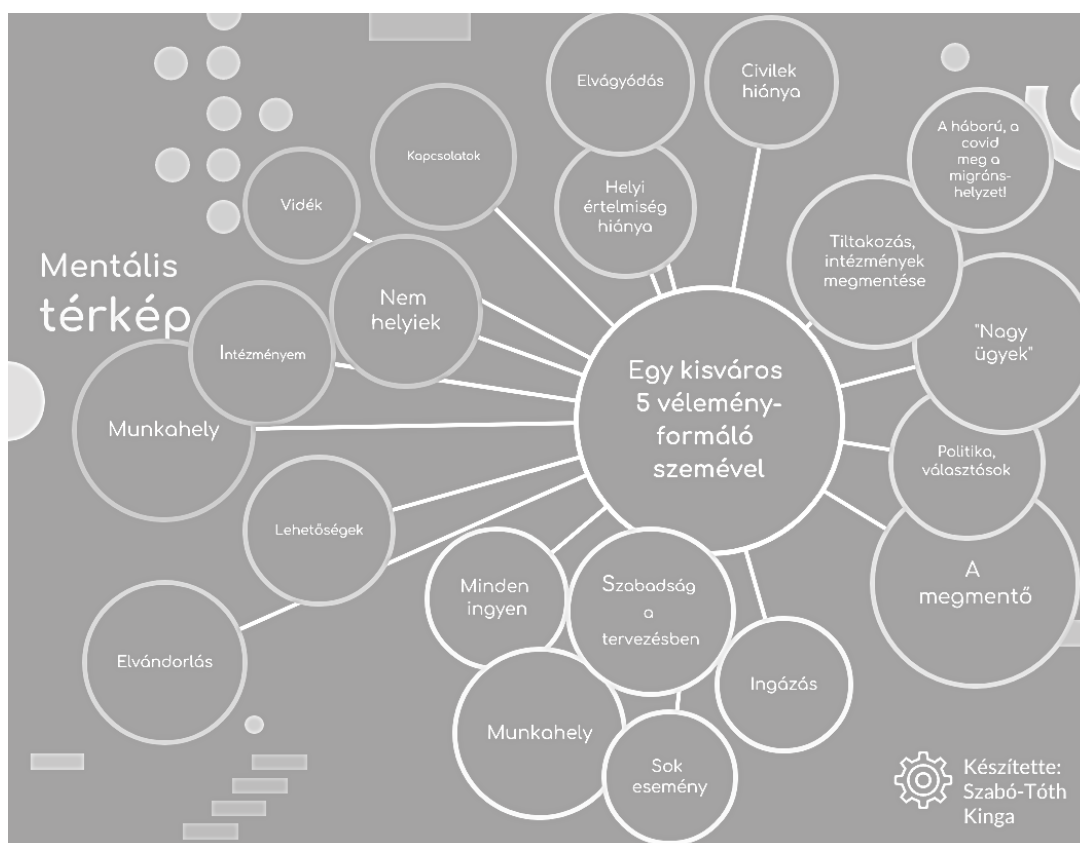
¹⁰⁷ Lásd ezekhez bővebben: pld. 1960 - Kevin Lynch: The Image of the City; 1976 – Milgram és Jodelet – mentális térképei Párizsról, Downs és Stea tanulmánya, vagy Tversky gondolatai a kognitív térkép, kognitív kollázs vonatkozásában.

összetevőjét különbözteti meg: kognitív, affektív és konatív elemeket. A kognitív a gondolati, tudati szinten való azonosulás a településsel, illetve maga a tudatos észlelés: mit gondolok a településről a település-egységről, mit tartok a részeinek, és így tovább. Ahogyan a mentális térképezésben is, itt is megjelennek az érzelmek, a kötődés, a településhez való érzelmi viszonyulás. A konatív dimenzióban benne van egy cselekvő attitűd, azaz az, hogy mit tesz a gyakorlatban, vagy nem tesz egy egyén a településért, mennyire van jelen a település életében, mennyire vonódik be a történésekbe (mérhető társadalmi részvételként).

A kutatás során a kvalitatív elemzéseknél a konstruktivista és interpretatív hagyományokra építettem, az eredményeim maguk is másodlagos konstrukciók. Az interjúkat végig olvasva és kódolva születtek meg, az interjúk fő narratívái alapján. Lényegében így nem hagyományos mentális térkép készült el, hanem az interjúkból kibontakozó narratívák és szövegkorpuszok segítségével egy mentális térképrajzoló program segítségével készítettem el a település image-ét. Nem térképes formában, hanem egyfajta kognitív, gondolati térképként.

A kvalitatív kutatás eredményeit szemléleti az alábbi ábra.

1. ábra. A helyi vezetők mentális térképei a kisvárosról

forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés

A körök nagysága hivatott bemutatni azt, hogy mennyire hangsúlyos az adott „elem” az interjúalannal folytatott beszélgetés alapján. Ennek alapján 5 fő narratíva bontakozik ki: (1) a „hiány” narratívája (nincs helyi értelmiség, nincs valódi civil élet, elvagyódás innen); (2) a vidéki város narratívája (itt mindenki bejárós, nem helyiek, stb.); (3) valamint egyfajta „folyamatos heroikus küzdelem” narratívája, ami szintén jellemzője a

borsodi vidéki létnek (helyi „nagy ügyekbe” való beleállás, a közösségi ember, aki kiáll másokért, az „intézménymegmentő” ember képe). Ezek mellett megjelenik (4) az ellentmondásokra építő narratíva (elvándorlás, mint probléma, ugyanakkor lehetőségek az itt maradók számára), illetve (5) a helyi cselekvő ember képe (sok esemény, szabadság hangsúlyozása a programok tervezésében), némi rezignáltsággal párosítva (mindent ingyen kell adni, akkor jönnek csak el az emberek). A Weder-i koncepcióban megjelenő cselekvő dimenzió esetében elmondható, hogy mind az öt fenti interjúalany tevékeny alakítója a kisváros életének, hiszen az abban lévő különböző intézmények vezetői. A cselekedetek szintjén, melyek itt elsősorban a munkához köthetők, megjelenik a település irányában mutatott aktivitás.

Látjuk az ábrán, hogy milyen érzelmi és gondolati képek kísérik ezt a tevékenységet, milyen a hely imázsa az ott felelős pozíciót betöltők fejében.

Megjelenik ebben az elvágódás képe, a kissé pesszimista, lehangolt attitűd, ugyanakkor pont a hiányból kibontakozó cselekvő, aktív ember képe is. Az egész billeg egyfajta kettős mérlegen: hol inkább az elvágódás, hol a helyben maradás felé nagyobb hangsúlyokkal. Ugyanakkor annak is vannak jelei, hogy az „itt maradtunk végső soron, bár mehettünk volna” szorongásból, vagy feszültségből adódó érzéseket fel kell valahogyan oldani és ebből a feloldásból vagy annak szándékából is fakadhat egyfajta aktivitási szándék: szublimálása a kellemetlen érzéseknek a cselekedetek szintjén egyfajta, - a település érdekében végzett - aktivitás formájában.¹⁰⁸

A kutatás során a kérdőíves adatfelvételből (kvótás lekérdezés) nyert adatok adnak némi lehetőségek Weder elmélete mentén a helyidentitás mérésére kvantitatív eszközökkel is. A kérdőíves kutatás azonban alapvetően a lakosság és a hely kulturális értékeit, hagyományait volt hivatott feltérképezni, nem pedig kifejezetten a helyhez való kötődést. Így most utólag használom ennek a koncepciónak a mérésére annak érdekében, hogy a lakosság helyidentitását feltárjam és bemutassam a kisvárosra vonatkozó mentális térképeket ennek mentén.

Nézzük, hogyan tudjuk a Weder által leírt dimenziókat operacionalizálni kutatásunk vonatkozásban:

- Érzelmi dimenzió: azonosulás a hellyel (a kérdőívben: elköltözne-e a településről; hova költözne el)
- Kognitív dimenzió: gondolatok és ismeretek a helyről (a kérdőívbeli kérdések alapján: vannak-e helyi, közösségi események; ismer-e olyan jelentős személyt, eseményt, aki/ami a térséghez kapcsolódik és meg kellene róla emlékezni; vannak-e jellegzetes ételek; vannak-e bűncselekmények; követtek-e el vele szemben a településen ilyet; milyennek ítéli meg a körzeti megbízott tevékenységét; baj esetén számíthat-e a szomszédjai segítségére; van-e sok ellentét a településen az emberek között)
- Konatív dimenzió: cselekedetek szintjén megjelenő kapcsolódás a helyhez (a kérdőívben: milyen közösségi eseményen szokott megjelenni; a településen dolgozik-e vagy máshol; a helyiek szoktak-e egymásnak segíteni)

Az érzelmi metszetet vizsgálva, felemás kép rajzolható meg: a megkérdezett fele maradna, fele költözne a településről. Nagyobb városba költöznének a legtöbben, majd a fővárosba, ezt követi a külföldre való költözők aránya és aztán a megyeszékhelyre, azaz Miskolcra.

A kognitív dimenziót mérve a válaszadók 76%-a szerint vannak helyi közösségek események a településen. Minden tizedik ember tud olyan személyt mondani, aki a térséghez, helyhez kapcsolódik és illene róla megemlékezni. A válaszadók kétharmada tud jellegzetes helyi ételeket megemlíteni. A körzeti megbízott munkáját 60%-ban megfelelőnek gondolják, és 21%-ban inkább jónak, míg 16%-ban inkább rossznak. A bűncselekmények száma a településen az utóbbi években a válaszadók 38%-a szerint növekedett, ugyanakkor a felük szerint ugyanannyi maradt, mint korábban. A közvetlen környezetükben az emberek kissé jobbnak ítélik meg a közbiztonság helyzetét, jelentős részük szerint inkább maradt minden úgy, ahogyan volt, 28%-uknak növekedett biztonságérzete. Az emberek egyharmada számol be arról, hogy követtek el vele szemben a településen bűncselekményt, ami magas aránynak mondható. A válaszadók 57%-a szerint sok ellentét van a településen az emberek között. Baj esetén ugyanakkor az emberek 83%-a számíthat a szomszédjai segítségére.

A cselekedetek szintjén megjelenő dimenziót mérve indikátornak tartottuk azt, hogy mennyien dolgoznak a településen és mennyien máshol. A lakosok 39%-a helyben talált munkát, 31%-uk pedig más településeken. A megkérdezettek 57%-a szerint a helyiek szoktak egymásnak segíteni. A felmérés alapján az emberek 39%-a legalább egy közösségi eseményre jár.

A tértől való függetlenedés kissé érzékelhető abban, hogy a lakosok fele elvágódik, abban, hogy a válaszadók kétharmada máshol dolgozik és abban, hogy a hely nem feltételünk jelenik meg, mint biztonságot adó pont az emberek életében (vagyis a közvetlen szomszédság igen, de a távolabbi már nem).

A kirajzoló kép alapján készítettem egy mentális térképet a településen élők vélekedései alapján a kisvárosról.

2. ábra: A településen élők mentális térképe a helyről

forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés

A kérdőíves kutatás eredményei megerősítik a „billegő identitás” koncepcióját: menni vagy maradni, jó-e itt vagy sem, hol legyen a jövőnk? Ennek jeleit láttuk korábban a formális vezetőikkel készített interjúk során is.

A településen élők osztoznak egyfajta közös helyi kultúrában, ez azonban nem feltétlenül nyilvánul meg a helyhez való szoros kötődésben.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy azok a helyek, melyek egyben kulturálisan domesztikált térként jellemezhetők, valódi otthonosságot tudnak nyújtani a bennük élők számára. Az itt élő emberek fejében az ilyen terekkel kapcsolatosan megjelenik az odatartozás érzés, a bevonódás-ézés, annak az érzése, hogy a helyet nem lenne jó elhagyni/vagy nem volt jó elhagyni, illetve megjelenhet ebben a szomszédsághoz fűződő viszony (közös segítség, közösségi ézés). A szomszédsághoz fűződő viszony és a helyi identitás tehát kölcsönös kapcsolatban vannak egymással: ahol jó élni, ahova lehet kötődni, onnan az elvándorlás csökken, annak a térségnek a megítélése javul, a lakossági összetétele kedvezőbbé válik, miáltal a térség, vagy település versenyképessége is erősödik.

Bibliográfia

CSÉFALVAY – FISCHER 1994

CSÉFALVAY Z. – FISCHER W.: Cigányzene és lakáshiány – sztereotípiák és a valóság ellentéte a Budapest-képben, *Földrajzi Értesítő* 43 (1–4), pp. 207–220.

CSÉFALVA 1994

CSÉFALVAY Z.: Az olvasható város. In: CSÉFALVAY Z. (szerk.): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA, pp. 87–29.

DOWNS – STEA 2006

DOWNS, R. M. – STEA, D.: *Térképek az elmében – Gondolatok a kognitív térképezésről*. [elektronikus dokumentum] Internet: 13-terkep.qxd (uni-corvinus.hu) (Letöltés: 2023. 01.12.)

DEVLIN 2001

DEVLIN, S. A.: *Mind and Maze. Spatial Cognition and Environmental Behavior*. Connecticut–London.

LETENYEI 2006

LETENYEI L.: *Településkutatás I-II*. Budapest, TeTT könyvek

LYNCH 1960

LYNCH, K.: *The image of the city*. Cambridge, Mass

MILGRAM – JODELET 1976

MILGRAM, S. - JODELET, D.: Psychological maps of Paris. IN H.M. PROSHANSKY - L.V. RIVLIN (EDS.), *Environmental Psychology, People and their Physical Settings* (pp. 104-124). New York: Holt, Rinehart & Winston.

SZABÓ-TÓTH 2023A

SZABÓ-TÓTH K.: Mentális térképezés, helyi imázs és helyidentitásIn: K., Nagy Emese; Szabó-Tóth, Kinga (szerk.) *ÚTKERESŐ II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére*. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetemi Kiadó (2023) 215 p. pp. 20-33., 14 p.

SZABÓ-TÓTH 2023B

SZABÓ-TÓTH K.: Egy kisváros imázsa, avagy mentális térképek Borsodból. In: Fazekas, Csaba (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Csizmadia Ervin 65. születésnapjára*. Miskolc, Magyarország: Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete (2023) 287 p. pp. 247-255., 9 p.

SZABÓ-TÓTH 2014

SZABÓ-TÓTH Kinga:de mi van a férfiakkal? Férfiszerepek a változó Magyarországon. *Kapocs*, 13: 1 pp. 6-16., 11 p. (2014)

TVERSKY 1993

TVERSKY, B. (1993): Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In.: FRANK, A. U. – CAMPARI, I. (szerk.): *Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS. Lecture Notes in Computer Science*. Berlin, Springer, pp. 14–24.

WEDER 1998

WEDER, K. (1998): *Lokale Identität als Ansatzpunkt des Stadtmarketing. Das Image der Stadt Lüdinghausen*. [Diplomarbeit]. Münster.